

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

İBN HİŞÂM'IN ARAP DİLCİLERİNE YÖNELTTİĞİ
TENKİTLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN **HAZIRLAYAN**
Yrd.Doç.Dr.Enes ERDİM **Abdullah KUŞÇUOĞLU**

ELAZIĞ-2015

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAĞATI BİLİM DALI

İBN HİŞÂM'IN ARAP DİLCİLERİNE YÖNELTİĞİ TENKİTLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Yrd.Doç.Dr.Enes ERDİM

HAZIRLAYAN
Abdullah KUŞÇUOĞLU

Jürimiz, .../01/2015 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonunda bu yüksek lisans tezini oy birliği/oy çokluğu ile başarılı bulmuştur.

Jüri Üyeleri:

- 1.
- 2.
- 3.
- 4.
- 5.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun ..... tarih ve .....sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Zahir KIZMAZ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET**İbn Hişâm'ın Arap Dilcilerine Yönelttiği Tenkitler****Abdullah Kuşcuoğlu****Fırat Üniversitesi****Sosyal Bilimler Enstitüsü****Temel İslam Ana Bilim Dalı****Arap Dili ve Belağatı Bilim Dalı****Elazığ – 2015, Sayfa: XI + 131**

İnsanoğlunun başlangıcından günümüze kadar her geçen gün değişen ve gelişen, hayatı anlamlı kılan, kültürlerin yayılmasına sebep olan en önemli iletişim aracı dildir. Bu bağlamda Arapça, Arap Yarım Adası'ndan doğan, tüm dünyaya yayılan İslâm Dininin dili, geçmişten geleceğe özgün, geniş, zengin kaynakları ile araştırmacıların ilgi odağı, konuşan kişi ve çevrelerin çoğaldığı bir dünya dilidir.

Biz bu çalışmamızda Arapça dilbilimcilerinin önde gelenlerinden biri olan İbn Hişâm'ın dönemine kadar Arapça'nın geçirdiği aşamaları, İbn Hişâm'ın yaşadığı dönemin siyâsî, sosyal, iktisâdî, kültürel ve dinî yapısını, dil ekollerine bakış açısını, nahiv konularını işleyiş üslûbunu, kaynaklarının neler olduğunu, öncelik sıralarını ve bazı konularda diğer dilbilimcilere ve ekollerine yöneltmiş olduğu eleştirileri sunmaya ve tahlîl etmeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler:İbn Hişâm, Kur'ân, Hadîs, Arap Şiirleri, İcmâ, Kıyâs, Dil Ekolleri-Reddiyeler-Delîller.

ABSTRACT

Master Thesis

Ibn Hisham's Critiques About Arabic Linguists

Abdullah Kuşcuoğlu

Fırat University

The Institute of Social Sciences

Basic Islamic Master of Science

Arabic Language and Eloquence

Elazığ / 2015, Page: XI + 131

Language is the most important tool from the beginning of mankind until the present day. It makes life meaningful and it provides to spread of cultures. It develops and changing with each passing day.

Arabic is an Islamic language which has born in the Arabian Peninsula and it spans entire world. It has rich language resources, own rules and structure of the original language. It protects its importance at the present day as in the past, its learners and speaking extant grow with each passing day therefore it becomes the status of international language by these features.

At this study we prioritize the benefiting resources of this language and we try to analyze its stages and the language schools and Ibn Hisham's style and approach to these schools. At the same time economical, political, social and cultural view for Ibn Hisham's period and his peculiar deduction, and his objections to other nahw scientists, cause and result of these objections constitute the other matters in our analysis.

Keywords: Ibn Hisham, the Quran, hadith, Arab poems, Ijma, Qiyas, language schools, objections, evidences

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ABSTRACT.....	III
İÇİNDEKİLER	IV
ÖNSÖZ	VIII
KISALTMALAR	XI
GİRİŞ	1
I.GENEL BİLGİLER.....	1
I.1.Tezin Konusu.....	1
I.2.Tezin Amacı.....	1
I.3.Tezin Yöntemi	2
II. İBN HİŞÂM'IN DÖNEMİNE KADAR ARAP DİLİ GENEL PANORAMASI..	2
II.1. Basra Nahiv Ekolü.....	5
II.2.Kûfe Nahiv Ekolü.....	7
II.3.Bağdât Nahiv Ekolü	10
II.4.Diğer Nahiv Ekolleri	11
III. İBN HİŞÂM'IN YAŞADIĞI DÖNEME GENEL BİR BAKIŞ.....	14
III.1.Siyâsi Hayat	14
III.2. Sosyal ve İktisâdi Hayat.....	16
III.3.Dini ve Kültürel Hayat	17
BİRİNCİ BÖLÜM	
1. İBN HİŞÂM'IN HAYATI VE ESERLERİ	23
1.1.İbn Hişâm'ın Hayatı ve Eserleri	23
1.2.İbn Hişâm'ın İlmi Yetkinliği ve Ahlâkı.....	24
1.3.Hocaları.....	28
1.4. Öğrencileri.....	29
1.5. Eserleri	30
İKİNCİ BÖLÜM	
2. İBN HİŞÂM'IN NAHİV METODOLOJİSİ.....	33
2.1.Naklî Kaynaklar	33
2.1.1.Kur'ân'ı Kerim.....	34
2.1.2.Hadis	38

2.1.3.Şiir.....	40
2.1.4. Arapların Sözlere	44
2.2. Akli Kaynaklar	46
2.2.1.Kıyâs	46
2.2.2. İllet	49
2.2.3.Âmil.....	50
2.2.4. İcmâ.....	51
2.2.5. İstishâb	54
2.3. Bazı Dilsel Kavramlara Yaklaşımı.....	55
2.4. Şiirleri Açıklaması	57
2.5.Nahiv Verilerini Meâni İle İlişkilendirmesi.....	60
2.6. Dil Mekteplerine Karşı Tutumu	63
2.6.1. Kûfe Mektebine Yaklaşımı	63
2.6.2. Basra Mektebine Yaklaşımı	66
2.7.Münâzara Üslûbuna İlişkin Önerileri.....	67

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. İBN HİŞÂM'IN ARAP DİLCİLERİNE YÖNELTİĞİ TENKİTLER	72
3.1.İbn Hişâm'ın Tenkit Ettiği Kişiler	72
3.2.İbn Hişâm'ın Tenkid Ederken Kullandığı Tenkid Cümleleri ve Örnekleri	74
3.3.İbn Hişâm'ın Tenkidleri.....	84
3.3.1.Kelime	84
3.3.1.1.Kelimenin Luğat ve İstılahi Manası	84
3.3.1.2. Kelimenin Kısımları	85
3.3.1.3. İsim	85
3.3.1.4. Fiil.....	86
3.3.1.5. Harf.....	86
3.3.2. İsim, Fiil, Harf'in Alametleri	87
3.3.2.1. İsmın Alametleri	87
3.3.2.2.Fiilin Alametleri	87
3.3.2.2.1.Mazi Fiilin Alametleri	87
3.3.2.2.2. Emir Fiilinin Alametleri.....	88
3.3.2.2.3. Muzâri Fiilin Alametleri	89
3.3.2.3. Harfin Alametleri.....	90

3.3.2. Kelâm/Cümle	93
3.3.2.1. Kelâmın Luğat ve Istılâhi Manası	93
3.3.2.2. Kelâmın Kısımları, Tefsiri, Hükümleri	93
3.3.3. İ'râb.....	94
3.3.3.1. İ'râbın Çeşitleri.....	94
3.3.3.1.1. İ'râbın Genel Kurallarının Dışında Olanlar	94
3.3.3.1. Takdiri İ'râb Çeşitleri	95
3.3.4. Mebnî	96
3.3.5. Nekre ve Ma'rife.....	96
3.3.6. İsm-i Mevsûl	97
3.3.7. Ma'rifeye Mûzaf Olanlar	99
3.3.8. Merfuât	100
3.3.8.1. Fâil	100
3.3.8.2. Nâibu Fâil.....	100
3.3.8.3. Mübtedâ	102
3.3.8.4. Mübtedâ'nın Haberi.....	104
3.3.8.5. İinne ve Kardeşlerinin Haberi.....	104
3.3.9. Mansûbat	105
3.3.9.1. Mef'ûlü-Bihi	105
3.3.9.2. Mef'ûlu Maah.....	106
3.3.9.3. Hâl	107
3.3.9.4. Temyîz	109
3.3.9.5. Müstesnâ.....	109
3.3.9.6. Kâde ve Kardeşlerinin Haberi	110
3.3.9.7. Önünde Nasb Harflerinin Geçtiği Muzâri Fiil.....	110
3.3.10. Mecerûrât	112
3.3.10.1. Harf ile Mecerûr Olanlar	112
3.3.10.2. İzâfe İle Mecerûr Olanlar	113
3.3.11. Nahve Ait Bazı Bölümler.....	113
3.3.11.1. Te'kîd	113
3.3.11.2. Nidâ	115
3.3.12. İbn Hişâm'ın Bazı İlim Talebelerinin Sordukları Sorulara Karşılık Verdiği Risale Türü Cevaplara Örnekler.....	117

3.3.12.1.Nahiv Konularına Dair Üç Risâle’de Geçen Soru ve Cevapları	117
3.3.12.1.1.Birinci Risâle	117
SONUÇ	122
EKLER	124
KAYNAKÇA	125
ÖZGEÇMİŞ	131

ÖNSÖZ

Dil canlı bir olgudur. Her canlı gibi dil de doğar, yaşar ve kendisini diri tutacak ve geleceğe güvenle bakmasını sağlayacak savunma mekanizmasından yoksun ise bir müddet sonra yok olup gider.

Dil insanoğlunun en önemli iletişim aracıdır. Bu aracı koruyan, geliştiren ve başka kültürlerle yayan milletlerin, coğrafi konumu ve ekonomik yapısı ne olursa olsun egemenliği o ölçüde kuvvetlenir, siyâsi, sosyal, kültürel ve dini etkisini sınırları ötesine de ulaştırmış olur.

Arap ırkının İslâmiyet'ten önceki yaşantısına baktığımızda dikkatimizi çeken ilk ve en önemli kavramın kavmiyetçilik olduğudur. Kavmiyle övünme, karşıdaki kişi veya topluluğu yerme hastalığı yaygındır. Bu durum siyâsal, kültürel, iktisâdi ve dinî alanları etkilemektedir

Kendi ırkının üstünlüğünü ve din anlayışını başkalarına benimsetmek için, Mekke ve civarına ticâret veya Kâ'beyi ziyâret için gelen kervanlara şiir, kâside, gazel, hutbe örnekleri sunularak, kültür tanıtımı, Arap diline ilgi artırımı, ticâreti geliştirme ve bir yönüyle de siyâsi, dini otorite kurma amacı güdülmüştür.

Göçebe bedevi kabilelerinin şiir ve nesir türlerinde sözlü ve yazılı verileri Arap dilinin birincil naklî kaynaklarını oluşturur. İslâm'ın Arap yarımadasından doğuşuyla güçlü bir ivme kazanan Arapça, câhiliyye anlayışından sıyrılıp, ümmet ve dâvet gayesi güden Sahabeler vasıtasıyla dini yayma, başka milletlere tanıtma aracı haline dönüşmüştür.

İslâm Dini davetçilerinin sayesinde Mekke'den başlayarak Medine, Azerbaycân, Irâk, Suriye, Mısır, Fas, Endülüs ve bunlar dışında bir çok bölgeye yayılmış, din ile birlikte dil de aynı oranda gelişmiştir.

İslâm'a girenlerin kendi kültürleri ve dilleriyle birlikte Arap diline olumlu katkılarının yanında, bu dile girmiş olan yabancı kelime ve sözlerin etkisi, Arapça konuşan yabancı kültür sahiplerinin yanlış telaffuz ve yazımlarından dolayı olumsuz etkilenmiştir.

Arapça'nın marûz kaldığı olumsuz durumdan etkilenmemesi, güçlü bir şekilde korunması için bireysel veya toplu çalışmalara başlanmış, bunun sonucu dil ekolleri, dil mektepleri oluşmuştur. Bu ekollerin gayesi, Arap dilini bütün yanlış okuyuş, yazılış ve anlayışlardan koruma, saflılığını muhafâza ederek İslâm'a hizmet etme çabasıdır.

Bu faaliyetler sonucunda kurulan ilk ekol Basra ekolüdür. Basra ekolünün mimarlarından sayılan Ebû Esved ed-Düelî nahiv kurallarını inceleyip, risâle türü kitap te'lîf eden ilk kişi olarak bilinir.

Nasr b. Âsım el-Leysî, Abdullah b. İshâk el-Hadramî, Anbes b. Ma'dan gibi kişiler faaliyetlerine Arap dili kaynaklarını çeşitli bedevi kabilelerden toplayıp, yanlış ve şâzz olan verileri ayıklama yoluyla başlamışlardır.

Dili koruma ve yanlışlardan arındırma çalışmaları, Halil b. Ahmed ile devam etmiş, Sîbeveyh gibi büyük dil âlimleriyle daha da güçlenmiştir. Sibeveyh'in gramer alanındaki *el-Kitâb*'ı Basra mektebi mensuplarıyla birlikte daha sonra kurulacak olan diğer nahiv ekollerine rehberlik etmiştir. Ebû Hâtım es-Sicistânî, el-Ahfeş, gibi âlimlerle çalışmalar sürdürülmüştür.

Kûfe dil ekolü Basra dil ekolünden yaklaşık bir asır sonra kurulmuştur. İlk zamanlarda Basra ekolünden etkilenecek belirli bir seviyeye ulaşan Kûfe ekolü, Ca'fer er-Ruâsî, el-Kisâî, el-Ferrâ, gibi âlimlerin gayretleriyle güçlenip yayılmıştır..

Bu iki nahiv ekolünün duyum (semâ) ve kıyâs'ta izledikleri metod farklı olmuş, fesâhatlerine güvendiği çöl Araplarından başka rivâyet almayan Basralılara karşılık Kûfeliler bu titizliliği göstermeyip her türlü bedevi rivâyetlerini toplamışlardır. Sa'leb, İbn Sikkât, el-Mufaddal ed-Dabî bu dönemin en bariz dilcileri olarak Kûfe ekolünü tanıtmışlardır.

Bağdât nahiv ekolü Abbâsilerin siyâsi bir kararıyla Bağdât'ın başkent yapılar ticâret ve ilim merkezi haline getirilmesi sonucu kurulmuş, Basra ve Kûfe ekollerinin canlılığını azaltmıştır.

Ebu'l Hasan el-Keysân, ez-Zeccâc, İbn Cinnî, Zemahşerî gibi âlimler Bağdât dil ekolünü kurmuşlardır.

Bu üç temel dil ekollerine daha sonra Endülüs, Mısır ve diğer yerlerde yapılan dil çalışmaları ile başka ekoller katılmış, Endülüs Emevî Devletinin uzun dönem hüküm sürmesi sonucu Endülüs dil ekolü Mısır dil ekolü ile birlikte meşhur dil âlimleri yetiştirmiştir.

el-Câhiz, el-Müberrid, Ebû Hayyân en-Nahvî, İbn Mâlik gibi Endülüslü dil âlimleri yanında, İbn Hâcib, en-Nahhâs, İbn Berrî, İbn Hişâm gibi Mısır dil ekolüne mensup kişiler nahiv dalında önemli kitaplar yazmışlardır.

Siyâsi, sosyal, ekonomik ve kültürel yönden endişelerin azaldığı Memlûklüler döneminde hicri 708 yılında Mısır'ın Kâhire şehrinde doğmuş olan yazarımız İbn

Hişâm'ın asıl ismi Cemâluddin Ebû Muhammed Abdullah b. Yûsuf b.Hişâm el-Ensârî'dir.

Zamanının âlimlerinden nahiv, sarf, belâgat, fıkıh, kırâat, tefsir, edeb ve lugat dersleri almıştır. Mekke'yi iki kez ziyaret etmiş, *Muğni'l-Lebîb an Kutubi'l- Eârib* adlı kitabını bu esnada yazmıştır. İbn Hişâm 761/1361'de Kâhire'de vefat etmiş ve Sufiyye mezarlığına defnedilmiştir.

Dilciler arasındaki öneminden dolayı bu çalışmamızda İbn Hişâm'ı ve dil felsefesini kısmen tanıtmaya çalıştık. Araştırmamız bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde İbn Hişâm'ın yaşadığı döneme kadar Arap dilinin genel panoramasını çizmeye, Basra, Kûfe, Bağdât ve diğer dil ekollerini incelemeye çalıştık. İbn Hişâm'ın dönemine siyasî, sosyal, iktisadî, dinî ve kültürel yönden değinmeye gayret gösterdik.

Birinci bölümde hayatı ve ilmi yetkinliğini ele aldık. Bu doğrultuda onun hocalarına, öğrencilerine ve eserlerine değinmeyi de ihmâl etmedik.

İkinci bölümde ise, onun nahvi illetlendirirken dayandığı delillerden nakli ve akli kaynaklara değinerek, bunların nahiv ilmindeki yerlerini, önemlerini belirtip İbn Hişâm'ın bazı dilsel kavramlara yaklaşımını, şiirleri açıklayış metodunu, bunları meâni ilmiyle ilişkilendirme üslûbunu ve dil mekteplerine olan yaklaşımını, onlarla olan münâzara metodunu ele aldık.

Üçüncü bölümde ise İbn Hişâm'ın nahiv konularını işlerken, diğer nahiv ekollerine veya kişilere yönelttiği eleştirileri, bundan çıkardığı sonuçları görme imkânı bulduk.

Sonuç bölümünde ise Arap diline ve edebiyatına yapılan hizmetlerin ne kadar meşakkatli dönemlerden geçtiği gerçeğine ulaşmış olduk. Bu ilme kendisini adanmış olan İbn Hişâm'ın da katkılarının ne denli büyük ve önemli olduğu, bu yönüyle onu takdir edip, yâd etmenin, eserlerinden istifâde etmenin gerekliliğine işaret ettik.

Bu vesileyle çalışmamızın konu tespiti dahil her aşamasında bize destek olan başta danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Enes ERDİM'e, değerli fikirleriyle katkıda bulunan Yrd. Doç. Dr. Muzaffer ÖZLİ'ye, Arş. Görv. İrfan Kaya'ya, Yusuf Çakır'a ve Baskil müftüsü Halil Kılıç hocama teşekkür etmeyi kadirşinaslık olarak değerlendirdiğimizi ifade etmek isteriz.

KISALTMALAR

a.g e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
b.	: İbn, bin
bkz.	: Bakınız
dia	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi.
h.	: Hicrî
nşr.	: Neşreden
s.	: Sayfa
thk.	: Tahkik, tahkik eden
trs.	: Tarihsiz
vb.	: Ve benzeri
vdd.	: Ve devamı

GİRİŞ

I.GENEL BİLGİLER

I.1.Tezin Konusu

İbn Hişâm'ın nahiv ilminin en önemli âlimlerinden olduğu göz önünde bulundurularak dilciliği, hayatı ve ilmi yetkinliği incelenmiştir. Nahiv ekollerine, kişilere yönelmiş olduğu eleştiriler tespit edilerek dayanak noktaları araştırılmış, bunlar üzerine geliştirilen söylemler sunulmaya çalışılmıştır.

I.2.Tezin Amacı

Dil; insanoğluna Yüce Yaratıcı tarafından bahşedilen en etkin iletişim aracıdır. Günlük hayatın düzenli ve verimli sürdürülmesinde, ihtiyaçların giderilmesinde, arzu ve hedeflerin gerçekleştirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Din ise; günlük hayata anlam kazandıran, insanı yüksek ahlâki ve faydalı işlere yönlendiren önemli bir olgu, yaratılış gayesine ulaştıran bir araçtır. Bu iki etkin ve zorunlu araç birbirinin tamamlayıcısı, birbirlerinin kaynağı durumundadır.

Dile ve dine hizmet etme çabası içinde bulunan insanoğlu, çeşitli yollara başvurmuş; sözleriyle, fiilleriyle, kitaplarıyla destek olmuştur. İslâm'ın ilk dönemlerinde yabancı toplumların dine girmesiyle dil hataları (lahn) sorunu ortaya çıkmıştır.

Kur'ân'ı lahn'dan korumak için müslümanlar harekete geçmiş, dil kurallarını tespit etmeye başlamışlardır. Çalışmalar zamanla geliştirilip, dilsel ekolleri ortaya çıkarmış, dil metodolojileri netleşmeye başlamıştır. Daha sonraki dönemlerde ise âlimler bilimsel yorumlarla dile katkıda bulunarak birçok eser telif etmişlerdir.

İbn Hişâm'ın Arapça'ya dolayısıyla İslâm dinine yapmış olduğu hizmet takdire şayandır. Bu dile olan ilgimden, Kur'ân ve sünneti daha iyi anlama isteğimden dolayı, sahada önemli bir yeri olan İbn Hişâm'ın hayatını, kişiliğini, dil metodunu, dile hizmet amaçlı diğer dilcilere yönelmiş olduğu yapıcı eleştirilerin araştırılması ve bundan bazı dilsel faydaların elde edilmesi gayesi beni bu tezi seçmeme sevk etti.

Arapça çok zengin ve geniş bir dildir. Çok eski bir tarihe sahip olup, İslâm öncesi bedevilerin sözleri, şiirleri, nesirleri, İslâm dönemi Kur'ân, sünnet ve diğer dilcilerin ürünleriyle gelişmiş, uluslararası önemli bir dil olmuştur.

Bilim dünyamıza tanıtma amacıyla, İbn Hişâm'ın hayatını, ilmi çevresini, özgün çalışmalarını araştırmak, yaşadığı dönemin dil metoduyla kendi metodu arasında karşılaştırma yapıp, bunlardan bazı akademik çıkarımlarda bulunmak gayesi güdülmüştür.

I.3. Tezin Yöntemi

Öncelikle İbn Hişâm'a kadar geçen dönem içinde dilcilerin ne gibi çalışmalar yaptığını gözlemek amacıyla veri taraması yapılmıştır. Elde edilen veriler doğrultusunda Arap dili'nin müellifimizin yaşadığı döneme kadar hangi evrelerden geçtiğine kısa yollu da olsa ışık tutulmuştur.

Daha sonra özellikle dilde ihtilâf edilen konular belirlenmiş, akabinde İbn Hişâm'ın *Şuzûru'z Zeheb*, *Evdahu'l-Mesâlik*, *Muğni'l-Lebîb*, *Katru'n-Nedâ* eserleri esas kabul edilmek üzere kendinden önce ve kendi döneminde yaşamış dil âlimlerinin dilsel bazı görüşlerine olan eleştirileri tespit edilmiştir.

İbn Hişâm'ın Arap dil metodolojisinin en temel kaynakları kabul edilen Kur'ân ve Sünnet'ten, Cahiliyye devri şiir ve nesirlerden, atasözlerinden, darb-ı mesellerden deliller getirdiği gerçeğinden yola çıkılarak bunlar üzerine yaptığı yorumlar incelenmeye çalışılmıştır.

Özellikle kitaplarında geçen dilsel eleştiriler konu sıralamasına göre ele alınıp, eleştirilen kişilerin görüşleriyle karşılaştırılmış, analiz edilip belirli bir sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır.

II. İbn Hişâm'ın Dönemine Kadar Arap Dili Genel Panoraması

Arap yarım adası coğrafi konumu itibariyle çöl iklimine sahip, tarım ve hayvancılığın canlı olmadığı, buna rağmen Kâ'be'nin Mekke'de¹ bulunması nedeniyle cahiliyye döneminden beri ticâret kervanlarının kış ve yaz mevsimleri boyunca kuzeyden güneye döngüsel olarak uğradıkları dinî ve ticârî merkezi konumunda idi²

Araplar, İslâm'dan önce Cahiliyye döneminde kabilecilik kültürünü öne çıkaran, ırklarının üstünlüğünü, putperest dinlerinin ve Kâ'be'nin hürmetini ve dillerinin

¹Âl-i-İmrân, 3/96, Hac, 22/26.

²Kureyş, 106/1-4.

zenginliğini her fırsatta kurdukları şenlik ve panayirlarda dile getiren, bunun için nazım ve nesir dallarında yarışmalar düzenleyen bir toplum idi.³

İslâm dininin Mekke şehrinden doğuşundan itibaren başlayan İslâm'a da'vet hareketi ile İslâm dini ve Arap dili güçlenmiş, önceleri bölgesel çapta yürütülmüş olan dinsel ve dilsel faaliyetler sonucu belirli bir güce ulaşmış, İslâm'ın evrensel bir din olması özelliğinden dolayı başta Hz. Muhammed olmak üzere sahâbeleri vasıtasıyla bütün bölge halklarına tanıtılma gayretine girilmiştir. İslâm'a girenlerin sayısı günden güne arttıkça Arap dili de o oranda yayılmıştır.⁴

Çeşitli ırk ve kabilelerden, dinleri ve dilleri farklı milletlere sahip insanlara İslâm tebliğ edilmiş ve bu dinin dili olan Arapça yanlış dil kullanımlarına (lahn) maruz kalmıştır.⁵

Kur'ân-ı Kerim'in nahiv kurallarına göre okunup, fâsîh bir dil ile mana ve tefsirlerinin yapılması çabası, bu dine giren Arap olmayanların dil yanlışlarının önüne geçilme sebebini doğurmuştur. Hicri birinci asrın ikinci yarısından itibaren bu soruna çözüm yolları aranmaya başlanmış, işte bu meyanda Arapça'nın fâsîh lehçesinin korunması telaşı dil kuralları ilmi olarak daha sonra literatüre geçecek olan nahiv, sarf ilmini ortaya çıkarmıştır.⁶

Arapça dil yanlışlarının sadece Arap olmayan kişilerden kaynaklandığı doğru değildir. Bu yanlışların Hz.Peygamber döneminde de olduğu, uyarılarla düzeltildiği, Hz. Ömer döneminde vuku bulan birkaç yanlış kullanımın bizzat Hz. Ömer tarafından düzeltildiği görülmüştür. Bazı Arap çocuklarının Arap olmayan annelerden doğması sebebiyle bu dil yanlışlarını arttırmış, yabancı kelimeler böylelikle Arapça'ya girmiştir.⁷

İlk nahiv kurallarını ele alıp belirli bir kitap haline getiren kişi hakkında görüş farklılıkları ortaya çıkmış, bazıları bu kişiyi Ebu'l Esved ed-Düelî olarak⁸ gösterirken,

³Dâyf, Şevkî, *Târîhu'l-Edebu'l-Arabi'l-Asru'l-Câhilî*, Dâru'l-Meârif, trs, s.116, 133,134, 425; İrfân Muhammed Hammûr, *Sûku Ukâz ve Mevâsimu'l-Hac*, Muessesetu'r-Rihâbu'l-Hadîse, Beyrût, 2000, s.10,11; er-Râfî, Mustafâ Sâdik, *Târîhu'l-Edebu'l-Arabi*, Mevkiu'l-Verrâg, trs. s. 21.

es-Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebû-Bekr, *el Muzhîr fi Ulûmi'l-Luğa ve Envâiha*, (thk. Fuât Alî Mansûr), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1998, I/209,210.

⁴el-Gazâlî Muhammed, *ed-Da'vetu'l-İslâmiyyeti Testegbilu Â'mehâ'l-Hâmis Aşer*, Dâru Nahdatu Mısır, trs. I/12-14; es-Samirrâî İbrâhîm, *el-Medârisu'n-Nahviyyeti Usturetun ve Vekâii*, Dâru'l-Fikr, İskenderiyye, 2002, s.8.

⁵Dâyf Şevkî, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, Dâru'l-Meârif, s.11.

⁶Dâyf, a.g.e. s.12-14.

⁷es-Samirrâî, *el-Medârisu'n-Nahviyyeti*, Dâru'l-Fikr, s.8; Dâyf, *el-a.g.e.* s.15.

⁸Ebû Esved ed-Düelî, (h.ö.69/h.608), Zâlim b. Amr b. Süfyân b. Cendel ed Düelî el Kinânî. Nahiv ilminin kurucusudur. Fakîh ve şâirdir. Savaşçı ve hazır cevap olarak tanınmıştır. Tabii'nden'dir. Hz. Alî (r.a.) ona nahiv konularına dair bazı bilgiler sunmuş, oda bunları yazmıştır. Hareke ve tenvîni icat eden kişi olarak

bazıları ise Nasr b. Âsım,⁹ Abdurrahmân b. Hürmüz¹⁰ veya Yahyâ b. Ya'mer¹¹ olduğu görüşünü savunmuş, ancak bu şahsın Ebû Esved ed-Düelî olduğu, onu bu iş için görevlendiren kişinin de Hz.Ali¹² olduğu görüşü ilim çevrelerinde daha fazla kabul görmüştür.¹³

İbn Nedîm'in¹⁴ *el-Fihrist* kitabındaki bilgiye göre Ebu'l-Esved ed-Duelî, zamanının fıkıh ve hadîs âlimi idi. Aynı şekilde döneminin dil âlimi ve daha sonra ekol haline gelecek olan Basra nahiv ekolünün de kurucusu idi.¹⁵

Basra şehri, konumu itibariyle önemli bir kültür ve ticâret merkezi idi. Bu şehirde Araplar yoğunlukta olmasına karşın Arap olmayan kişilerde bulunmaktaydı. Basra'da konuşulan fasîh Arapça'nın korunması için hicrî birinci asrın ikinci yarısında dil çalışmalarına başlanmıştır. Cahiliyye dönemi dil kaynakları olan şiir ve lugat taraması yapılmış, İslâm dönemi dil kaynakları olan Kur'ân ve Hadîsler incelenmeye başlanmıştır.

Basra'dan yaklaşık bir asır sonra Kûfe ekolü kurulmuştur. Basra ekolünden etkilenip bir takım çalışmalar yürüten Kûfe ekolünden sonra hicri üçüncü ve dördüncü asırlardan itibaren de bu iki ekolün verilerini toplayıp sentezleyen Bağdât dil ekolü ortaya çıkmıştır.¹⁶

---

kabul edilir. Dîvan kitabı vardır. Ziriklî, Hayruddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ez-Ziriklî ed-Dimeşkî, *el-Â'lâm*, Dâru'l-Ulûm-Li'l-Melâyin, Baskı. 15, Dimeşk, 2002, III/ 236.

⁹el-Leysî, (öl.89/708), Nasr b. Âsım. Nahvin ilk temelini atanlardandır. Ebû Bekr ez-Zebîdî onun hakkında şöyle demiştir: "İlk kural koyan kişidir. Raf, nasb, cer ve cezm'in âmillerini açıklayıp fâil babını zikretmiştir." Ziriklî. *el-Â'lâm*, VIII /24.

¹⁰el-A'rec, (ö.117/735), Abdurrahmân b. Hürmüz Ebû Dâvûd Abdurrahmân b. Hürmüz el-Medîni. Muhaddis ve kâridir. İbn Saad, Muhammed b. Saad b. Münî Ebû Abdullah el-Basrî ez-Zuhrî, Muhammed b. Saad, *et-Tabakât*, Dâru's-Sadr, Beyrût, 1968, V/283,284; İbn Hacer, Ahmed b. Alî b. Hacer Ebû Fazl el-Askalânî eş-Şâfiî, *Tehzibu't-Tehzîb*, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1984, VI/290,291.

¹¹İbn Ya'mer el-Advânî, (öl.129/746), Yahyâ b. Ya'mer el-Veşîkî el-Advânî, Ebû Süleymân. Kur'ân'ın ilk noktalamasını yapan kişidir. Ahvez'de doğmuş, Basra'da yaşamıştır. Hadis, fıkıh, lugat âlimidir. Basra'da vefat etmiştir. Ziriklî. *el-Â'lâm*, VIII /177.

¹²H.z.Ali, (öl.40/661), Alî b. Ebî Tâlib b. Abdulmuttalib el-Hâşimî el-Kureşî, Ebu'l Hasan. Emiru'l Mu'minindir. 4.Halifedir. Cennetle müjdelenenlerdendir. Ziriklî. *el-Â'lâm*, IV/ 295.

¹³İbnu'l-Enbârî, Ebû Berekât Kemâluddîn Abdurrahmân b. Muhammed el-Enbârî, *Nuzhetu'l-Elibbâ fî-Tabakâti'l-Udebâ*, (thk. İbrâhîm es-Samirrâî) Ürdün, 1985, s.18.

¹⁴İbnu'n-Nedîm. (öl.438/1047), Muhammed b. İshâk Ebu'l-Ferec b. Ebî Ya'kûb en-Nedîm. *Fihrist* kitabının sahibidir. Bu kitab en eski ve en kullanışlı tercüme kitabı olarak bilinir. Bağdâtlıdır. Aynı zamanda *et-Teşbihât* kitabının'da müellifidir. Ziriklî. *el-Â'lâm*, VI/29.

¹⁵İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, (thk. İbrâhîm Ramazân), Beyrût, 1997, s.67; es-Samirrâî, *el-Medârisu'n-Nahviyyeti*, s.10.

¹⁶er-Râfiî, *Târihu'l-Edebu'l-Arabî*, Mevkiu'l-Verrâg, s.24.

Basra, Kûfe, Bağdât ekolleriyle belirli bir seviyeye ulaşan Arap dili gramer ilimlerini oluşturan nahiv ve sarf, Mısır, Endülüs gibi diğer merkezlerde tahsîl ve tadrîs edilmiş, fakat ilk üç ekolün seviyesine ulaşamamışlardır.¹⁷

Şimdi biz İbn Hişâm dönemine kadar devam eden daha sonraki dil çalışmalarına da ışık tutan nahiv ekollerini inceleyip, genel panoramayı çizmeye çalışacağız. Öncelikle dil ekollerini tarihsel sırayla inceleyip, her bir ekolün diğer ekollerden farklı yönlerini belirtip, aralarında çıkan dil tartışmalarına az da olsa değinmeye çalışacağız.

II.1. Basra Nahiv Ekolü

Basra nahiv ekolü, dil faaliyetlerine diğer ekollerden önce başlamış ve bundan dolayı Arap dili gramerinin kurucuları olarak kabul görmüştür. Nahv'in temel bazı konularını ilk olarak kaleme alan kişi Ebu'l Esved ed-Duelî'dir¹⁸.

Ebû Esved ed-Duelî'nin öğrencileri nahiv çalışmalarını Basra'da devam ettirmiş, Kur'ân, kırâat ve nahiv alanında Nasr b. Âsım el-Leysî en çok öne çıkan kişi olarak görülmüştür.¹⁹

İlk sistemli ve kapsamlı nahiv bilgisine Basralı dil âlimi Ebû İshâk el-Hadramî'nin sahip olduğu görüşü ilim çevrelerince kabul görmekte, onun talebelerinden olan İsa b. Ömer es-Sakafî, Ebû Amr b. Â'lâ,²⁰ Yûnus b. Habîb'inde²¹ filolojik çalışmalarda buldukları bilinmektedir.²²

Anbese b. Mada,²³Yahyâ b. Yamer, Abdurrahmân b. Hürmüz gibi kişilerin Basra'da nahvin sistemli gelişmesine Ebu'l Esved'ten sonra öncülük ettikleri söylenebilir. Bundan sonra te'lif faaliyetleri başlamış, muhtelif çapta eserler yazılmaya başlanmıştır. Ancak bu faaliyetlerin az bir kısmı günümüze ulaşmıştır. Bu bağlamda nahiv dalında ilk te'lif edilen eserin Abdullah b. İshâk'a ait olduğu söylenmektedir. Bu kitap günümüze ulaşmamıştır. İsa b. Ömer es-Sakafî'ye ait olduğu tesbit edilmiş olan

¹⁷İbnu'l-Enbârî, *Nuzhe*, (thk. Muhammed İbrâhîm), Dâru Fikru'l-Arabî, Kâhire, 1998, s.21.

¹⁸Dâyf, *a.g.e.* s.17.

¹⁹Dâyf, *a.g.m.*, s.17-22.

²⁰Ebû Amr b. Â'lâ. (öl.154/771), Ebû Amr Zebbân b. Â'lâ b. Ammâr el-Mâzinî el-Basrî. Kırâat ve Arap dili ve edebiyatı âlimidir. Basra'da doğmuş, Kûfe'de vefat etmiştir. Zehebî; Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymaz ez-Zehebî, Ebû Abdullah. *Ma'rifetu'l-Kurrâ*, Müessesetu'r-Risâle, Beyrût. I.Baskı 1404, (thk. Beşşâr İvad, Şu'ayb Arnavutî, Sâlih Mehdî Abbâs), I/ 25,26.madde; Zirikî. *el-Â'lâm*, III/41.

²¹Yûnus b. Habîb, Ebû Abdurrahmân. (öl.182/798), Basra nahiv âlimlerindendir. Sibeveyh ve Kisâî'nin hocasıdır. *Meâni'l-Kur'ân*, *el-Luğât*, *en-Nevâdir* gibi kitapların müellifidir. Zirikî. *el-Â'lâm*, VIII/261.

²²Dâyf, *a.g.e.*, s.22,23.

²³Anbese b. Mada (?-?), Anbese b. Mada el-Fîl el-Meysâmî. Ebû Esved ed-Duelî'den nahiv dersi almıştır. Cerîr ve Ferezdeg'ten şii rivayet etmiştir; Celâleddîn es-Suyûtî, *Buğyetu'l Vuât fî Tabakâtu'l-Luğaviyyîne va'n-Nuhât*, (thk. Muhammed Ebû Fadl İbrâhîm), el-Mektebetu'l Asriyye, Lübnân, Sayda, II/233.

Kitâbu'l-Câmî ve *Kitâbu'l-Mükemmel*'in kaleme alınmış olan en eski kitaplar olduğu, fakat günümüze ulaşmadığı bilinmektedir.²⁴

Halîl b. Ahmed²⁵, İsa b. Ömer es-Sakâfî'nin en meşhur öğrencisidir. Lügat ve gramer alanında tanınmış ve Arap dilindeki ilk sözlük olan *Kitâbu'l-Ayn*'ı yazan kişi olarak tarihe geçmiştir. Aynı dönemde yaşamış olan Yûsuf b. Habîb de nahiv ilmine hizmet etmiş ve *Kitâbu'l-Emsâl*, *Kitâbu'l-Lugat* diye bilinen iki değerli eseri yazmıştır.²⁶

Halîl b. Ahmed ve Yûsuf b. Habîb'in öğrencilerinden olan Sîbeveyh,²⁷ bütün zamanların en büyük dilcilerinden sayılmaktadır. Sîbeveyh meşhur te'lif eseri olan *el-Kitâb*'ı hocası Halîl b. Ahmed'in vefatından sonra yazmıştır.²⁸

Nahivcilerin çoğunluğunun okuduğu, birbirlerine tavsiye ettiği *el-Kitâb*, Basra mektebinin adeta gramer alanında başvuru kitabı olmuş, daha sonra gelen nahiv ekollerinin ve âlimlerinin birçok şerhler yazdığı bir üne ulaşmıştır.²⁹

Sîbeveyh *el-Kitâb*'ı te'lif ederken İsa b. Ömer es-Sakâfî'nin *Kitâbu'l-Câmi* isimli eserini esas almış, nahv'in hemen hemen bütün konularına bu kitapta detaylı bir şekilde değinmiştir.³⁰

Ebû Zeyd el-Ensârî,³¹ Ebû Amr b. el-Âlâ'nın öğrencilerindedir. Kûfeli Mufaddal ed-Dabî³²den nakillerde de bulunmuş, Sîbeveyh tarafından tezkiye edilen ve güvenilir kişi diye vasedilen Ebû Zeyd, *el-Ğerâiz*, *el-Vuhuş*, *Ğaribu'l-Esma*, *Hemz*, *Luğatu'l-Kur'ân* gibi kitapların da müellifidir.³³

²⁴İsa b. Ömer, İsa b. Ömer es-Sakâfî b. Velâ, Ebû Süleymân. Lügat âlimidir. Halîl b. Ahmed, Sîbeveyh ve İbnü Âlâ'nın hocasıdır. Nahvi ilk inceleyen ve tertib eden kişidir. Basra da yaşamıştır. *el-Câmî*, *el-İkmâl* gibi kitapları yazmıştır. Ziriklî. *el-Â'lâm*, V/106.

²⁵Halîl b. Ahmed Ebû Abdurrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temim el-Ferâhidî. Nahiv ve aruzu sistemleştiren ünlü dil ve edebiyat âlimidir. *Kitâbu'l Ayn*, *Kitâbu'l-Arûz*, *Kitâbu'l-Cüme'l fi'n-Nahv* v.b kitapların müellifidir. es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'at*, I./557-560; Ziriklî. *el-Â'lâm* II/34.

²⁶İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.* s.64.

²⁷Sîbeveyh, Ebû Bişr Amr b. Osmân el-Kanber. Nahivcilerin imamıdır. Halîl b. Ahmed'in öğrencisidir.; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'at*, II/346; Zirikli. *el-Â'lâm*, V/81.

²⁸Dâyf, *a.g.e.* s.57-59.

²⁹Dâyf, *a.g.e.* s.60.

³⁰İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.* s.77.

³¹Ebû Zeyd el-Ensârî (öl.215/830), Saîd b. Evs b. Sâbit el-Ensârî. Edep ve lügat âlimidir. Basra'da doğup büyümüştür. *en-Nevâdir*, *el-Hemz*, *el-Miyâh* kitaplarının müellifidir. Ziriklî. *el-Â'lâm*, III/92.

³²Mufaddâl ed-Dâbî, (öl.168/784), el-Mufaddâl b. Muhammed b. Ya'li b. Amr ed-Dâbî. Ebû Abbâs. Şiir, edeb ve Arab mes'eleleri âlimidir. Kûfelidir. *el-Mufaddâliyât*, *el-Emsâl*, *Meân'i-Şi'ir* kitaplarının müellifidir. Ziriklî. *el-Â'lâm*, VII/280.

³³es-Samirrâî, *el-Medâris*, s.19.

el-Asmaî³⁴ Basra nahiv ekolünün önde gelen kişilerindendir. Daha çok araştırmacı kimliğiyle öne çıkan el-Asmaî cahiliyye dönemi nahiv kaynaklarını toplamış, onları tahlil metoduyla incelemiştir. Halife Harûn Reşîd'in de³⁵ takdirini kazanmıştır.³⁶

Basra nahiv ekolünün bilinen diğer meşhur nahivcilerini de kısaca şöyle sıralayabiliriz: *Kitâbu'l-Arûz*, *Kitâbu'l-Kavâfi* gibi eserlerin müellifi ve Sîbeveyh'in öğrencilerinden olup, Sîbeveyh'in *el-Kitâb*'ını halka tanıtan Ebu'l-Hasan el-Ahfeş³⁷, nahve dair *İlelu'n-Nahv* ve sarf'a dair *Kitâbu't-Tasrîf* adlı eserlerin müellifi Ebû Alî Muhammed b. el-Mustenîr.³⁸

Ebu'l-Abbâs el-Müberrid,³⁹ Ebû Hatîm es-Sicistânî,⁴⁰ el-Müberrid'in öğrencisi olan İbn Dureyd el-Ezdî⁴¹ ve Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed ez-Zeccâc Basra nahiv ekolünün önde gelenleri olarak sayabiliriz.⁴²

II.2.Kûfe Nahiv Ekolü

İslâm fetihleriyle ana dili Arapça olmayan milletlerin İslâm'ı kabul edip Araplarla karışması sonucu Kur'an kırâatinde yanlış okuyuşlar, Arap dilinin kullanımında hatalar ortaya çıkmıştır. Bu durumu önlemek ve yeni Müslüman olmuş kişilere Arapçayı öğretmek amacıyla Arap dilinin doğru kullanım kâidelerinin tesbitine dair ilk çalışmalar hicrî birinci yüzyılın ikinci yarısında Basra'da başlamıştır.⁴³

³⁴el-Asmaî, Ebû Saîd Abdulmelîk b. Kureyb el-Asmaî el-Bâhilî. Basra dil mektebinin önde gelenlerinden. dir. Şiir ve ahbâr râvisidir. Ziriklî. *el-Â'lâm*, IV /162.

³⁵Hârûn Reşîd, Ebû Ca'fer Hârûn er-Reşîd b. Muhammed el-Mehdî Billâh b. Abdullah el-Mansûr. ; Nüveyrî, *Nihâyetu'l-Ereb*. XIV/125-163; es-Suyûtî. *Buğyetu'l Vuât*, II/112,113.

³⁶Dâyf, *a.g.e.*, s.57.

³⁷Ebu'l Hasan el-Ahfeş, (öl. 215/830), Saîd b. Mes'ade el-Mecâşe'i bi'l Velâ el-Belhî. Ebû Hasan. Ahfeş el-Evsat olarak tanınmıştır. Nahiv, lugat ve edep âlimidir. Sîbeveyh'in öğrencisidir. Ziriklî. *el-Â'lâm*, III/101; es-Suyûtî, *Buğyetu'l Vuât*, II/242.

³⁸Ebû Alî Muhammed b. el-Mustenîr (öl. 206/821), Muhammed b. Mustenîr b. Ahmed. Ebû Alî. Kutrûb olarak tanınmıştır. Nahiv, lugat ve edeb âlimidir. Basralıdır. Sîbeveyh'in öğrencisidir. *Meâni'l-Kur'ân*, *Nevâdir*, *Halku'l-Kur'ân* gibi kitapların müellifidir. Ziriklî. *el-Â'lâm*, VII/95; es-Suyûtî. *Buğye*, I/242.

³⁹el-Muberrid. (öl.286/899), Muhammed b. Yezîd b. Abdulkber es-Semâlî el-Ezdî. Ebu'l Abbâs. Muberrid olarak tanınmıştır. Zamanının Bağdât dil âlimi ve edibidir. *el-Kâmil*, *el-Müzekker ve'l-Müennes* kitaplarının müellifidir. Ziriklî. *el-Â'lâm*, VII/144.

⁴⁰es-Sicistânî, (öl.248/862), Ebû Hâtîm Sehl b. Muhammed. Şiir ve lugat âlimidir. *el-Ma'muri'n-Nahle*, *eş-Şecerve'n-Nebâtât*, *el-Vuhûş* v.b.kitapların müellifidir. Ziriklî. *el-Â'lâm*, III /143.

⁴¹İbnü Dureyd. (öl.321/933), Muhammed b. Hasan b. Dureyd el-Ezdî. Ebû Bekr. Edeb ve lugat âlimidir. Basra'da doğmuştur. *el-İştikâk*, *el-Maksûr* ve *l-Memdûd*, *el-Maksuretu'd-Dureydiyye* kitaplarının müellifidir. Ziriklî. *el-Â'lâm*, VI/80.

⁴²ez-Zeccâc (öl.311/923), İbrâhîm b. Sirîn b.Sehl. Ebû İshâk ez-Zeccâc. Nahiv ve edeb âlimidir. Bağdât'ta doğup orada vefat etmiştir. *Meâni'l-Kur'ân*, *el-İştikâk*, *el-Emâlî*, *İ'râbu'l-Kur'ân* kitaplarının müellifidir. Ziriklî. *el-Â'lâm*, I/40.

⁴³Dâyf, *a.g.e.*, s.151-242.

Yaklaşık bir asır sonra benzer çalışmalar Kûfe'de ortaya çıkmış ve üç asır kadar devam etmiştir. Bu iki çerçevedeki dil ve edebiyat çalışmaları, prensipleri ve mes'elelere bakış tarzları, birbirinden farklı olan, dolayısıyla aralarında ihtilâflar bulunan iki dil mektebinin doğmasına yol açmıştır.⁴⁴

Kûfe nahiv ekolü müstakil, dinamik ve kendine özgü çizgisi olan bir nahiv ekolü olmaktan çok, Basra nahiv ekolünün gölgesinde büyümüş, ayrı bir gurup oluşturma malzemesini de Basra nahiv ekolüyle yapılan diyaloglara ve ilmi çalışmalara borçlu bir dil ekolüdür.⁴⁵

Kûfe nahiv ekolünün tarih sahnesine çıkışı hicrî 2. asrın son çeyreğine denk gelmektedir. Kûfe nahiv ekolü, daima Basra nahiv ekolüyle münâzaralarda bulunmuş, bu dinamizm sayesinde çeşitli ve faydalı ürünler ortaya koymuşlardır.⁴⁶

Kûfe dil ekolü Alî b. Hamza el-Kisâî⁴⁷ ve Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ⁴⁸ gibi hüccet sayılan ve tek vücut gibi çalışan iki âliminden sonra verimliliğini kaybetmiş, birbirleri arasında bile uyumluluk bozulmuştur. İki nahiv ekolü arasında ilk ilmi tartışmalar Kûfeli Ebu Ca'fer er-Ruâsî⁴⁹ ile Basralı Halîl b. Ahmed arasında başlamış, daha sonra bu halkaya Kûfelî el-Kisâî, Basralı Sîbeveyh katılmıştır.⁵⁰

Basra ekolünün ilmi yönünün daha kuvvetli, delillerinin daha sahîh, âlimlerinin daha üretken olmasına rağmen Kûfe şehrinin coğrâfi yapısı itibariyle Bağdât'a yakın olması, Kûfe dil mensuplarının Abbâsî halifelerine olan bağlılığı onlara güç katmış, siyasi otorite sayesinde uzun yıllar canlılığını korumuştur.⁵¹

Basra nahiv ekolü ile Kûfe nahiv ekolünün takip ettikleri metod farklılık göstermiştir. Bu iki ekol kıyâs ve semâ'dan olabildiğince yararlanmış, Basra nahiv ekolü, semâ konusunda fesâhatlerine güvenilen çöl Araplarından rivâyetler edip bu konuda titizlik gösterirken, Kûfe nahiv ekolü ise bu konuda biraz gevşek davranmıştır.

⁴⁴Dâyf, *a.g.m.*, s.151-242.

⁴⁵Dâyf, *a.g.m.*, s.151-242.

⁴⁶Dâyf, *a.g.m.*, s.151-242.

⁴⁷el-Kisâî, (öl.189/805). Ebu'l-Hasen Alî b. Hamza b. Abdullah el-Kisâî el-Kûfî. Yedi kıraât imamından biridir ve nahiv âlimidir. İbnu'n-Nedîm. *el-Fihrist*, s.147-174.

⁴⁸el-Ferrâ, (öl.207/822). Yahyâ b. Ziyâd b. Abdullah b. Manzûr ed-Deylemî. Kûfe mektebinin imamıdır. Lugat ve edeb âlimidir. Ziriklî. *el-Â'lâm*, VIII /145.

⁴⁹er-Ruâsî(öl.187/803). Muhammed b. Ebi Sare Alî el-Kufî er-Ruâsî. Ebu Ca'fer. Nahiv dalında Kûfe'de kitab yazan ilk kişidir. Kisaî ve Ferra'nın hocasıdır. *el-Faysal, Meâni'l-Kur'ân, el-Vakf ve'l-İbtidâ* kitaplarının müellifidir. Zirikli. *el-Â'lâm*, VI/271.

⁵⁰Sibeveyh (öl.180/796), Amr b. Osmân b. Kanber el-Harisî bi'l-Velâ. Ebû Bişr lakabıdır. Sibeveyh nahiv imamıdır. Nahiv ilmini ilk kez detaylı inceleyen kişidir. Şiraz'da doğmuş, Basra'da yaşamıştır. Halil b. Ahmed'in öğrencisidir. *Kitâb-ı Sibeveyh* 'i te'lif etmiştir. Zirikli. *el-Â'lâm*, V/81.

⁵¹Dâyf, *a.g.e.*, 155-159.

Semâ'daki bu genişlik kıyâsın uygulamasına da yansımıştır. Bazen semâ'ya dayanmayan bir kullanımı esas kabul edip üzerine kıyâs yapıldığı dahi görülmüştür.⁵²

İki ekol arasındaki ihtilafı ele alan en kapsamlı ve en meşhur eser, el-Enbârî'nin yazmış olduğu *el-İnsâf fî Mesâili'l-Hilâf Beyne'n-Nahviyyîn el-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*'dir. el-Enbârî bu eserinde, iki ekol arasında ihtilafı olan 121 tane mes'eleyi ele alıp incelemiştir.⁵³ Basra ekolüne mensup bir dilci olan el-Enbârî,⁵⁴ mes'eleleri her iki ekolün görüşleri ışığında ele almış ve 7 mes'ele dışında Basralıların görüşünü doğru kabul etmiştir.⁵⁵

Kûfe nahiv ekolünün kurucusu, ilk kapsamlı nahiv kitabı olan *el-Faysal*'ın müellifi Ebû Ca'fer Muhammed b. Ebû Sâre er-Ruâsî'dir. er-Ruâsî'nin öğrencilerinden, Kûfe ekolünün esaslarını gerçek anlamda tesbit edip, ortaya koyan, nahiv, lügat ve kırâatta imâm olan, *Kitâbu'l-Mesâdir* ve *Kitâbu'l-Hudûd* adlı eserin müellifi Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *Kitâbu'l-Lugât* adlı eserin müellifi Ebû Amr İshâk b. Mirâr eş-Şeybânî,⁵⁶ lügatçı ve dilbilimci İbnu's-Sikkît Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshâk'tır.⁵⁷

Kûfe nahiv ekolünün son temsilcileri arasında *Kitâbu'l-Fasîh*, *Kavâidu's-Şiir* ve *el-Mecâlis* adlı eserlerin müellifi Sa'leb Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ ve el-Mufaddâl ed-Dâbî'yi sayabiliriz.⁵⁸

Basra ve Kûfe ekollerini karşılaştırdığımızda gözümüze çarpan benzerlik ve farklılıkları şu şekilde özetleyebiliriz:

Basra ve Kûfe ekollerinin her ikisi de semâ (dinleme, ağızdan alma) yöntemini benimsemiş, Basra ekolü sadece fasîh bedevilerin sözlerini alırlarken, Kûfe ekolü ise fasîh bedevilerin ve ammî konuşanların sözlerini de almışlardır. Onlar Meşhur ve sahîh,

⁵²Dâyf, *a.g.e.*, s.163,164.

⁵³ Örnek bağlamında Basra ve Kûfe ekolü arasında görülen en önemli tartışmalar için bkz. Erdim, Enes, *Basra ve Kûfe Arap Dili Ekollerinin Amiller Özelinde İhtilafları*, Fırat Üniversitesi. İlahiyat Fakültesi Dergisi, XVI/1, Elazığ, 2011, 85-112.

⁵⁴el-Enbârî (öl.577/1181), Ebu'l-Berekât Kemâleddin Abdurrahmân b. Muhammed b. Übeydullâh İbni Saîd el-Enbârî. Lügat, edeb ve neseb ilmi âlimidir. Bağdât'ta doğup orada vefat etmiştir. *Nuzhetu'l-Elibba fî Tabakâtu'l-Udebâ, el-İnsâf fî Mesâili'l-Hilâf, el-Mîzân* kitaplarının müellifidir. Ziriklî. *el-Â'lâm*, III/327.

⁵⁵Ebû'l Berekât el-Enbârî, *el-İnsâf fî Mesâili'l-Hilâf Beyne'l-Basriyyîne ve'l-Kûfiyyîn*, (thk. Cevdet Mebrûk, Muhammed Mebrûk), Mektebetu'l-Hancî, Kâhire, 2002, s.28.

⁵⁶eş-Şeybânî (öl.206/821), İshâk b. Mirâr eş-Şeybânî bi'l-Velâ. Ebû Amr. Lügat ve edeb âlimidir. Kûfelidir. *Kitâbu'l-Lugât, Kitâbu'l-Hayl, Nevâdir* müellifidir. Ziriklî. *el-Â'lâm*, I/296.

⁵⁷İbn Sikkît, (öl.244/858), Ya'kûb b. İshâk Ebû Yûsuf İbn Sikkît. Lügat ve edeb âlimidir. Horasanlıdır. *İslâhu'l-Mantık, el-Elfâz, el-Emsâl* gibi kitapların müellifidir. Ziriklî. *el-Â'lâm*, I/195.

⁵⁸Sa'leb (öl.291/914), Ahmed b. Yahyâ b. Zeyd b. Seyyâr eş-Şeybânî bi'l-Velâ. Ebu'l-Abbâs. Sa'leb olarak tanınmıştır. Kûfelilerin lügat ve nahiv âlimidir. Bağdât'ta doğup büyümüştür. *el-Fasîh, Kavâidu's-Şi'ir, Mecâlisu Sa'leb, Meâni'l-Kur'an* gibi kitapların müellifidir. Ziriklî. *el-Â'lâm*, I/267.

nâdir ve şâz Arap sözlerini kullanmışlardır. Her iki ekolün de dil kurallarını tesbit ederken kullandıkları yöntem kıyâs olmuştur.⁵⁹

II.3.Bağdât Nahiv Ekolü

Hicrî ikinci asırda devlet merkezi Bağdât'a taşınıp başkent yapılınca, ona bağlı olarak ilim merkezi de Bağdât olmuş oldu. Ardından yeni ilim merkezinde dil alanında yeni bir ekol teşekkül etmeye başladı.⁶⁰

Basra ve Kûfe nahiv ekolleri arasındaki ihtilâfların hemen hemen son bulduğu hicrî dördüncü asırda, nahiv âlimleri her iki ekolün görüşleri arasından kendi görüşlerine uygun olan görüşleri tercih etmeye başladılar. Bu sebeple bu nahivcileri ne Basra ekolüne ne de Kûfe ekolüne dâhil etmek mümkün olmuyordu. Çünkü bu nahivcilerin önceki dönemlerde olduğu gibi, iki ekolden birine taassûbu yoktu. Bazı ihtilâflı mes'elelerde, iki ekolün görüşlerinden birini ya da ikisini bir arada zikrediyorlardı. Bu yeni ekole Bağdât'ta ortaya çıkması nedeniyle Bağdât Nahiv Ekolü adı verildi.⁶¹

Bağdât nahiv ekolü, Basra ve Kûfe ekollerine ait görüş ve içtihâdlardan seçim yapma metodunu benimseyen bir ekoldür. Bu ekole bağlı nahivciler arasında Kûfe nahiv ekolüne eğilim gösteren dilcilerin oluşturduğu eğilim ve Basra nahiv ekolüne ait görüşlere eğilim gösteren dilcilerin oluşturduğu akım olmak üzere iki grubun bulunduğunu söyleyebiliriz. Bu ekole mensup bazı dilciler ise her iki mezhebi uzlaştırıp birleştirici bir metod izlemişlerdir.⁶²

Başlangıçta Basra ve Kûfe dil ekollerinin usûl ve yöntemini benimseyip çalışmalarında uygulayan Bağdât dil ekolü âlimleri, dördüncü asrın başlarından itibaren uzlaştırıcı bir yaklaşım içine girip, bu iki dil ekolünün görüşlerini birleştirerek, üçüncü bir dil ekolü meydana getirdiler.

Bağdât nahiv ekolü'nün meşhûr nahivcilerinden bazıları şunlardır: Sa'leb ve Muberrîd'den ders almış olan ve Bağdât nahiv ekolü'nün ilk büyük dilcisi olarak kabul edilen Ebu'l-Hasen b. Keysân,⁶³ nahiv ilminde Kûfe ve Basra nahiv ekollerinin

⁵⁹es-Sâmîrrâi, İbrâhîm, *el-Medârisu'n-Nahviyyeti Usturetu'n ve Vekâiun*, Dâru'l-Fikr, İskenderiyye, 2002, s.17-58.

⁶⁰Dâyf, *a.g.e.*, s.245.

⁶¹Dâyf, *a.g.e.*, s.246-249.

⁶²el-Hâdisî Hadîce, *Medârisu'n-Nahviyye*, Daru'l-Emel, İrbid, 2001, s.219.

⁶³İbnü Keysân (öl.299/898). Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm Ebu'l Hasan. İbn Keysân lakabıyla meşhurdur. Dil ve nahiv âlimidir. Bağdatlıdır ve Muberrid ve Sa'leb'in öğrencisidir. *el-Muhezzeb, Meâni'l-Kur'ân, el-Muhtâr fî İleli'n-Nahv* gibi kitapların müellifidir. Ziriklî. *el-Â'lâm*, V/308.

görüşlerinden faydalanmıştır. Bu iki ekolden birine diğerinden daha fazla eğilim göstermemiştir.⁶⁴

Basra ve Kûfe dil ekollerinin görüşlerini birleştirerek onların çalışmalarına uzlaştırıcı bir yön veren, *el-Cumel* ve *Kitâbu-l İzâh* adlı eserlerin müellifi Ebu'l Kâsım Abdurrahmân b. İshâk ez-Zeccâcî;⁶⁵ Bağdât nahivcilerinin en büyüğü kabul edilen ve *el-İzâh ve 't-Tekmile* adlı eserin müellifi Ebû Alî el-Hasen b. Ahmed el-Fârîsî,⁶⁶ Ebû Alî el-Fârîsî'nin öğrencisi olan, elliden fazla eseri bulunan, sarf ilminin mimarı kabul edilen Ebû Feth Osmân b. Cinnî⁶⁷ bu ekolün öne çıkan simalarıdır.

Nahivde müteehhirundan sayılan, lugat, edebiyat, nahiv ve tefsirde otorite, *el-Keşşâf* ve *Mufassal* adlı eserlerin müellifi Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî,⁶⁸ birçok eserin sahibi büyük bir dil âlimi Ebu's-Seâdat Hibetullâh b. Alî b.Şecerî,⁶⁹ meşhur lügat, dil ve tarih âlimi Ebu'l-Berekât Abdurrahmân b. Muhammed el-Enbârî⁷⁰ bu ekolün diğer önemli temsilcileridir.

II.4.Diğer Nahiv Ekolleri

Bağdât nahiv ekolünün takip ettiği metod, daha sonraki nahiv çalışmalarında takip edilen metod olmuştur. Başta Endülüs ve Mısır olmak üzere çeşitli Arap ülkelerinde yapılan nahiv çalışmalarında önceki nahiv ekollerinin içinden görüşleri seçme metodu kabul görmüştür. Bu bağlamda Basra, Kûfe ve Bağdât kadar ileri düzeyde olmasa da bu iki yerde yapılan nahiv çalışmalarına bakarsak; hicri üçüncü asrın sonlarına doğru kurulan Endülüs Nahiv Ekolü, Bağdât ekolünde olduğu gibi Basra ve Kûfe ekollerinden birine kökten bağlılık yoktur. Bu ekole mensup nahivciler, daha

⁶⁴es-Sirâfî, el-Hasan b. Abdullah b. el-Merzûbân, *Ahbâru'n-Nahviyyîn el-Basriyyîn*, s.82; Dâyf, *el-Medâris*, (thk. Muhammed ez-Zeyniv), Kâhire, 1966, s.251.

⁶⁵ez-Zeccâcî. (öl.337/949), Ebu'l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk ez-Zeccâcî. Arapça âlimidir. *ez-Zâhir, el-Emâlî, el-Cumelu'l-Kubrâ* v.b.eserlerin müellifidir. Ziriklî. *el-Â'lâm*, VIII/239.

⁶⁶el-Fârîsî. (öl.377/987). el-Hasan b.Ahmed Abdulgaffâr, el-Fârîsî. Ebû Alî. Arab dili âlimidir. *el-İzâh, et-Tezkire, Cezâhiru'n-Nahv, el-Halebiyyât*, gibi kitapların müellifidir. Ziriklî. *el-Â'lâm*, II/179.

⁶⁷İbn Cinnî (öl.392/1002), Ebu'l-Feth Osmân İbn Cinnî. Nahiv âlimidir. *Şerh'u Divânu-Mutenebbî, el-Mübehhac* v.b. kitapların müellifidir. Ziriklî. *el-Â'lâm*, IV/204.

⁶⁸ez-Zemahşerî (öl.538/1144). Mahmûd b. Ömer b. Muhammed b.Ahmed el-Havârizmî ez-Zemahşerî. Cârullah. Ebu'l-Kâsım. Din, tefsîr, lugat ve edeb âlimidir. Zemahşer'de doğmuştur. Mekke'de oturmuş, Cürçâniyye'de vefat etmiştir. *el-Keşşâf, Esâsu'l-Belâğa, Mukaddimetu'l-Edeb, el-Mustaksâ* gibi kitapların müellifidir. Ziriklî. *el-Â'lâm*, VII/178.

⁶⁹İbnu'ş-Şecerî. (öl.542/1148). Hibbetullâh b. Alî b. Muhammed el-Hassânî. Ebû Saâdât eş-Şerîf. İbn Şecerî olarak tanınmıştır. Lugat, edeb, ve Arab mes'eleleri âlimidir. Bağdât'ta doğup orada vefât etmiştir. *el-Emâlî, el-Hamâse, Divân'u Muhtasâratu'ş-Şuâra* gibi kitapların müellifidir. Ziriklî. *el-Â'lâm*, IV/74.

⁷⁰el-Enbârî, Abdurrahmân b. Muhammed b. Übeydullâh el-Ensârî. Ebu'l-Berekât. Kemâleddîn el-Enbârî. Lugat, edeb, İlmu'r-Ricâl âlimidir. Bağdât'ta doğup orada vefât etmiş. *Nuzhetu'l-Elibbâ fî Tabakâtu'l-Udebâ, Lamaâtu'l-Edille, el-İnsâf fî Mesâili'l-Hilâf, el-Mizân* gibi kitapların müellifidir. Ziriklî. *el-Â'lâm*, III/327.

önceki görüşlerden tercihlerde bulunmuşlardı. Genelde kendilerine özgü bağımsız görüşler öne sürmüşlerdir. Önceki nahiv eserlerini yeni görüşlerle ve yeni tasniflerle ele alıp onları açıklamışlar veya özetlemişlerdir.⁷¹

Önceki nahiv eserlerine dair şerh ve ihtisâr çalışmaları Endülüs'teki nahiv çalışmalarında önemli bir yer tutar. Endülüs'lü ilk nahivci, Abbâsiler döneminde doğuya gidip el-Kisâî ve el-Ferrâ'ya öğrenci olan ve ardından Endülüs'e dönüp, vefatına kadar orada nahiv dersleri veren Cudî b. Osmân el-Mevrurî'dir. O, Endülüs'e Kûfelilerin kitaplarını getiren ilk kişidir. Böylece Endülüs'te nahiv çalışmaları başlamıştır.⁷²

Endülüs nahiv ekolünün diğer meşhur nahivcilerinden bazıları şunlardır: Sîbeveyh'in *el-Kitâb*'ını batıya tanıtan, Ebû Abdullah Haldûn b. İsmâîl. el-Muberrid ve el-Câhîz'in⁷³ öğrencisi Ebu'l-Yusr b. Ahmed eş-Şeybanî; ⁷⁴günümüz modern dil anlayışına yakın görüşlere sahip *el-Müşfik fi'n-Nahv*, *er-Reddü ale'n-Nuhât* adlı eserlerin müellifi Ebû Abbâs b. Abdurrahmân b. Medâ.⁷⁵

Hadislerle çokça istişhâd yapmasıyla ve sarf ve nahiv konularını manzûm olarak sunmasıyla meşhûr, nahiv konularını işlediği 1000 beyitten oluşan manzûm eser, *el-Elfiyye*'nin ve *el-Kâfiyyetu's-Şâfiyye* isimli eserin müellifi Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b.Mâlik et-Taî⁷⁶; İbn Mâlik'ten sonra döneminin en büyük ustası kabul edilen, *el-Acurrumiyye* adlı eseriyle şöhret kazanan Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed es-Senhacî İbn Acurrum; ⁷⁷*Kitâbu'l-İdrâk* adlı eserin müellifi Ebû Hayyân en-Nahvî⁷⁸ bu ekolün öne çıkan diğer önemli şahıslarıdır.

⁷¹Dâyf, *a.g.e.*, s.243-365.

⁷²el-Hâdisî, *Medârisu'n-Nahviyye*, s.220.

⁷³el-Câhîz, (öl.255/869). Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî bi'l-Velâ. el-Leysî. Ebû Osmân. Câhîz olarak tanınmış, edeb ilminin imamlarındandır. Cehâbize fırkasının lideridir. Basra'da doğup orada vefat etmiştir. *el-Hayavân*, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, *Sihru'l-Beyân*, *et-Tâc* gibi kitapların müellifidir. Ziriklî. *el-Â'lâm*, V/74.

⁷⁴Ahmed eş-Şeybânî, (öl.298/911). İbrâhîm b. Muhammed eş-Şeybânî. Ebû Yusr. Riyâdu'l-Kitâb olarak tanınır. Edibtir. Bağdat asıllıdır. *Sirâcu'l-Hudâ*, *Müsned*, *Kutbu'l-Edeb* gibi kitapların müellifidir. Ziriklî. *el-Â'lâm*, I/60.

⁷⁵İbn Medâ, (öl.592/1196). Ahmed b. Abdurrahmân b.Muhammed İbn Medâ. Ebû Abbâs. Arab dili ve edebiyatı âlimidir. *Tenzîhu'l-Kur'ân Anma La Yeligu Mine'l-Beyân*, *er-Reddu alâ'n-Nuhât* gibi kitapların müellifidir. Ziriklî. *el-Â'lâm*, I/147.

⁷⁶Mâlik et-Taî, (öl.672/1274). Muhammed b. Abdullah b. Mâlik et-Taî. Ebû Abdullah. Celâleddîn. Arab dili imamlarındandır. Endülüs'te doğmuştur. Dimeşk'te yaşamıştır. En ünlü eseri *Elfiyye*'sidir. *Teshîlu'l-Fevâid*, *el-Kâfiyyetu's-Şâfiyye*, *Lâmiyyetu'l-Ef'âl*. Ziriklî. *el-Â'lâm*, VI/233.

⁷⁷İbn Acurrum. (öl.723/1323), Muhammed b. Muhammed b. Dâvud es-Senhâcî. Ebû Abdullah. Nahiv âlimidir. Acurrumiyye risâlesi ile meşhûr olmuştur. *Ferâizu'l-Meânî fi Şerhi Hirezu'l-Emânî* gibi kitapların müellifidir. Ziriklî. *el-Â'lâm*, VII/33.

⁷⁸Ebû Hayyân en-Nahvî. (öl.745/1344), Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf ibn Hayyân, el-Ğırnâtî el-Endülüsî el-Ceyyânî. Ebû Hayyân. Arab dili, tefsir, hadis, tercüme ve lugat âlimidir. Ğırnâta'da doğmuş

Mısır Nahiv Ekolü'nün mensupları da Endülüslüler gibi kendilerine özgü prensiplere sahip bağımsız bir ekol kurmamışlar, çalışmalarında Bağdât nahiv ekolü'nün metodu olan tercih metodunu benimsemişlerdir. Böylece Basra ve Kûfe nahiv ekollerini takip etmişlerdir. Kendilerinden önceki nahivcilerin görüşlerine bazen katılmışlar, bazen muhalif olmuşlar ve bu görüşler içinden tercihlerde bulunmuşlardır.⁷⁹

Mısırlı ilk nahiv âlimi kabul edilen Vellâd b. Muhammed et-Temîmî'dir.⁸⁰ Vellâd ilim talebiyle çıkmış olduğu yola önce Mekke'ye hacca giderek başlamış, Medine'de Mescid-i-Nebevî'yi ziyaret ettiği esnada Halil b. Ahmed'in öğrencisi el-Muhellebî⁸¹ ile tanışıp nahiv ile ilgili ilk çalışmalarına orada başlamıştır. Vellâd daha sonra Basra'da el-Muhellebî'nin hocası Halil b. Ahmed'e ulaşmış ve ona öğrenci olmuştur. Medine'ye dönüp el-Muhellebî ile tartışmalarda bulunduktan sonra memleketi Mısır'a dönmüştür.⁸²

el-Müberrid ve ez-Zeccâci'nin öğrencisi, *Kitâbul-Kâfi* ve *Kitâbu't-Tuffâha fi'n-Nahv* adlı eserleri ile tanınan Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed en-Nahhâs el-Mısırî,⁸³ döneminde Sultânu'l-Ulemâ /Âlimlerin Sultânı olarak meşhur olmuş Ebû Muhammed Abdullah İbn Berrî el-Mısırî,⁸⁴ nahve dair 1021 beyitten oluşan *el-Elfiyye* ve *el-Fusûl* adındaki eserlerin müellifi Ebu'l-Hüseyin Yahyâ b. Abdu'l-Mu'tî; nahivle ilgili *el-Emâli'n-Nahviyye*, *Muhtasar* adlı eserlerin müellifi Ebû'Amr b. Osmân b. Ömer İbnu'l-Hâcib,⁸⁵ İbn Haldûn'un,⁸⁶ Sîbeveyh'ten daha üstün diye tanıttığı tezimize konu olan Ebû

Kâhire'de vefat etmiştir. *el-Bahru'l-Muhît*, *en-Nehr*, *Mecâni'l-Asr* gibi kitapların müellifidir. ;Ziriklî. *el-Â'lâm*, VII/152.

⁷⁹Dâyf, a.g.e. s.243-365.

⁸⁰Vellâd et-Temîmî (öl.332/944), Ahmed b. Muhammed b. Vellâd et-Temîmî. Ebû Abbas. Mısırlı nahiv âlimidir. Aslen Basralıdır. *el-Maksûr ve'l-Memdüd*, *İntisâru Sibeveyh Ale'l-Muberrid* gibi kitapların müellifidir. Ziriklî. *el-Â'lâm*, I/207.

⁸¹el-Muhellebî. (öl.644/1246), Ahmed b. Alî b.Ma'gel. Ebû Abbâs. İzzeddîn el-Ezdî. Edeb âlimidir. Hims'ta doğmuş Dimeşk'ta vefat etmiştir. *et-Tekmîle li Ebî Alî el- Fârisî*, *Nazmu'l-İzâh* kitabları müellifidir. Ziriklî. *el-Â'lâm*, I/74.

⁸²Dâyf, a.g.e. s.327-365.

⁸³en-Nahhâs el-Mısırî, (öl.338/950), Ahmed b. Muhammed b. İsmâil el-Murâdî el-Mısırî. Ebû Ca'fer en-Nahhâs. Müfessir ve edibtir. Mısır'da doğup orada vefat etmiş. *Tefsîru'l-Kur'ân*, *İ'râbu'l-Kur'ân*, *Tefsîru Ebyâtu's-Sibeveyh*, *Nâsihu'l-Kur'ân* ve *Mensûhihi*, *Meâni'l-Kur'ân*, *Şerhu Muallakâtu's-Seb'â* gibi kitapların müellifidir. Ziriklî. *el-Â'lâm*, I/208.

⁸⁴İbn Berrî el-Mısırî, (öl.582/1178). Abdullah b. Berrî b. Abdulcebbâr el-Makdisî. Ebû Muhammed İbn Ebî Vahş. Arab edebiyatı âlimidir. *er-Reddu Alâ'l-Haşşâb*, *Şerhu Şevâhidu'l-İzâh* kitablarının müellifidir. Zirikli. *el-Â'lâm*, IV/73.

⁸⁵İbn Hâcib. (öl.646/1249), Osmân b. Ömer b. Ebu Bekr b. Yûnus, Ebû Amr. Cemâleddîn İbn Hâcib. Fâkih ve Arab dili âlimidir. Aslen Kürt'tür. Mısır'da doğmuş İskenderiye'de vefat etmiştir. *el-Kâfiye*, *eş-Şâfiye*, *Muhtasar*, *el-Fıkh*, *el-Emâli'n-Nahviyye* gibi kitapların müellifidir. Ziriklî. *el-Â'lâm*, IV/211; Suyûtî. *Buğyetu'l-Vuât*, I/24.

⁸⁶İbn Haldûn, (öl.808/1406). Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed İbn Haldûn. Ebû Zeyd. Veliyyuddîn el-Hadrâmî el-İşbilî. Filozof, tarihçi, sosyologtur. İşbiliye'de doğmuş, Tunus'ta vefat

Muhammed Abdullah b Yûsuf İbn Hişâm,⁸⁷ *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, *Buğyetu'l-Vuât* adlı eserlerin müellifi es-Suyûtî⁸⁸ Mısır nahiv ekolü'nün en önemli simalarındır.

III. İbn Hişâm'ın Yaşadığı Döneme Genel Bir Bakış

III.1.Siyâsi Hayat

Hicrî 7. asırdan önceki döneme baktığımızda İslâm coğrafyasının genelinin umumi bir bela olan Moğol saldırıları ve haçlı istilâsı ile karşı karşıya kaldığını görürüz.⁸⁹

Moğul istilâsı her yeri sarmış, bunun yanında haçlı saldırıları ile müslümanlar katledilip, yurtlarından sürülmüş, her yer yakılıp yıkılmış, İslâm medeniyetinin kaynakları olan kitaplar, medreseler ve camiler yok edilmişti.⁹⁰

Hicrî 7.asır Mısır ve çevresinde ilmi çalışmaların yayıldığı, zirveye ulaştığı, güzel ve verimli bir ortamın oluştuğu bir dönemdir. Bu dönemdeki ilmi çalışmalar daha sonraki dönemlere ışık tutmuş, sönmekte olan ilim ateşi bu devirde tekrar parlamıştır. Bunun o dönemin siyâsî ortamından kaynaklandığı anlaşılmaktadır.⁹¹

Bu ortamın oluşumunu sağlayan siyâsi gücün Memlûklüler devleti olduğu görülmektedir. Memlûklüler, Eyyubî devleti'nin yıkılmasıyla Mısır da 1250 yılında kurulmuş, Osmânlıların Mısır bölgesini 1517 yılında Yavuz Sultân Selim tarafından alınmasıyla son bulmuştur.⁹²

---

etmiştir. *el-İber ve Divânu'l-Mübtedâ ve'l-Haber fî Târihi'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber* isimli meşhûr tarih kitabının müellifidir. Ziriklî. *el-Â'lâm*, III/330.

⁸⁷İbn Hişâm, (öl.761/1360). Abdullah b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdullah b. Yûsuf. Ebû Muhammed. Cemâleddîn İbn Hişâm. Arab dili âlimidir. Mısır'da doğmuş ve orada vefat etmiştir. *Muğni'l-Lebib An-Kutubi'l-Eârib*, *el-Câmiu's-Sağîr*, *Şuzûru'z-Zeheb*, *Evdahu'l-Mesâlik*, *Katru'n-Nedâ* gibi kitapların müellifidir. Ziriklî. *el-Â'lâm*, IV/147.

⁸⁸es-Suyûtî, (öl.911/1505). Abdurrahmân b. Ebû Bekr b. Muhammed İbn Sabiguddîn el-Hudrî es-Suyûtî. Celâleddîn. İmamdır. Hafızdır. Tarihçidir. Edibtir. 600'e yakın kitabın müellifidir. Kâhiredede doğmuş, yetim büyümüştür. *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, *el-Elfiye fi'n-Nahv*, *Buğyetu'l-Vuât fî Tabakâtu'l-Luğaviyyîne ve'n-Nuhât*, *Tedribu'r-Râvî* gibi bir çok kitabın müellifidir. Ziriklî. *el-Â'lâm*, III/301.

⁸⁹es-Suyûtî, *Buğye*, s.40; vdd; en-Nuveyrî, *Nihâyetu'l-Ereb fî Funûni'l-Edeb*,(thk. Müfid Kamhiyye ve Cemâatun), Dâr'ul-Kutûbi'l-İlmiyye, 2004, XXXI/ 18-31; el-Makrizî, *es-Sûluk li Ma'rifeti Duveli'l-Mulûk*, (thk, Muhammed Mustafâ ez-Zeyyâdî, Saïd Abdulfettâh Aşûr), Dâru'l-Kutûbi'l-Mısriyye, 1973 410,411, Mahmûd Selîm, *Asru Selâtinî'l-Memâlik ve Netâcuha'l-İlmi ve'l-Edeb*, Mektebetu'l-Â'dâb, Mısır, 1973 s.137-142.

⁹⁰en-Nuveyrî, *Nihâyetu'l-Ereb*, XXXI/ 18-31; vdd; el-Makrizî, *es-Suluk* s.413-415; Mahmûd Selîm, a.g.m. s.137-142; İbn Şeddâd, *Târihu Melîku'z-Zahir*, (thk. Ahmed Hutayt), Beyrut, 1983, s. 214.

⁹¹es-Suyûtî, *Buğye*, s.80; vdd, en-Nuveyrî, *Nihâyetu'l-Ereb*, XXXI/ 3-18; el-Makrizî, *es-Suluk*, s.401-409, Selîm Rızg, a.g.m. s.137-142.

⁹²Selîm Rızg, *el-Edebu'l-Arabi ve Târihuha fî Asri'l-Memâlik ve'l-Osmâniyyîne va Asru'l-Hadîs*, Matâbiu Dâru Kitâbu'l-Arabi bî Mısır, s.4.

Memlûklûler h. 648 ile 933 yılları arasında Mısır'a sahip olan ve Bahrî ve Çerkez Memlûklûleri diye ikiye ayrılan bir devletin adıdır. Orta çağda Asya ve batı ülkelerinde köle pazarları yaygın idi. Bunun sebebi ise savaşların, fitnelerin, Hıristiyanların haçlı seferlerinin ve hepsinden önemlisi Moğolların istilasının her yeri sarmış olmasıdır. Bundan dolayı birçok kimse yerinden edilmiş, birçok hür insan köle durumuna düşmüştür.⁹³

Melikşah Sâlih Necmeddîn Eyyubîlerin Mısırdaki bulunan son sultânlarından birisi idi. Bu Sultân esir pazarlarından çokça esir satın alıp yeni, kuvvetli ve disiplinli bir asker ordusu kurma girişimine başlamış ve bunları Ceziretü'l-Arab denilen yerlerde yerleştirmiştir. Bu bölgede yerleştirilen kölelere el-Memâlikü'l-Bahriyye ismini vermiştir.⁹⁴

Sultân Sâlih özellikle bunlardan ordu kurmuş, onların en güçlü ve zekilerini önemli konumlara yerleştirmiştir. Bu kişilerden olan Fârisuddîn Aktâr, İzzeddîn b. Aybek Casengin, Rukneddîn Baybars ve Seyfeddîn Kalavun ileride rütbelerini yükseltip yönetici gurubunu oluşturmuşlardır.⁹⁵

Kölelerden oluşan asker ordusu Mısır'ı Hıristiyanların haçlı seferlerinden ve diğer düşmanlardan korumuşlardır. Sultân Sâlih'in vefatından sonra büyük oğlu Turan Şah Sultân olmuştur. Fakat kendisiyle babasının Memâlikleri arasında ayrılıklar oluşmuş ve öldürülmüştür. Daha sonra üvey annesi Şeceretü'd-Durr hâkimiyeti ele almıştır. Şeceretü'd-Durr Memlûklûlerin büyük emirlerinden biri olan İzzeddîn b. Aybek ile evlenmiş ve hükümden çekilmiştir. İzzeddîn Aybek 648 yılında Memlûklûler devletini resmen kurmuştur. Baybars, Kalavun, Nâsır Muhammed Berkuk ve Kayıtbay, Memlûklûlerin meşhur sultânlarıdır.⁹⁶

Memlûklûlerin ikinci kolu olan Çerkez kolu Zâhir Berkuk ile 784 yılında başlamıştır. Ancak bunlar aynı devlet içinde ırkı değişik olan bir kolu oluşturanlardı. Bahriyye Memlûklûlerinin çoğu Türklerden, Çerkez Memlûklûleri ise isminden de anlaşılacağı üzere Çerkezlerden oluşmakta idi.⁹⁷

Memlûklûler ilme ve ilim adamlarına büyük önem vermiştir. Mısır o dönemde İslâm'ın merkezi, başka ülkelerde bulunan müslümanların yardım ve sığınma mekanı

⁹³Selîm Rızg, *el-Edebu'l-Arabi*, s.4; es-Suyûtî, *Buğye*, s.40; vdd, en-Nuveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXXI/ 18-31; el-Makrizî, *es-Sulûk*, 410,411; Selîm Rızg, *Asru Selâtinî'l-Memâlik*, s.137-142.

⁹⁴Selîm Rızg, *el-Edeb*, s.4.

⁹⁵Selîm Rızg, *a.g.e.*, s.5.

⁹⁶Selîm Rızg, *a.g.m.*, s.5.

⁹⁷Selîm Rızg, *a.g.e.*, s.8.

olmuştur. Memlûklüer devletinin en büyük özelliklerinden birisi tartışmalardan, taht kavgasından uzak durup ilmi ve İslâm'ı yayma çabasında bulunmalarıdır. Çokça medrese, külliye, cami yapılmıştır. Buralara eleman yetiştirecek âlimler Mısır'daki siyâsi istikrardan dolayı buraya akın akın gelmişlerdir. Ticâret gelişmiş, ilim yayılmış, Kâhire İslâmî ilimlerin merkezi durumunu almıştır.⁹⁸

Hicrî 7.asrın başından son çeyreğine kadar olan dönemde yaşamış olan İbn Hişâm siyâsi gücün kuvvetlendiği, ekonomik ve sosyal bir iyileşmenin görüldüğü, sanat ve kültüre önem verildiği bir dönemde yaşamıştır.⁹⁹

III.2. Sosyal ve İktisâdi Hayat

Memlûk devleti hicri 7. ve 8. yüzyılları arasında Mısır'da yaşayan ehli-kitap mensupları olan Yahudi ve Hıristiyanların azınlıkta olduğu, İslâmı benimseyerek hürriyetlerini kazanan kölelerin idarî, askerî alanlarda güçlerini arttırarak oluşturdukları bir üst tabaka ve halk sınıfının oluşturduğu alt tabakadan müteşekkil bir devlet yapısına sahipti.¹⁰⁰

Memlûk devleti güçlü bir devlet olmanın ana sebeplerinden olan ilim ve ticârete yönelmiş, dinî, adlî ve idarî işleri hızlı ve verimli işlemesi için âlimlere ve tüccârlara büyük önem vermiş, onların toplumda sayılan ve itibar gören sınıf haline gelmeleri için gayret göstermiştir. Tüccarlara ticâreti geliştirme kaydıyla serbest ticâret ve mülkiyet edinme hakkı vermiş, âlimleri de halkın devlet yönetimiyle olan ilişkilerinde aracı ve saygın bir konumda görmüştür.¹⁰¹

Memlûk devletinin yönetim esaslarından olan adalet ve çalışana hakkını verme prensipleri zamanla taht kavgası ve siyasî istikrarsızlık sebebiyle çoğunluğu oluşturan ve idarî, askerî bölümlere mensub kişilerin emrinde çalışan küçük esnaf, çiftçi ve

⁹⁸Selîm Rızg, *el-Edeb*, s.7-11.

⁹⁹en-Nuveyrî, *Nihâyetu'l-Ereb*, XXXI/ 18-31; el-Makrizî, *es-Sulûk*, s.417,418; İbn Şeddâd, *Târîhü Melîku'z-Zâhir*, (thk. Ahmed Hutayt), Beyrût, 1983, s. 215; Selîm Rızg, *Asru Selâtini'l-Memâlik ve Netâcuhu'l-İlmî ve'l-Edeb*, Mektebetu'l-Âdâb, Mısır,1976, s. 137-142.

¹⁰⁰en-Nuveyrî, *Nihâyetu'l-Ereb*, XXXI/ 18-31; ez-Zehebî, *el-İber fî Haberî Men-Ğeber*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Mevkiu'l-Verrâg, Beyrût, III/310-405; el-Makrizî, *es-Sulûk*, s. 432-434; Selîm Rızg, *Asru Selâtin*, 137-142.

¹⁰¹el-Makrizî, *es-Sulûk*, s. 438.

zanâatkarlar maddi sıkıntılara girmiş, göçebe konumunda olan Arab kabileleri de isyanlara karışarak yönetimi zayıflatmıştır.¹⁰²

Memlük devleti dış ticârete önem verip onunla ekonomisini güçlendirme yolunu seçmiş, ancak; ticâret yollarının moğul istilaları sebebiyle güvenirliliğini yitirmesi neticesinde uzak yerlere ticâreti canlı tutmak ve tâcirlerin rahat bir ticâret yapmalarını sağlamak için hanlar, kervansaraylar inşa edilmiştir. Bu dönemde en güvenilir yolun Kızıldeniz olduğu görülmüştür.¹⁰³

Avrupalıların Ümit Burnunu bulmaları ve doğu mallarını buradan pazarlarına ulaştırmaları sebebiyle Kızıldeniz ticaret yolu önemini yitirmiş, doğu ticâret yollarının üzerinde bulunan Mısır ve Suriye gibi ülkeler bundan çok etkilenip gerilemiştir.¹⁰⁴

III.3.Dini ve Kültürel Hayat

Bu dönemdeki dini ve kültürel hayata bakıldığında Memlüklüler devri bir geçiş devri, müslüman ve ğayri müslim için sığınabilecek bir liman konumunda olduğu görülecektir. Çünkü Moğol istilasının doğuyu kasıp kavurduğu, batı bölgelerinde haçlı seferlerinin yıkımı halkı bezdirmiş, Mısır'daki Memlüklüler devleti âlimlerin, tüccârların, sanatkârların ve çok çeşitli halk guruplarının hicret mekânı olmuştu.¹⁰⁵

Kâhire bu olağanüstü olaydan dolayı Bağdât, Kûfe ve Basra'nın önüne geçip ilim ve sanat merkezi konumunu almış, Dımaşk bölgesi de nisbeten bu yıkımdan daha az etkilendiği için ikinci büyük ilim merkezi olarak tarihte yerini almıştır.

Memlüklüler devrinin âlimlerini, kitaplarını, medreselerini incelersek bu dönemin ne kadar verimli geçtiğini görebiliriz. Şimdi çeşitli ilim dallarındaki âlimlere ve kitaplarına kısaca bakalım:

Memlüklüler devrinde âlimler çoğalmış, özellikle dört mezheb üzerine ders veren âlimler öne çıkmıştır. Şâfi mezhebi ise bu mezheplerin en önde geleni olmuştur. Aynı şekilde hadis dalında hafızlar yetişmiş, kelâmcılar, nahiv âlimleri, edipler, şairler, tıp doktorları, gök bilimci ve tarihçiler yetişmiştir. Melik Nasır Muhammed b. Kalavun dönemi bu ilmi çalışmaların en canlı olduğu dönem olmuştur.¹⁰⁶

¹⁰²en-Nuveyrî, *Nihâyetu'l-Ereb*, XXXI/ 18-31; ez-Zehebî, *el-İber*, III/310-405; el-Makrizî, *es-Sulûk*, 436-439; Selim Rızg, *Asru Selâtin*, 137-142; el-Abbâdî, *Fî Târîhu'l-Eyyubiyyin*, s.107-237.

¹⁰³en-Nuveyrî, *Nihâyetul-Ereb*, XXXI/ 18-31; ez-Zehebî, *el-İber*, III/310-405; el-Abbâdî, *fi Târîhu'l-Eyyubiyyin*, s.107-237.

¹⁰⁴el-Abbâdî, *fi Târîhu'l-Eyyubiyyîn*, s.107- 237.

¹⁰⁵es-Suyûtî, *Husnu'l-Hadârâ*, II/160.

¹⁰⁶Selîm Rızg, *el-Edeb*, s.16.

Fıkıh alanında; İbn Abdusselâm (ö.684), İbnu Munzîr el-İskenderânî (ö.683), Takiyyuddîn es-Subkî (ö.756), Celâleddîn es-Suyûtî (ö.911), hadis alanında; Cemâl ez-Zeyleî (ö.762), el-İzz b. Cemâa (ö.767), İbn Hacer el-Askalânî (ö.852), nahiv ve lugat alanında; İbnu'l Mukrinu'l-Ifrigî(ö.711), Ebû Hayyân el-Endülüsî (ö.745), İbn Hişâm el-Mısırî (ö.761), Celâleddîn el-Kazvinî (ö.739), kırâat alanında; er-Râşidî (ö.685), el-Cerâidî (ö.688), Sahnun (ö.695), Takiyyuddîn es-Sâiğ (ö.725),¹⁰⁷ gibi âlimler dikkat çekmektedir.

Tarih alanında; İbn Hâlikân (ö.681), el-Edfevî (749), en-Nuveyrî (ö.723), es-Sefdî (ö.764), İbnû Haldûn (ö.808), el-Makrizî (ö.850), İbn İyaz el-Mısırî (ö.930), mantık ve usûl alanında; İsbehânî, el-Bâcî, tıp alanında; el-Mağribî, rivâyet alanında; Muhyiddîn el-Kaficî (ö.879), şiir ve edebiyat alanında; el-Buseyrî, İbnû Abduzzâhir, İbnû Nebâte el-Mısırî, Kalkaşendî¹⁰⁸ gibi âlimler zikredilebilir.

Memlûklülür dönemine te'lif yönüyle bakarsak devlet adamlarının, ilmin geçmiş ile geleceği birbirine bağlayan en önemli vasıta, geleceğe güvenle bakmanın anahtarı olduğunun bilinciyle hareket ettiklerini görürüz. İlim bu dönemde altın çağını yaşamış, farklı yerlerden Mısır'a gelen âlimler burada te'lif işine girişmişlerdir.

Te'lif yönüyle çokça eserleri bulunan kişilerin başında Celâleddîn es-Suyûtî gelir. Ayrıca; İbn Teymiyye el-Harrânî, İbn Hacer el-Askalânî, İbn Kayyim el-Cevzî, Takiyyuddîn es-Subkî, Salâhuddîn es-Sefdî, Takiyyuddîn el-Makrizî'yi de sayabiliriz. Bu dönemin en bariz te'lif eserleri ansiklopedik türden eserlerdir.¹⁰⁹

Bu dönemde fıkıh, hadis, tefsir, târih, bibliyografya, siyer, seyahatname türü eserler yazılmıştır. Örneğin; Muhyiddîn en-Nevevi'nin *Kitâbu'l-Mecmû'u* Şâfî mezhebine ait bir kitap olup, Şirâzî'nin *Muhezzeb* kitabının şerhi mesabesindedir. *Fethu'l-Bârî* İbn Hacer el-Askalânî'nin *Sahih-i Buhârî* şerhidir.

Vefeyâtu'l-Â'yân, İbn Hâllikan'ın bibliyografya ve tarih kitabıdır. *el-Mukaddime* İbn Haldûn'un toplum felsefesini ele alan bir kitabıdır. İbn Hacer el-Askalânî'nin *Ed-Dureru'l-Kâmine*, İbn Muhassîn b. Tağrî Berdî'nin *en-Nucûmu'z-Zâhire*, el-Makrizî'nin *es-Sulûk*, Sehâvî'nin *ed-Dureru'l-Lamî*, Celâleddîn es-Suyûtî'nin *Husnu'l-Hadâra fî Ahbâri Mısır ve'l-Kâhire* kitapları tarih dalında yazılan eserlere örnektir.¹¹⁰

¹⁰⁷Selîm Rızg, *a.g.e.*, s.17.

¹⁰⁸Selîm Rızg, *a.g.e.* s.18.

¹⁰⁹Selîm Rızg, *a.g.e.* s.17

¹¹⁰Selîm Rızg, *a.g.e.* s.18.

Takiyyuddîn Dakiku'l-İyd'in *el-İlmâm*, İbn Hacer el-Askalânî'nin *Fethu'l-Bârî bi Şerhi'l-Buhârî*, Bedreddîn el-Aynî'nin *Umdetu'l-Kârî fi Şerhi'l-Buhârî*, Kastalânî'nin *İrşâdu's-Sârî ilâ Şerhi'l-Buhârî* gibi eserler hadis dalında yazılmış eserlerden bazılarıdır.

Nevevî'nin *er-Ravzâ*, *el-Minhâc*, *el-Mecmûu Şâfi mezhebi*, Fahreddîn ez-Zeyleî'nin *Şerhû Metnu'l-Kenz Hanefî mezhebi*, ez-Zevâvî'nin *Şerhû Muhtasar İbn Hâcib Mâlikî mezhebi*, İbn Teymiyye el-Harrânî'nin *el-Fetâvâ'l-Misriyye* adlı eseri ise Hanbelî mezhebi fıkıh kitaplarındandır.¹¹¹

Celâleddîn es-Suyûtî'nin *el-İtkân fi Ulûmi'l Kur'ân*, *Lubâbu'n-Nukûl fi Esbâbi'n-Nuzûl*, el-Kaficî'nin *et-Teysîr fi İlmi't-Tefsîr* tefsîr dalında, Şemseddîn b. el-Cezerî'nin *en'Neşru fi Kırââtü'l-Aşr*, Kastalânî'nin *Şerhu's-Şâtibiyye*, Zekeriyâ el-Ensârî'nin *Şerhu'l-Cezeriyye* eserleri ise kırâât dalında yazılmışlardır.¹¹²

İbn Mâlik en-Nahvî'nin *el-Elfiyye*, *et-Teshîl*, İbn Hişâm el-Mısırî'nin *el-Muğni'l-Lebîb An Kutûbi'l-Eârib*, *Şerhu Şuzûru'z-Zeheb*, İbn Hacer el-Hamevî'nin *Hizânetu'l-Edeb fi Ulûmi'l-Edeb ve'l-Belâğa*, Celâl el-Kazvinî'nin *Telhîsu'l-Miftâh*, Celâleddîn es-Suyûtî'nin *el-Muzhîr fi Fıkhu'l-Luğa*, İbnû Manzûr'un *Lisânu'l-Arab* eserleri ise Arap dili ve nahiv dalında yazılmış eserlerdendir.¹¹³

Alâuddîn b. Nefîsu't-Tayyîb'in *el-Muhtâr Mine'l Eğziyeti* tıp ve bitkiler hakkında, zooloji dalında, Ebu'l-Fidâ'nın *Takvîmu'l-Buldân* coğrafya dalında ve son olarak Şihâbuddîn en-Nuveyrî'nin *Nihâyetu'l-Ereb*, Fazlullâh el-Amr'ın *Mesâilu'l-Ebsâr*, Şihâbuddîn el-Kalkaşendî'nin *Subhu'l-Âşâ* eserleri ise ansiklopedik türde yazılmış eserlere örnektirler.¹¹⁴

Bu dönemdeki eğitim öğretim faaliyetlerinde önemli tesirleri olan bazı cami, medrese, külliye, tekke ve kütüphanelerin bazıları hakkında kısaca bilgi verelim.

¹¹¹Selîm Rızg, *a.g.e.* s.19.

¹¹²Selîm Rızg, *a.g.m.* s.19.

¹¹³Selîm Rızg, *a.g.e.* s.20.

¹¹⁴Selîm Rızg, *a.g.m.* s.20.

A-Camiler

Ahmed Tolon Camisi: Ebu'l Abbâs Ahmed b. Tolon tarafından 263 yılında yapımına başlanmış, 266 yılında bitirilmiştir. Tefsir, hadis, fıkıh, tıp gibi ilimler bu camide okutulmuştur.¹¹⁵

Ezher Camisi: Komutan Cevher Sâkî tarafından 359 yılında yapımına başlanmış, 361 yılında bitirilmiştir. Zâhir Baybars zamanında yenilenmiştir. Kur'ân tilâveti, fıkıh, hadis, tefsir, nahiv dersleri okutulmuştur.¹¹⁶

Amr Camisi: Bu cami Mısırdâ inşâ edilmiş en eski cami olarak bilinir. Yapılış tarihi hakkında bilgi yoktur. *Ta'cu'l-Cevâmiû* olarak isimlendirilmiştir. Dört mezheb fıkıh dersleri verilmiş, hadîs, kırâât, nahiv dersleri okutulmuştur.¹¹⁷

I.Baybars Camii: Kâhirede Memlûklûler devrinden günümüze ulaşan camiilerin en eskisi olup şehrin merkezinde yer alır ve Sultân I. Baybars tarafından 665-667/1264-1266 yılları arasında yaptırılmıştır.¹¹⁸

Nâsır Muhammed Camii: Sultân Kalavun'un oğlu el-Meliku'n-Nasr Muhammed tarafından 718/1317 yılında yaptırılmıştır.

Emir Kûsun Camii: Seyfeddîn en-Nasirî tarafından 730/1329 yılında yaptırılmıştır.

Maridanî Camii: Altınboğa b. Abdullah el-Maridanî tarafından 740/1339 yılında yaptırılmıştır.¹¹⁹

B-Medreseler

Salâhiyye Medresesi: Salâhaddîn Eyyubî tarafından 678 yılında yapılmıştır.¹²⁰

Kâmiliyye Medresesi: Melik Kâmil tarafından yaptırılmış, yapılış tarihi hakkında bir bilgi yoktur. İbn Dakiku'l-İyd, Bedreddîn b. Cemâa, Hâfız Zeyneddîn el-Îrâkî, Sirâcuddîn b. Mulakkin bu medresenin müdürlüklerini yapan kişilerdendir.¹²¹

¹¹⁵Sâmî İvad, *İbn Hişâmu'n-Nahvi Bietuhu, Fikruhu, Muellafâtuhu, Menhecuhu ve Mekânetuhu fi'n-Nahv*, Dâru't-Talas Li'd-Dirâsât ve't-Tercüme ve'n-Neşr, Dimeşk, 1987, s.48; es-Suyûtî, *Husnu'l-Hadâra fi Ahbâri Mısr ve'l-Kahire*, Dâru'l-Vatan, Mısır, trs. II/138.

¹¹⁶es-Suyûtî, *Husnu'l-Hadâra*, II/140.

¹¹⁷es-Suyûtî, *Husnu'l-Hadâra*, II/140; Sâmî İvad, a.g.e. s.48,49.

¹¹⁸Mâhir Muhammed, *Mesâcidu Mısr*, Kâhire, 1980, III/7; Abdulvahhâb Hasan, *Târîhu'l-Mesâcidi'l-Eseriyye*, Kâhire, 1993, s.64,65.

¹¹⁹Sâmî İvad, a.g.e. s.50,51.

¹²⁰Sâmî İvad, a.g.e. s.53; es-Suyûtî, *Husnu'l-Hadâra*, I/142,143.

¹²¹Sâmî İvad, a.g.e. s.54; es-Suyûtî, *Husnu'l-Hadâra*, II/114.

Kâhire Sultân I. Baybars Medresesi: Sultân el-Meliku'z-Zâhir tarafından yapıldığı için Zâhiriyye medresesi olarakta anılan bu medrese 662/1261 yılında yaptırılmıştır.¹²²

Şam Sultân I. Baybars Medresesi: 680/1279 yılında yapılmıştır.

Nâsiriyye Medresesi: Adil Ketboğa tarafından yapımına başlanan medreseyi, Nâsır b. Muhammed b. Kalavun 703 yılında tamamlamıştır. Dört mezheb fıkıh dersleri verilmiştir.¹²³

Serhatmış Medresesi: 757 yılında yapılan medrese o zamanların en güzel yapılarından biri olarak kabul edilir. Dört mezheb fıkıh dersleri okutulmuştur.¹²⁴

C- Külliyeler

Kâhire Sultân el-Melikü'l Mansûr Kalavun Külliyesi: Sultân Kalavun tarafından 683-684 yılları arasında yaptırılmıştır.

Berkuk Külliyesi: Burcî Sultânı Berkuk tarafından 786-788 yılları arasında yaptırılmıştır.

Kayıtbay Külliyesi: Sultân Kayıtbay tarafından 877-879 yılları arasında yaptırılmıştır.¹²⁵

D-Tekkeler

Saîd Suedâ Tekkesi: Saîd Suedâ Kanber'in evi iken Selâhaddîn Eyyubî tarafından Mısır fethedildiği zaman 569 yılında tekkeye çevrilmiştir. Mısır'da bilinen ilk tekke'dir. Kadı Taceddîn b. Bintu İiz, Bedreddîn b. Cemâa, Takiyyuddîn el-Kalkeşendi gibi kişiler buranın müdürlüklerini yapmıştır.¹²⁶

Şeyho Tekkesi: Seyfeddîn Şeyho el-Amrî tarafından yaptırılmıştır. Dört mezheb fıkıh, hadîs, kırâat dersleri verilmiştir. Hanefî mezhebini, tefsîr ve hadîs usulünü iyi bilmek bu tekkeye müderris olmanın şartlarından sayılmıştır. İlk müdürlüğünü Ekmeleddîn Babertî yapmıştır. Cemâleddîn ez-Zulî ve Muvaffaku'd-Dîn de burada dersler vermişlerdir.¹²⁷

¹²²es-Suyûtî, *a.g.e.* II/145; Sâmi İvad, *İbn Hişâm*, s.54; Muhammed Muhammed, *Mesâcidu Mısır*, III/7; Abdulvahhâb Hasan, *Târihu'l-Mesâcidi'l-Eseriyye*, 67.

¹²³es-Suyûtî, *a.g.e.* II/145; Sâmi İvad, *a.g.e.* s.54,55.

¹²⁴es-Suyûtî, *a.g.e.* II/146; Sami İvad, *a.g.e.* s.55.

¹²⁵es-Suyûtî, *a.g.e.* II/163.

¹²⁶es-Suyûtî, *a.g.e.* II/142; Sâmi İvad, *a.g.e.* s.57-58.

¹²⁷es-Suyûtî, *a.g.e.* II/145,146; Sâmi İvad, *a.g.e.* s.58.

Baybars Tekkesi: Emîr Rukneddîn Baybars Çaşengir tarafından 707 yılında yapılmıştır. Makrizî; Kahire’de bu tekke’den daha güzel ve geniş bir tekke’nin olmadığını söylemiştir.¹²⁸

E-Kütüphaneler

Hizânetu Camiu Hâkim b. Emrillâh: Adil Baybars tarafından 707 yılında yaptırılmıştır.

Hizânetu Camii Müeyyid: Melik Müeyyid tarafından 819 yılında yapılmıştır.

Hizânetu Kubbetu Mansuriyye: Mansûr Kalavun tarafından yapılmıştır.¹²⁹

---

¹²⁸es-Suyuti, *a.g.e. II/145*; Sami İvad, *a.g.e.*, s.59.

¹²⁹Selim Rızg, *el-Edeb*, s.12,13.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İBN HİŞÂM'IN HAYATI ve ESERLERİ

1.1.İbn Hişâm'ın Hayatı ve Eserleri

Asıl ismi Abdullah b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdullah b. Hişâm el Ensârî. Mısır'ın Kâhire şehrinde 708/1309 yılında Zilkâde ayında doğmuş, Ensâr'ın Hazreç kolundan olup, önce Şafî mezhebine müntesip iken son zamanlarında Hanbelî mezhebini benimsemiştir. Cemâluddîn lakabı, Ebû Muhammed künyesidir. Fakat İbn Hişâm ismiyle meşhur olmuştur.¹³⁰

Mısırdaki büyüme, yaşadığı dönemin âlimlerinden nahiv, sarf, belâgat, fıkıh, kırâat, tefsîr, edep ve lugat derslerinin çoğunluğunu tahsil etmiş, ilim talebinde sabırlı ve azimli olunması gerektiğini şu beyitlerle vurgulamıştır.¹³¹

وَمَنْ يَصْطَبِرُ لِلْعِلْمِ يَظْفَرُ بِنَيْلِهِ / وَمَنْ يَخْطُبُ الْحَسَنَاءَ يَصِيرُ عَلَى الْبَدَلِ / Kim ilim istiyor ise sabır ve azimle ona ulaşır. Kim de güzel bir kadınla nişanlanmak istiyor ise isteklerine katlanır.¹³² وَمَنْ لَمْ يُذَلِّ النَّفْسَ فِي طَلْبِ الْعِلْمِ يَسِيرًا يَعْشُ دَهْرًا طَوِيلًا أَخَا ذُلِّ / Yükselge ulaşmak isteyen nefsinin az da olsa kırmazsa, ömür boyu alçak bir hayat yaşar.¹³³

İbn Hişâm bu ilimlerde belli bir seviyeye geldikten sonra tadrise başlamış, Mısır'a ve Mekke'ye seferlerinde dersler vermiş, Şafî mezhebine bağlı olarak Kâhire'de Kubbetu'l-Mansuriyye'de¹³⁴ tefsir okutmuştur. Vefatından beş sene önce de Hanbelî mezhebine geçmiş, Kâhire'deki Hanbeli medresesi muallimi unvanını almıştır.¹³⁵

İbn Hişâm iki kez Mekkeyi ziyâret etmiş, birincisini 749/1348 senesinde gerçekleştirmiştir. Bu ziyaretinde *Muğni'l-Lebîb An Kutubi'l-Eârib* kitabını yazmıştır.

¹³⁰Ziriklî, *el Â'lâm*, IV / 147; es-Suyûtî, *Buğye*, II / 68-70; İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dureru'l-Kâmine fi Â'yâni Mieti's-Sâmine*, (thk. Muhammed Abdu'l-Mut'i Dân), Meclisu Dâiretu'l-Meârifu'l-Osmâniyye, Saydar Âbâd, 1972, s.255; eş-Şevkânî, *el-Bedru't-Tâli*, I/400-402, İbn İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb*, VI/191,192; Dâyf, *el-Medârisu'n-Nahviyyeti*, s.346.

¹³¹Abdusselâm Muhammed Emîn, *Hâşiyetu'd-Dusûki alâ Muğni'l-Lebîb an Kutubi'l-Eârib*, (thk. Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye), Beyrût, Lübnân, 2000, I / 4.

¹³²es-Suyûtî, *Buğye*, II/69.

¹³³es-Suyûtî, *a.g.e.* II/69.

¹³⁴Melik Mansûr Kalavun zamanında el-Elfeyi's-Salîhî tarafından İlmuddîn Sancar eş-Şucâî'ye yaptırılmış olan Mansûriyye medresesine bağlı bir kubbedir. Bu medresede ve kubbe altında dört mezheb fıkıh ile birlikte tefsîr, hadîs, tıp gibi ilimler okutulmuş, İbn Hişâm'da burada dersler vermiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız. el-Makrizî, *el-Mevâiz ve'l-İ'tibâr*, Mevkiu'l-Verrâg, III/130-133.

¹³⁵Emîn Abdusselâm, *Hâşiyetü*, I/5.

Fakat Mısır'a dönüşünde kitabını kaybetmiş, ikinci ziyaretini ise 756/1355 senesinde yapmış ve ikinci kez *Muğni'l Lebîb An Kutubi'l Eârib* kitabını kaleme almıştır.¹³⁶

İbn Hişâm 761/1360 yılı Zilkâde ayının 5'inde Cuma günü vefat etmiştir. Kâhîre'deki Sufiyye mezarlığına defnedilmiş olup, vefatından sonra bazı âlimler ve şâirler onun hakkında mersiyeler, övgü dolu sözler söylemişlerdir. Bunlardan birisi olan Mısırlı Nebâte de¹³⁷ (Muhammed b Muhammed) onun ardından bir mersiye yazıp şöyle söylemiştir:

سَقَى ابْنَ هِشَامٍ فِي الشَّرَى نَوْءُ رَحْمَةٍ يَجْرُ عَلَى مَثْوَاهُ دَيْلَ عَمَامٍ
سَارُوِي لَهُ مِنْ سِيرَةِ الْمَدْحِ مُسْنَدًا فَمَا زِلْتُ أَرْوِي سِيرَةَ ابْنِ هِشَامٍ

*İbn Hişâm cömertliğiyle rahmet fırtınası gibi heryeri suladı. Bulut'un kuyruğu gibi rahmeti de her yeri dolaştı. Onun medhini hep yaptım ve yapacağım. Şu an bile onun medhiyye meşgulüm.*¹³⁸

1.2.İbn Hişâm'ın İlmi Yetkinliği ve Ahlâkı

İbn Hişâm üstün zekâsı, kuvvetli hafızasıyla bilinir. Birçok ilimleri kendisinde toplamış ve onlarda öne çıkmıştır. İlginç ilmi veriler elde edip, çıkarımlarda bulunmuş, araştırmacı yönünü daima önde tutmuştur. Sözcük seçiminde titiz, onu kullanımda mâhir, kısa ve vecîz sunumunda çok ustadır. Ufkunun genişliğini ve hafızasının kuvvetini hayatının son yıllarında *Muhtasâru Harekî*'yi dört ayda ezberlemesi bize göstermiştir.¹³⁹

İbn Hişâm tevazusu sahibi, iyiliksever, şefkatli ve ince birisidir. Dindar, iffetli ve sâdiktir. Bunlara rağmen ilmi mülâhazalarda ve tartışmalarda karşısındaki kişiye karşı doğru bildiğini söylemekten şaşmayan, bazı durumlarda onlara karşı sert eleştirilerde de bulunmaktan çekinmeyen cesur bir kişiliğe sahiptir. Örneğin İbn Hayyân'a¹⁴⁰ itirazlarda bulunmuş, onun bazı görüşlerini benimsememiş, bazı durumlarda ise görüşünü ispatlamak için deliller sunmuştur.¹⁴¹

¹³⁶Emin Abdusselam, *Hâşiye*, I/5.

¹³⁷İbn-Nebâte el-Hatîb, Abdurrâhîm b. Muhammed b. İsmâîl İbn Nebâte el-Fârukî, Ebû Yahyâ, *Hutebu'l Minberiyye* sahibidir. Edebi ilimleri, âlimidir. Zirikî. *el-Â'lâm*, III /348.

¹³⁸es-Suyûtî, *Buğye*, II/70.

¹³⁹İbn-Hacer, *ed-Dureru'l-Kâmine*, V/308-309.

¹⁴⁰Ebu'l Hayyân el-Endelüsî, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân, el-İmâm Esiruddîn el-Endülüsî el-Gırnâtî. Asrının edep, nahiv, lugat, tefsîr, hadîs, kırâât, târih âlimidir. Gırnata civarında doğmuştur. *el-Bahru'l-Muhît fi't-Tefsîr, et-Tezyîl ve't-Tekmîl fi Şerhi't-Teshîl, İrtişâfu'Dârib*, Zirikî. *el-Â'lâm*, VII /152.

¹⁴¹İbn Hacer, *ed-Durer*, II/308; es-Suyûtî, *el-Buğye*, s.74-87.

İbn Hişâm Arap diline vakıf idi. Hatta kendi akranlarını ve hocalarını bu yönde geride bırakmıştır. *Muğni'l Lebib An Kutûbi'l Eârib, Evdahu'l Mesâlik İlâ Elfiyetu İbn Mâlik* kitaplarıyla kalpleri feth etmiş, âlimler ve edebiyatçılar arasında yüksek bir makama ulaşmıştır. Hayatta iken meşhur olmuş, insanlar ilminden istifâde etmek için meclislerini doldurmuştur. Ünü sadece Mısırda sınırlı kalmamış, doğu ve batıya da yayılmıştır.

ed-Dureru'l- Kâmine müellifi İbn Hacer el Askalânî, İbn Haldûn'dan naklen şöyle anlatıyor: “Biz Mağrîp'te (Fas) Mısırda ortaya çıkan Arap dili âlimi diye konuşulan İbn Hişâm'ı duymaktayız. Sîbeveyh 'ten daha fazla Arap diline vakıf imiş”.¹⁴²

İbn Haldûn başka bir seferde de İbn Hişâm hakkında: “İbn Hişâm birçok ilmi kendisinde toplamıştır. Nahiv dalındaki üstün maharetine herkes şahittir. Musul dilbilimcilerini takip etmesine rağmen kendi özel tarzıyla yeni bazı kavramlar geliştirmiş olması kuvvetli zekâsının ve araştırmacılığının göstergesi sayılır” demiştir.¹⁴³

Başka bir mecliste de İbn Haldûn: “Diğer ilimlerin azalması ve yok olması gibi nahiv ilmi de yok olmaya yüz tutmuş iken doğudan Mısır'ın âlimlerin'den Cemâluddîn İbn Hişâm denilen bir kişinin, yeniden nahiv kurallarını tafsîlatlı ve vecîz bir şekilde kaleme almaya başladığını duyduk. Harfler, terimler, cümleler hakkında görüşler bildirmiş ve *el-Muğni* diye isimlendirdiği kitapta Kur'an'ı Kerim'in i'râb inceliklerini belirterek onları bölümlere, kısımlara, kurallara bağlamıştır” demiştir.¹⁴⁴

Çağdaşı Subkî Takıyuddin,¹⁴⁵ İbn Hişâm hakkında şöyle söylemiştir: “O döneminin nahivcisi idi”. Demâminî¹⁴⁶ ise İbn Hişâm'ın oğluna babası hakkında şöyle söylemiştir: “Eğer Sîbeveyh yaşasa idi babana öğrenci olur ve onun yanında okurdu”.

Yûsuf b Tağrî Beredî¹⁴⁷ ise İbn Hişâm'ı anlatırken onu imâm, âlim, allâme diye vasfetmiş, daha sonra bütün ilimlerde mâhir olduğunu fakat Arap dilinde daha yetkin olduğunun altını çizmiş, Arap dilinin süvarisi ve dizgincisi diye tanıtmıştır.

¹⁴²es-Suyûtî, *Buğye*, II/28; İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûru'z-Zeheb fi Ma'rifeti Kelâmu'l-Arab*, (thk. Abdulhamîd Muhammed Muhyiddîn), el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrût, 2011, s.9.

¹⁴³İbn Hişâm, *a.g.e.* s.10.

¹⁴⁴İbn Hişâm, *a.g.e.* s.10.

¹⁴⁵es-Subkî, (öl.756/1355), Takıyuddîn Alî b. Abdulkâfî b. Alî. Fıkıh, tefsîr, nahiv, luğat, kırâât âlimidir. Menûfiyye bölgesinin Subk civarında Mısırda doğmuştur. İbn Hayyân'ın yanında nahiv okumuştur. *Tefsîru'l-Kur'an* ve *Şerhu'l-Minhâc fi-Fikhi'n-Nevevî*, *Şerhu'l-Minhâc fi Usûli'l-Fıkh li'l Beyzâvî*'yi yazmıştır. Kâhire de vefat etmiştir. Ziriklî. *el-Â'lâm*, IV/302.

¹⁴⁶ed-Demâminî, (öl.846/1446), Abdullah b. Muhammed b. Ebî Bekr, Kadıdır. Malikîdir. Kureyşîdir. Mahzûmîdir. 30 sene İskenderiye de kadılık yapmıştır. Ziriklî. *el-Â'lâm*, IV/127.

eş-Şevkânî ise İbn Hişâm hakkında şöyle söylemiştir: “O ilmin öncüsü ve insanlara faydalı olan birisiydi. Bu ilmin (Nahiv-Sarf) inceliklerini ve hakikatlerini kuşatmıştı. Eşsiz bir zekaya sahipti. Ünü bölgelere yayılmış, kitapları birçok memlekette dolaşmaya başlamıştı.”¹⁴⁸

İbn Hişâm sayılı nahivcilerdendir. O ezberle, taklitle yetinmemiş, aynı zamanda anlamış, karşılaştırmış, deliller çıkarmış, uzlaştırmış, süzgeçten geçirmiş, tercihlerde bulunmuş ve otoriter ilim erbablarının eskiden beri ve günümüzde de takip edilen yollarından yürüyerek bugünlere kadar ününü korumuştur. İbn Hişâm işlediği konuyu en iyi şekilde sunabilen, tahlîl ve tenkîd te mâhir, konuları örneklendirmede kabiliyetli idi.¹⁴⁹

İbn Hişâm herhangi bir nahiv ekolüne bağlı değildir. Basra mektebine sıcak bakmış, övgülü sözler sarf etmiş, onları arkadaşları olarak nitelemiştir. Ancak Basra mektebine olan yakınlığı yersiz olmayıp, delil zenginlikleri ve kuvveti İbn Hişâm’ı Basra mektebine yaklaştırmıştır.¹⁵⁰

Basra mektebinin görüşlerini çokça yerde tercih etmiştir. Fakat bazı durumlarda onların görüşlerini benimsemeyip, tenkîd etmiş, kim olursa olsun delili daha kuvvetli olanını seçmiştir.¹⁵¹

İbn Hişâm’ın bu tarzda örnekleri çoktur. Bu bağlamda bazı örnekler vermekle onun ne kadar titiz bir âlim olduğunu, ilmi yetkinlik ve ahlâkı hakkında bir fikir edinmiş olabiliriz.

Örneğin; mübtedâ’nın merfû olmasının sebebini *ibtidâ* (cümlelerin başında gelmesi) olarak açıklayan İbn Hişâm, haberin merfû olmasının sebebini ise *mübtedâ*, muzâfu ileyh’in mecrûr olmasını izâfe ve mahzûf olan bir *lam*’la değil *muzâfla* açıklayan Sîbeveyh’in görüşünü benimsemiştir.

Kûfelilere göre fiiller mâzi ve muzâri olarak ikiye ayrılır ve emir fiili, muzârinin bir parçasıdır ve sadece *taleb lamı*’nın kaldırılması ile yapılır. *Lam* harfi ise tahfîf için hazf edilmiştir. İbn Hişâm da bu konuda Kûfelilerin görüşünü kabul etmiştir.¹⁵²

¹⁴⁷el-Beredî, Yûsuf b. Tağrî b. Abdullah ez-Zâhir, Ebu’l Mehâsin Cemâleddîn. Tarihçidir. Kahirede doğup orada vefat etmiştir. *en-Nucûmu’z-Zâhireti fî-Mulûki Mısır ve’l-Kâhireti* kitabının müellifidir. Ziriklî. *el-Â’lâm*, VIII /222.

¹⁴⁸eş-Şevkânî, (öl.128/1864), Muhammed b. Alî b. Muhammed b. Abdullah. Yemenin büyük âlimlerindendir. San’a’nın Şevka bölgesindedir. Oranın kadılığı yapmıştır. *Neylu’l Evtâr Mi’n Esrâru Munteka’l Ahbâr, ed-Dureru’l-Behiyyeti fî Mesâili’l Fıkhîyyeti, Fethu’l Kadîr*, Ziriklî. *el-Â’lâm*, I /246.

¹⁴⁹eş-Şevkânî, *el Bedru’t Talii bi Mehâsini mi’n Ba’de Karnu’s-Sâbü*, Matbaâtu’s-Saâde, Mısır, Kâhire, 1951, s.I/400.

¹⁵⁰eş-Şevkânî, *a.g.m.* I/401.

¹⁵¹eş-Şevkânî, *a.g.m.* I/401.

Aynı şekilde Kûfelilerin *besmele* cümlesini *fiil cümlesi* olarak görmesi ve bunu İbn Hişâm'ın kabul etmesi, Basralıların *besmele*'yi *isim cümlesi* olarak görmesine muhâlifdir. Fiil cümlesi olarak bismelenin takdirini Kûfeliler *أَبْدَأُ بِاسْمِ اللَّهِ / Allah'ın ismiyle başlıyorum* şeklinde görmüş, İbn Hişâm ise fiil cümlesi olarak benimsemiş ise de takdirini *بِسْمِ اللَّهِ أَقْرَأُ / Allah'ın ismiyle okuyorum* olarak yapmıştır.¹⁵³

İbn Hişâm bazı durumlarda Bağdâtlıların, bazı durumlarda ise Endülüslülerin görüşlerini benimsemiştir. Görüşlerini benimsediği Endülüslü bazı nahiv âlimleri İbn Mâlik,¹⁵⁴ İbn Usfur,¹⁵⁵ İbn Hâcib,¹⁵⁶ Zemahşerî¹⁵⁷ gibi kişilerdir. İbn Hişâm bu gibi ekolün görüşlerini bazen benimsemekle birlikte, tam aksine onların bazı görüşlerine de reddiyeler, tenkitler getirmiştir.¹⁵⁸

İbn Hişâm münâkaşalarını kendine has yapıcı bir uslupla yapmış, doğruyu yanlıştan ayırıp, farklı ekollerdeki görüşlerin uzlaşma noktasını bulmaya çalışmış, aynı zamanda da yeni ve sıradışı fikirler de benimsettirmiştir.¹⁵⁹

İbn Hişâm, nahiv konularına ilişkin ilk ve temel kaynağın Kur'ân olduğunu, delilliğiyle şüpheye yer vermeyecek şekilde kesinlik ifâde ettiğini belirtir. Kur'ân'dan sonraki temel delilin hadîs olduğunu, eski Arab şiirlerinin, atasözlerinin, nesir türünde yazılan verilerin ise bu iki temel kaynaktan sonra geldiğinin altını özellikle çizer. Bu, bazı çevrelere hadîsin sıhhatindeki kuşkuları sebebiyle hadîsleri geri plana itmiş olmalarına bir uyarısı ve serzenişidir.¹⁶⁰

Abdusselâm Muhammed Emîn nahiv ve sarf konularında delil getirmede İbn Hişâm'ın izlemiş olduğu yolu şu şekilde özetlemiştir:

¹⁵² eş-Şevkânî, *a.g.m.*, I/401.

¹⁵³ İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik ilâ Elfiyeti İbni Mâlik*, (thk. Habbûd Berekât Yûsuf), Dâru İbnu Kesîr, Beyrût, 2008, I/16.

¹⁵⁴ İbn Mâlik, (öl.672/1274), Muhammed b. Abdullah b. Mâlik et-Tâî ec-Ceyyânî, Ebû Abdullah, Cemâleddîn. Arapça ilminde imamdır. Endülüs'ün Ceyyân bölgesinde doğmuştur. Dımaşk'a gitmiş ve orada vefat etmiştir. En meşhur kitabı *Elfiyye, Teshîlu'l-Fevâid, ed-Darbu fî Ma'rifeti Lisânu'l-Arab, el-Kâfiyyetu's-Şâfiyye, Lâmiyyetu'l-Ef'âl*. Ziriklî. *el-Â'lâm*, VI /233.

¹⁵⁵ İbnu'l-Usfûr, (öl.591/1195), Hibbetullâh b. Sadâka b. Hibbetullâh b. Sâbit İbn Usfûr el-Ezci es-Sâig. Büyük yaşta ilme başlamıştır. Ebî Vefâ'ya reddiyeler yazmıştır. Ziriklî. *el-Â'lâm*, VIII /73.

¹⁵⁶ İbn Hâcib, (öl.351/962), Abdulazîz b. İbrâhîm b. Beyân b. Dâvud, İbn Hâcib. en-Nu'man olarak meşhurdur. Bağdât'ın edibidir. Hatîbu'l-Bağdâdî onun tercümesinde şöyle söylemiştir: Yazım ve divan oluşturmada mâhir birisiydi. ; Târîhu'l-Bağdâdî. 10/456; Ziriklî. *el-Â'lâm*, IV/12.

¹⁵⁷ Zemahşerî, (öl.538/1144), Ebu'l-Kâsim Mahmûd b. Amr b. Ahmed ez-Zemahşerî, Carallah. Tefsîr, nahiv, lugat, edep dalında imamdır. Havârezmî civarındaki Zamahşerde doğmuş ve orada vefat etmiştir. Mu'tezile mezhebindedir. *El-Keşşâf, el-Fâik, Esâsu'l-Belâğa, el-Mufassâl, el-Enmûzec, el-Müfred, el-Mustaksî fî Emsâli'l-Arab* kitaplarının müellifidir, Ziriklî. *el-Â'lâm*, VII /178.

¹⁵⁸ es-Suyûtî, *a.g.m.* /74-87

¹⁵⁹ es-Suyûtî, *a.g.m.* I/74-87.

¹⁶⁰ İbn Hişâm, *Evdah*, (thk. Habbûd), I/21.

1) Kur'ân'ı Kerim'i nahiv kurallarının belirlendiği birincil temel kaynak, Arap dili üslûplarının tashîh mercii, Kur'ân âyetlerinin i'râb alanı, alıştırma ve kural çıkarım yolu olarak görmüştür.

İbn Hişâm'ın nahiv kitaplarına, özellikle *Muğni'l-Lebîb*'e bakan kişi oradaki Kur'ân'dan misallerin çokluğunu, hatta 1980 âyetten delil getirdiğini görür. *Şuzûru'z-Zeheb* kitabında 655 ayet, *Şerhu Katru'n-Nedâ* kitabında ise 300 âyetin delil gösterildiği görülür.¹⁶¹

İbn Hişâm Kur'ân'dan deliller sunmada birkaç farklı yöntem kullanmış, tek yöntemle yetinmemiştir. Öncelikle nahivcilerin ittifâk ettiği mes'elelere Kur'ân'dan deliller getirmiş, bazı âyetleri ise belirli bir kural getirmek için kullanmış, üçüncü kısımda ise nahivciler arasında tartışma konusu olan mes'elelere Kur'ân'dan deliller getirmiştir¹⁶².

2) Muteber kırâatlere dayanarak nahiv kuralları oluşturmuş, Arap dilinin kabul ettiği şâz kırâatlerden de deliller sunmuştur.

3) Bazı nahivcilerin aksine İbn Hişâm nahiv kuralları saptamada hadîsleri delil olarak görmüş, *Muğni'l-Lebîb*'te 77 kez, *Şuzûru'z-Zeheb*'te 27 kez, *Katru'n-Nedâ* da ise 17 kez hadîsi delil getirmiştir.¹⁶³

4) Şiirlerin hüccet kabul edildiği Câhiliyye döneminden deliller getirmiş, *Evdahu'l-Mesâlik*'te 583, *Şuzûru'z-Zeheb*'te 239, *Katru'n-Nedâ*'da 150, *Muğni'l-Lebîb*'te 950 delil kullanmış, az da olsa hüccet olarak kabul edilmeyen dönemlerden de deliller sunmuş, bunu ise örnek zenginliği amacıyla veya getirdiği delilin yanlışlığını ortaya koyma amacına yönelik yapmıştır.¹⁶⁴

5) Arap atasözlerini, darb-ı meselleri, Kur'ân'a, hadîse, şiirlere kıyâsla çok az kullanmış, *Şuzûru'z-Zeheb*'te 6 örneği 7 kez, *Şerhu Katru'n-Nedâ*'da 3 kere, *Muğni'l-Lebîb*'te ise 22 konuya 29 örnek getirmiştir.¹⁶⁵

1.3.Hocaları

İbn Hacer el Askalâni¹⁶⁶ *ed-Dureru'l Kâmine*¹⁶⁷ isimli kitabında, İbn Hişâm'ın bazı hocalarından bahseder. Bunlar ise sadece lugat hocaları değil, aynı zamanda fıkıh, hadîs, tefsîr, kırâat alanlarındaki hocalarıdır. Bunlardan bazıları ise şunlardır:

¹⁶¹Emîn Abdusselâm, a.g.e. I/11,12.

¹⁶²Emîn Abdusselâm, a.g.m. I/11,12.

¹⁶³İbn Hişâm, *Evdah*, I/21.

¹⁶⁴Emîn Abdusselâm, a.g.e. I/12-13.

¹⁶⁵Es-Suyûtî, *Buğye*, II/70.

1) Şihâbuddîn Abdullatîf b. el-Murahhal¹⁶⁸: İbn Hişâm onun derslerine düzenli katılmış ve ondan nahiv ilmi almıştır.

2) Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b Numeyri. İbn Sirâc¹⁶⁹ olarak tanınır. Ondan kırâat ilmini almıştır.

3) Tâcuddîn Alî b. Abdullah et-Tebrizî¹⁷⁰: Bu âlimin Hussâmiyye medresesindeki derslerine katılmıştır.

4) Tâcuddîn Ömer b. Alî el-Fâkihânî¹⁷¹: Bu âlimin yanında nahiv kitabı olan *Şerhu'l-İşâre* kitabının bütün bölümlerini okumuş, sadece son sayfasını okuyamamıştır.

5) Bedruddîn Muhammed b.İbrâhîm¹⁷²: İbn Cemâa olarak tanınır. Hadîs ilmini ondan almış, Şâtibiyyeyi ona okumuştur.

6) Ebû Hayyân en-Nahvî¹⁷³: Onun yanında Zuheyr b. Ebî Sulmâ divânını dinlemiştir.¹⁷⁴

1.4. Öğrencileri

İbn Hişâm'ın öğrencileri hakkında tercüme kitapları herhangi bir şey zikretmemiş, fakat Mısır ve başka ülkelerde bulunan bazı gurupların onun derslerine katılıp icâzet aldıkları o kişi veya gurupların sözlerinden anlaşılmaktadır. Bu bilgilere dayanarak onun öğrencilerinin çoğunluğunu şöhret bulmamış kişilerden oluştuğu gerçeğine ulaşmaktayız.¹⁷⁵

¹⁶⁶İbn Hacer el-Askalânî (öl.852/1449), Ahmed b. Alî Muhammed el-Kinânî el-Askalânî. Ebu'l-Fadl. Şihâbuddîn. İbn Hacer. İlim ve tarih imamlarındandır. Aslen Askalanlıdır. Doğumu ve vefatı Kâhirededir. Edeb ve şiir ile uğraşmış, sonra hadîs dalına yönelmiş ve bu dalda meşhûr olmuştur. *ed-Dureru'l-Kâmine fi Â'yâ'ni-Mietu's-Sâmine, Lisânu'l-Mizân, el-Ahkâm Mâfi'l-Kur'ân Min'el-Ahkâm, Takribu't-Tehzib, Bulûğu'l-Merâm, Ziriklî. el-Â'lâm, I/178.*

¹⁶⁷el-Askalânî, el-Hâfız Şihâbuddîn Ebî Fazl Ahmed b. Alî b. Muhammed, *ed-Dureru'l-Kâmine*, (thk. Abdulmun'im Dâni), Dâiretu'l-Meârif el-Osmâniyye, Hindistan, 1972, s.54.

¹⁶⁸Ziriklî. *el-Â'lâm*, II/541.

¹⁶⁹İbn Sirâc. (öl.743/1346), Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Numeyr. Ebû Abdullah es-Sirâc ed-Dimeşkî. Kâri ve nahiv âlimidir. Suyûtî, *Buğye*, I/20.

¹⁷⁰et-Tebrizî (öl.746/1345), Alî b. Abdullah b. Hüseyîn b. Ebû Bekr el-Erdebilî et-Tebrizî. Tâcuddîn. Araştırmacı ve Şâfiî âlimidir. Azerbeycanlıdır. *Mebûtu'l-Ahkâm, el-Kâfiye fi Ulûmi'l-Hadîs* kitabının müellifidir. Ziriklî. *el-Â'lâm*, IV/306; *es-Suyûtî, Buğye*, II/170.,

¹⁷¹Tâcuddîn el-Fâkihânî. (öl.734/1334), Ömer b. Alî Sâlim b. Sadâkâ el-Lahmî el-İskenderî. Tâcuddîn el-Fâkihâniyyu. Nahiv âlimidir. *el-İşâre, el-Menhecu'l-Mubîn, fi Şerh'i Erbeine'n-Neveviyye, et-Tahrîr ve't-Tahbîr* gibi kitapların müellifidir. Ziriklî. *el-Â'lâm*, V/56; *es-Suyûtî, ed-Dureru'l-Kamine*, II/221.

¹⁷²Bedreddîn Muhammed b. İbrâhîm. (öl.733/1336), Muhammed b. İbrâhîm b. Sa'dullâh b. Cemâa el-Kinânî el-Hamevî eş-Şâfiî. Ebû Abdullah. Kadî. Hadîs ve din ilimleri âlimidir. Hama'da doğmuştur. Meşhûr. *Tehzibu'l-Kemâl* kitabının müellifidir. Suyûtî, *Buğye*, II/68.

¹⁷³*es-Suyûtî, Buğye*, I/280-283.

¹⁷⁴*es-Suyûtî, Buğye*, II/71.

¹⁷⁵Emîn Abdusselâm, a.g.e, I/14.

İbn Hişâm'ın tercüme kitaplarını iyice tetkik eden Abdusselâm Muhammed Emîn sekizinci yüzyılın sonunda ve dokuzuncu yüzyılın başında bazı kişilerin isimleriyle karşılaşmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır:¹⁷⁶

1) Muhibbuddîn Muhammed¹⁷⁷: İbn Hişâm'ın oğlu olup babasının ve başkalarının yanında Arapça okumuştur. Bazı dilciler onu nahiv ilminde çağının en büyük âlimi olarak kabul etmişlerdir.

2) Cemâluddîn İbrâhîm b. Muhammed el-Lahmî.¹⁷⁸

3) İbrâhîm b. Muhammed b. Osmân b. İshâk ed-Deceviyyu¹⁷⁹: Mısırlı nahiv âlimidir.

4) Cemâluddîn Ebû Fadl Muhammed b. Ahmed b. Abdulazîz en-Nuveyrî.¹⁸⁰

5) Abdulhâlık b. Alî b. Hüseyîn b. Fırât el-Mâlikî.¹⁸¹

6) Sirâcuddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî eş-Şafî.¹⁸²

1.5. Eserleri

Suyûtî'nin *Buğyetu'l Vuât* ve İbn Hacer el-Askalânî'nin *ed-Dureru'l-Kâmine fi Â'yâni'l-Mieti's-Sâmine* kitaplarından hareketle İbn Hişâm'ın elliye yakın kitabın müellifi olduğu anlaşılmaktadır. Bu te'lif eserlerden bazıları kaybolmuş, günümüze ulaşamamış, bazıları ise halen yazma eser olarak kalmış ve tahkik edilememiştir. Bununla beraber onun te'lif ettiği kesinleşmiş kitaplarını şöyle sıralayabiliriz¹⁸³:

¹⁷⁶İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, (thk. Abdulhamîd), I/11.

¹⁷⁷Muhibbuddîn Muhammed (öl.799/1396), Hayatı hakkında tercüme kitaplarında herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Ancak Abdusselâm Muhammed Emîn'in araştırmalarına göre hicri.799 da vefat etmiştir. Babası İbn Hişâm'dan ve başkalarından ders almış, asrının nahiv tahkik âlimlerinin önde gelenlerinden sayılır. Emîn Abdusselâm, *Hâşiye*, I/6.

¹⁷⁸Cemâleddîn el-Lahmî. (öl.790/1388), İbrâhîm b. Muhammed b. İbrâhîm Cemâleddîn el-Lahmî el-Emyudî. Edib ve Şafî âlimidir. *Muhtasarı Şerhu bi Ente Suâd ve İ'râbuhâ*. Zirikli. *el-Â'lâm*, I/288; *ed-Dureru'l-Kâmine*, I/60.

¹⁷⁹ed-Deceviyyu. (öl.830/1426), İbrâhîm b. Muhammed b. Osmân b. İshâk ed-Deceviyyu. el-Mısrî. en-Nahvî. İbn Hacer onun Şihâb b. Merhâl ve İbn Hişâm'dan ders aldığı söylemiştir. Arab dilinde mâhirdir. Elfiyye'yi şerh etmiştir. *es-Suyûtî; Buğye*, I/427.

¹⁸⁰en-Nuveyrî. (öl.858/1453), Ahmed b. Muhammed b. Abdulazîz en-Nuveyrî. Muhibbuddîn b. Ebî Fadl. Mekke ve Medine kadılığı yapmıştır. Fakihtir. Zirikli. VII/46-47; *ed-Dureru'l-Kâmine fi Â'yâni Mietu's-Sâmine*, (thk. Muhammed Abdulmuîd Dân), Meclisu Dâiretu'l-Meârifî'l-Osmâniyyi, 1972, Saydâr Âbâd, Hindistan, I/289.

¹⁸¹Fırât el-Mâlikî. (öl.794/1391), Abdulhâlık b.Alî b. Hüseyîn b. Fırât el Mâlikî. Hayatı hakkında bilgiye rastlanmamıştır. Sadece vefat tarihi Abdusselâm Muhammed Emîn'in araştırmaları sonucu ulaştığı bilgidir. *Şerhu Şuzûr*, I/7.

¹⁸²Sirâcuddîn el-Ensârî. (öl.804/1401), Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî eş-Şafî. Sirâcuddîn Ebû Hafs İbnu'n-Nahvî. İbnu'l-Mulakkîn olarak meşhur olmuştur. Hadîs, fıkıh, tarih âlimidir. Aslen Endülüslüdür. Kâhire'de doğup orada vefat etmiştir. *el-İkmâl Tehzîbu'l-Kemâl fi Esmâi'r-Ricâl*, *el-Â'lâm bi Fevaidi Umdetu'l-Ahkâm*, *Şerhu'l-Buhârî* gibi kitapların müellifidir. Zirikli. *el-Â'lâm*, V/57; Emîn Abdusselâm, *Hâşite*, I/7.

¹⁸³es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, Dâru'l Kutubi'l İlmiyye, Beyrût, 1403. VII/68-84.

1) *el-İ'râb an Kavâidi'l İ'râb*: Bu kitap nahiv hakkında olup kısaltılmış bir risaledir.¹⁸⁴

2) *İkâmetu'd-Delîl Alâ Sihhatu't-Temsîl ve'l-Fesâdi't-Te'vîl*.

3) *el-Elğâz*: Bu kitap nahiv meselelerini içerip, özel olarak Sultân Meliku'l-Kâmîl'in kütüphanesine konulmak için yazılmıştır.¹⁸⁵

4) *el-İlmâm bî Şerh'i-Hakikâtu'l-İstifhâm*.

5) *Evdahu'l Mesâlik ilâ Elfiyeti İbn Mâlik*.

6) *et-Tahsîl ve't-Tafsîl li Kitâbu't-Tenzîl ve't-Tekmil*.

7) *Telhîsu's-Şevâhid ve't-Telhîsi'l-Fevâid*.

8) *et-Tezkîre*. 15 ciltten oluşmuştur.¹⁸⁶

9) *Telhisu'd-Dilâleti fî-Telhisu'r-Risâleti*.

10) *et-Tavdîh*.

11) *el-Câmiu's-Sağîr fî'n-Nahv*.

12) *el-Camiu'l-Kebîr*.

13) *Hâşiye Al'a Muğni'l-Lebîb*.

14) *Havâşî Ale'l-Elfiye*.

15) *Risâletu'n fî Ahkâmi Lev ve Hattâ*.

16) *Risâletu'n fî İsti'mâli'l-Münadâ fî Tis'i Âyâti'n-Mine'l Kur'a'ni'l-Kerim*.

18) *Risâletu'un fî Tevcîhi'n-Nasb*. Bu kitap bundan önceki kitabın aynısı, fakat ismi başka yerlerde bu şekilde geçmiştir. Tunus milli kütüphanesinde 2338 numarasıyla kayıtlıdır.¹⁸⁷

19) *Ref'u'l Hasaseti an-Kurrâi'l-Hulâse*

20) *er-Ravdâtu'l-Edebiyye fî Şevâhidi Ulûmu'l Arabiyye*. Bu kitap İbn Cinnî'nin *اللمع* kitabında getirmiş olduğu şiirsel delillerin şerhî hakkındadır.¹⁸⁸

21) *Şuzûru'z-Zeheb fî Ma'rifeti Kelâmu'l Arab*. Bu kitap nahiv hakkında bir risâledir.

22) *Şerhu Ebyâtu İbn Nazm*.

23) *Şerhu İbn Bânet Suâd*. Bânet Suâd'ın kasîdesinin şerhidir.

24) *Şerhu'l-Burde*. Buseyrî kasîdesinin şerhidir. Buseyrî kasîdesinin müellifi Muhammed b. Said'tir. Hicri 696 da vefat etmiştir.¹⁸⁹

¹⁸⁴ Abdusselâm, *a.g.e*, I/8.

¹⁸⁵ Abdusselâm, *a.g.m*, I/8.

¹⁸⁶ Abdusselâm, *a.g.m*, I/8.

¹⁸⁷ Abdusselâm, *a.g.e*, I/9.

¹⁸⁸ Abdusselâm, *a.g.m*, I/9.

25) *Şerhu 't-Teshîl*.

26) *Şerhu Câmiu's-Sağîr*. Bu kitap ise Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin haneî fikhî üzerine yazdığı fer'i kitabının şerhidir.¹⁹⁰

27) *Şerhu 'l-Cumel li'z-Zeccâcî*. Zeccâcî'nin *Cümel* kitabının şerhidir. Bu kitabın İbn Hişâm'a nisbeti hakkında ihtilâf vardır.

28) *Şerhu Şuzûru 'z-Zeheb*.

29) *Şerhu Şevâhidu's-Suğrâ*.

30) *Şerhu Şevâhidu'l-Kubrâ*.

31) *Şerhu Şevâhidu'l-Muğnî*.¹⁹¹

---

¹⁸⁹ Abdusselâm, *a.g.m, I/9*.

¹⁹⁰ Abdusselâm, *a.g.m, I/9*.

¹⁹¹ Abdusselâm, *a.g.m, I/9*.

İKİNCİ BÖLÜM

2. İBN HİŞÂM'IN NAHİV METODOLOJİSİ

Nahvin ilk dönemlerinden itibaren dilciler, koydukları prensipleri belirli delillere dayandırmışlardır. Naklî ve aklî kaynaklar diye isimlendirilen bu deliller, bütün dilciler için olmazsa olmaz şeyler kabilinden sayılmıştır. Bu bölümde biz İbn Hişâm'ın dilsel fikri yapısını biçimlendirirken ortaya koyduğu delillere yer vermeye çalışacağız.

2.1.Naklî Kaynaklar

Diğer nahivciler gibi İbn Hişâm da nahivle ilgili görüşlerini delillendirirken bir takım naklî ve aklî delillerden yararlanmışır. Biz şimdi sırayla bu konuları ele alacağız.

İbn Hişâm kolay kelimeler ve cümleler kullanmıştır. Terkibleri kolay, mes'eleleri birbirlerine ilişkili, nahiv konularını birbirinden bağımsız bölümlerde sunumuyla diğer dilcilerden ayrılmıştır. Nahiv bahsine kelime çeşitlerinden başlamış, daha sonra mu'rab, mebnî, merfûât, mensûbât, mecrûrât ve muhtelif konuları işlemiş ve şimdiki nahiv kitaplarının konu dizinini oluşturmuştur.¹⁹²

İbn Hişâm basit, kolay bir üslûp seçmiş, bundan dolayı da bazı araştırmacılar onun üslûbunu, ibarelerini, terkiblerini zayıf görmüş, dilin bunu kabul etmediğini ileri sürerek onun daha kuvvetli ibareler kullanması gerektiğini savunmuşlardır.

İbn Hişâm'ın nahiv metodolojisini incelediğimizde onun önceliği naklî kaynaklara Kur'ân'a, hadîse, hüccet sayılan Arap câhiliyye dönemi sözlerine ve şiirlerine verdiğini sâbit, temel ve sağlam birer kaynak olması sebebiyle kitaplarında bolca örnekler sunduğunu gördük. İkincil kaynak olarak aklî kaynaklara yer vermiş, az da olsa bunlardan örnekler getirmiştir. Şimdi biz de bu kaynakları kısaca tanıtır, bazı örnekler sunarak konumuzu açmaya çalışalım.¹⁹³

---

¹⁹²Abdusselâm, *a.g.e.* I/6.

¹⁹³Abdusselâm, *a.g.e.* I/5.

2.1.1.Kur'ân'ı Kerim

İslâm âlimleri Kur'ân-ı Kerîm'in çeşitli yönlerini ele alıp, ıstılâhi tanımlamada farklı tanımlarda bulunmuşlar, bu tanımların ortak noktası olan Allah'ın mu'cîz kelâmı ve tevâtür sıfatlarını öne çıkararak şöyle bir tarifte birleşmişlerdir:

Kur'ân; Allah'ın vahiy meleği Cebrâil aracılığıyla mâhiyeti meçhûl bir vasıfla son nebî ve resûl olan H.z. Muhammed'e aşamalı olarak indirilen, mushaflarda kayıtlı, tevâtüren nakledilmiş, fâtiha suresiyle başlayıp, nasr suresiyle biten, okunması ibadet kabul edilen, bundan sonra benzerinin getirilmesinin imkânsız sayıldığı, Arapça olarak indirilen, mu'ciz Allah kelâmıdır.¹⁹⁴

Bu tarifte bizi ilgilendiren Kur'an'ın mu'cîz vasfıdır. Kur'an'ın bir i'câz harikası olması ve Arapça indirilmesi nahivcileri Allah'ın son kitabına yönlendirmiştir. Bu özelliğini dikkate alarak Kur'ân'dan bazı delilleri sunmaya gayret göstereceğiz.¹⁹⁵

İbn Hişâm'ın nahiv kitaplarına bakan kişi o kitaplarının nahiv kitabı olması yanında tefsîr kitabı vasfını alabilecek kadar Kur'ân-ı Kerim'den örnekler getirdiğini görecektir. O, birkaç cümlesinin hemen ardından Kur'ân'dan örneklemeye geçip konuyu açmaya, pekiştirmeye, delillendirmeye gitmiştir.

Bir kural için Kur'ân'dan birden fazla örnek getirmiştir. Bir âyeti bir kuralı açıklarken kullanmış ise, başka bir kuralı açıkladığı zaman aynı âyet o kurala örnek teşkil edebiliyorsa tekrar zikretmiştir.

Âyeti zikrederken direkt olarak örnek deyip zikrine geçmiş, diğer nahivcilerin izlemiş olduğu klişe ibareyi yani Allah Teâla'nın şu sözü gibi veya ismi yüce olan Allah'ın şu sözü gibi ibareleri kullanmamıştır. Ancak nadir de olsa onun eserlerinde bu tarzda cümlelere de ratlamaktayız. Bazen delilin geçtiği âyetin bir kısmını vermiş, bazen de âyetin tümünü zikretmiştir.¹⁹⁶

Kur'ân'dan çeşitli konulara dair getirmiş olduğu delillere örnek olarak aşağıda geçen bazı âyetleri sunabiliriz.

Muzâri fiile bitişen *nu'nu hafife* ve *nu'nu sakîlenin* te'kîd için geldiğine dair şu Kur'ân âyetini delil göstermiştir:¹⁹⁷ **لَيُسْجَنَنَّ وَلَيَكُونَا** / *Mutlaka zindana atılacak ve elbette sürünenlerden olacaktır!*¹⁹⁸

¹⁹⁴Karagöz İsmâil, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Diyânet İşleri Başkanlığı, Ankara, 2006, I/386

¹⁹⁵Karagöz, *Dini Kavramlar*, I/386.

¹⁹⁶Abdusselam, *a.g.e.* I/6.

¹⁹⁷İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik İlâ Elfiyeti İbn Mâlik*, Dâru'l-Ciil, Beyrût, 1979, I/28.

¹⁹⁸Yûsuf, 12/32.

Gayri-munsarîf babında *ef'ele* veya *mefâil* vezninde gelip sarf edilmeye engel olma örneğini şu âyette görebiliriz:¹⁹⁹ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا / Bir selâm ile selâmladığınız zaman siz de ondan daha güzeli ile selâmlayın.²⁰⁰ Mübtedâ ve haberin üzerine gelip mübtedâyı kendine isim, haberi de kendisine haber yapan *kâne ve kardeşlerine* örnek olarak şu âyetleri verebiliriz:²⁰¹ وَكَانَ رَبُّكَ قَدِيرًا / Rabbin her şeye gücü yetendir.²⁰²

İsmin kendine has alâmetlerinden olan *münâdâ* olmasına ait örnekleri şu şekilde sıralayabiliriz.²⁰³ يَا لُوطُ إِنَّا رُسُلُ رَبِّكَ / (Melekler) dediler ki: “Ey Lut! Biz Rabbinin elçileriyiz.²⁰⁴ يَا هُودُ مَا جِئْنَا بِبَيِّنَةٍ / Dediler ki: “Ey Hûd! Sen bize açık bir mu'cize getirmedin.²⁰⁵ يَا شُعَيْبُ أَصْلَابُكَ تَأْمُرُكَ / Dediler ki: “Ey Şu'ayb! Babalarımızın taptıklarını (putları), yahut mallarımızın hususunda dilediğimizi yapmayı terk etmemizi sana namazın mı emrediyor.²⁰⁶

İsme has alâmetlerden olan *müsnedun ileyh* olması yani kendisine bir şeyin nisbet edilmesi özelliğine örnek olarak şu âyetleri verebiliriz:²⁰⁷ قُلْ مَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ مِنَ اللَّهْوِ / Dekî: Allah'ın yanında bulunan, eğlenceden ve ticâretten daha hayırlıdır.²⁰⁸ وَمِنَ النَّجَارَةِ

مَا عِنْدَكُمْ يَنْقَدُ وَمَا عِنْدَ اللَّهِ بَاقٍ / Sizin yanınızdaki (dünya malı) tükenir, Allâh katındakiler ise bâkîdir.²⁰⁹ Âmilinin te'kîdi için veya çeşidini, sayısını beyân etmek için gelen *mef'ûlu mutlâğa* örnek ise:²¹⁰ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا / Hiçbir sıkıntı duymaksızın (onu) tam manasıyla kabullenmedikçe imân etmiş olamazlar.²¹¹ صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا / Ey mü'minler! Siz de ona selavât getirin ve tam bir teslîmiyetle selâm verin.²¹² âyetleri zikredilmiştir.

İbn Hişâm اَمْ / veya harfinin muttâsıl olarak tesviye için geldiğine dair şu âyeti delîl olarak getirir ve اَمْ harfinden önce tesviye hemzesi gelirse اَمْ harfi de tesviye görevi

¹⁹⁹İbn Hişâm, *Evdah*, Dâru'l-Ciîl, I/72.

²⁰⁰Nisâ, 4/86.

²⁰¹İbn Hişâm, *Evdah*, Dâru'l-Ciîl, I/232.

²⁰²Furkân, 25/54.

²⁰³İbn-Hişâm, *Şerh'u Şuzûr*, Abdulhâmîd, I/41.

²⁰⁴Hûd, 11/81.

²⁰⁵Hûd, 11/53.

²⁰⁶Hûd, 11/87.

²⁰⁷İbn-Hişâm, *Şerh'u Şuzûr*, Abdulhâmîd, I/43.

²⁰⁸Cum'a, 63/11.

²⁰⁹Nahl, 16/96.

²¹⁰İbn-Hişâm, *Şerh'u Şuzûr*, Abdulhamîd, I/249,250.

²¹¹Nisâ, 4/65.

²¹²Ahzâb, 33/56.

yapar demiştir:²¹³ *إِنَّ الدِّينَ كَقُرُوءِ سَوَاءٍ عَلَيْهِمْ أُنذِرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ* / *Küfre sapanlara gelince, onları uyarsan da, uyarmasan da, onlar için birdir, inanmazlar.*²¹⁴

İbn Hişâm aşağıdakiâyeti *كَادَ* / *Nerdeyse, hemen hemen* fiilinin haberinin *أَنْ* mastar harfinden mücerred olarak gelebilirliğine örnek olarak vermiştir: *وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ* / *Nerdeyse bunu yapmayacaklardı.*²¹⁵

رَدَّ / *Karşılık verdi, cevapladı* fiilinin *صَيَّرَ* / *Dönüşmek, çevirmek* manasında gelmesi ve iki mef'ûl almasına şu âyeti İbn Hişâm delil getirmiştir.²¹⁶ *لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِنْ بَعْدِ* / *İçlerindeki kıskançlıktan ötürü sizi, imânınızdan sonra küfre döndürmek isterler.*²¹⁷ Burada **birinci mef'ûl** muttasıl zamirdir. **İkinci mef'ul** ise *كُفَّارًا* / *Kâfirler* dir.

Aşağıdaki âyet ise asıl olan mef'ûlün fâilden sonra gelme kuralına aykırı bir durumun bulunduğunu, bunun ise câiz olduğunun isbatı için getirilmiştir:²¹⁸ *وَإِذِ ابْتَلَىٰ* / *Bir zaman Rabbi İbrâhîm'i birtakım emirlerle sınamış...*²¹⁹

Nekire olan bir kelimenin ma'rife olan bir kelimeye izâfesi sonucu ma'rifelik kazanamayacağına dair şu âyeti İbn Hişâm delil olarak getirmiştir: *هُدًى بَالِغَ الْكَعْبَةِ* / *(Bu ceza), Kâ'be'ye ulaştırılmak üzere...*²²⁰

Burada *بَالِغَ* / *ulaşmak* kelimesi *هُدًى* / *ceza* kelimesinin sıfatıdır. O ise nekiredir. Onun Ka'be'ye izâfesi ma'rifelik faydası vermemiştir, tahsislikde kazanmamıştır. Çünkü burada (izâfe mahdadır). Muzâfu ileyh ismi fâilin mef'ûlüdür. Aslında muzâfu ileyhde değildir.²²¹

İbn Hişâm nâfiye olarak gelen *مَاحِزِيَّيْنِ* gibi amel edememesine sebep olarak *لِإِتِسْنَاءِ* harfini göstermesine delil olarak şu âyeti zikretmiştir:²²² *وَمَا أَمْرُنَا إِلَّا وَاحِدَةٌ* / *Emrimiz ancak bir tek emirdir...*²²³

İsmi sarf edilememe sebeplerinden biri olan üç harfli olup ortası harekeli gelen kelimelere örnek olarak aşağıdaki âyet delil olarak sunulmuştur:

²¹³İbn Hişâm, *Şerhu Şuzur*, Habbûd, s.581.

²¹⁴Bakara, 2/6.

²¹⁵Bakara, 2/71.

²¹⁶İbn Hişâm, *Şerhu Şuzur*, Komisyon, s.479.

²¹⁷Bakara, 2/109.

²¹⁸İbn Hişâm, *Şerhu Şuzur*, Komisyon, s.184.

²¹⁹Bakara, 2/124.

²²⁰Maide,5/95.

²²¹İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, Komisyon, s.432.

²²²İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, Komisyon, s.257.

²²³Kamer, 54/50.

سَقَرٌ / *cehennem* Kelimesi سَقَرٌ²²⁴ / *Sizi Sekar'a (cehenneme) ne soktu.* مَا سَلَكَكُمْ فِي سَقَرٍ / *Sizi Sekar'a (cehenneme) ne soktu.* ²²⁴ سَقَرٌ / *cehennem* Kelimesi بَا harfi cer ile mecrûr gelmiştir ve mecrûr alâmeti ise kesreden bedel olan fethâdır. Çünkü burada sarfi engelleyen durum, üç harften oluşması ve ortasının harekeli gelmesidir.²²⁵

Nahivcilerin kırâatlerden yararlanması yine Kur'ân altında değerlendirilebilir. İbn Hişâm da bazı durumlarda mütevâtir kırâatlerden örnekler getirmiş, okuyucunun bunlardan da haberi olmasını gerekli görmüştür. Bu örnekler kendi savunduğu görüşün tam aksini kuvvetlendirmiş görünse bile bunu ilmi bir zorunluluk ve tartışma, doğruyu bulma yolunda bir yöntem olarak görmüştür. Bu duruma örnek olarak şunları zikredebiliriz:

İbn Hişâm münâda'nın *ya* harfi dışında *hemze* ile nidâ edilebileceğine dair Nâfi'i ve İbn Kesîr'den rivâyetle aşağıdaki âyeti delil getiren dilcilerin yanıldığını, bu nidâ şeklinin kural dışı olduğunu savunmuştur. أَمَّنْ هُوَ قَانِتٌ آنَاءَ اللَّيْلِ / *yoksa geceleyin secde ederek ve kıyâmda durarak ibâdet eden...*²²⁶

İN *İn* harfinin *enne*'den muhaffef olarak gelebileceğine dair Nâfi'i ve İbn Kesîr'in mütevâtir rivâyetlerini İbn Hişâm delil kabul etmemiştir.²²⁷

وَإِنَّ كُلًّا لَّمَّا لِيُوقِفِيَهُمْ رَبُّكَ أَعْمَالَهُمْ / *Şüphesiz Rabbin, onların her birinin amellerinin karşılığını onlara tam olarak...*²²⁸

Aynı şekilde *İn* harfinin *enne*'den muhaffef geldiğine Hafis rivâyetinden şu âyet örnek verilmiştir: إِنَّ هَذَا لَسَاحِرٌ / *..şüphesiz bu ikisi sihirbazdır.*²²⁹ İbn Kesîr هَذَا kelimesinin *nun* harfini şeddeli okumuştur.²³⁰

İbn Hişâm, Nafi'nin حَتَّى يَأْتِيَ الرِّسُولُ / *...Peygamber ve onunla beraber mü'minler: "Allâh'ın yardımı ne zaman?" diyecek kadar...*²³¹ âyetindeki يَأْتِيَ fiilinin *lam* harfi zamme ile okunabilir, âmili ise *hatta* olup ibtidâ görevini almıştır görüşünü kabul etmiş ve rivâyetini de delil olarak kullanmıştır.²³²

²²⁴ Müddessir, 74/42.

²²⁵ İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, Komisyon, s.595.

²²⁶ Zümer, 39/9.

²²⁷ İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, Komisyon, s.249,250.

²²⁸ Hûd, 11/111.

²²⁹ Ta-Hâ, 20/63.

²³⁰ Şu'ayb İmrân Abdusselâm, *Menhecu İbn Hişâm mi'n Hilâli Kitâbu'l-Muğnî*, Dâru'l Cemâhiriyye li'n-Neşr va't-Tevziî ve'l-İ'lâm, Mısır. 1986, s.315-320; İbn Hişâm, *Muğnî*, (thk. Mâzin Mubârek, Hamdullâh Muhammed Alî), tsh., Saîd Afğâni, Dâru'l Fikr, 1969, s.20.

²³¹ Bakara, 2/214.

²³² İbn Hişâm, *Muğnî*, thk. Komisyon, s.137; Şu'ayb İmrân, *a.g.e.* s.315-320.

Şu'be'nin kırâatine göre *يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا* / *sabah, akşam O'nu tesbih ederler.*²³³ âyetindeki *يُسَبِّحُ* fiilinin *ha* harfini mansub okumuştur.²³⁴

İbn Hişâm şâzz kırâatlerden konuları daha geniş anlatıp, örnek çeşitliliği gayesini gütmüş, fakat genel nahiv kurallarına uymayanları ayıklamış veya kurallara ters olduğunu göstermek için kullanmıştır. Şâz kırâatlere birkaç örnek verelim:

İbn Hişâm aşağıdaki iki âyetin kimler tarafından okunduğunu belirtmeden bazı nahivcilerin rivâyet ettiğini, *إِنَّ* harfinin *vav* ve *fa* harflerinden sonra gelmesiyle nasb ve ref okunmasının câiz olduğunu, nasb okunmasının ise şâz olduğuna dair delil sunmuştur. O iki delil şunlardır: *فَإِذَا لَمْ يُوَثَّقِ النَّاسُ تَقِيرًا* / *..öyle olsa, insanlara bir zerre bile vermezler.*²³⁵

وَإِذَا لَمْ يَلْبَثُوا خِلَافَكَ إِلَّا قَلِيلٌ / *Senin ardından orada pek az kalırlardı.*²³⁶ Buradaki iki ayrı âyette geçen *إِذْ* harfi tenvinli ve mansûb gelmiştir.²³⁷

İbn Hişâm rivâyet edenin belli olmadığı bir kırâate göre *قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ، اللَّهُ الصَّمَدُ* / *De ki: " O Allah'tır, bir tektir". "Allah Samed'dir."*²³⁸ *أَحَدٌ* itek kelimesindeki tenvin hazf edilmiştir. Aynı şekilde *وَلَمَّا اللَّيْلُ سَابِقُ النَّهَارِ* / *!...ne de gece gündüzü geçebilir.*²³⁹ Âyetindeki *سَابِقٌ* / *geçmek* kelimesinin tenvini hazf edilerek okunmuştur.²⁴⁰

Bakara Sûresi 2/21. âyette *وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ* / *...sizden öncekileri.*²⁴¹ geçen *min* harfimen olarak ve *قَبْلِكُمْ* / *sizden öncekileri* kelimesindeki *lam* harfi *قَبْلِكُمْ* şeklinde mansub okunmuştur. Bunun şâz olmasının sebebini ise İbn Hişâm; mevsûlün mevsûle dâhil olmasıdır diye izah etmiştir.²⁴²

2.1.2.Hadis

Hadisler, ihtilafa düştükleri konularda insanları aydınlatan, böylece onlar için hidâyet ve rahmet kaynağı olan Kur'an'ı-Kerim'in kendisine indirildiği bir peygamberin sözü olarak üstün bir değer ifade ettiği gibi, Kur'an'ı herkesten daha iyi anlayan ve âyetlerdeki ilahi maksadın ve lafzî i'câz'ının ne olduğu Hz.Allah, tarafından bildirilen

²³³Nûr, 24/36.

²³⁴İbn Hişâm, *Muğni*, (thk. Komisyon), s.684; Şu'ayb İmrân, *Menhecu İbn Hişâm*, s.315-320.

²³⁵Nisa, 4/53.

²³⁶İsrâ, 17/76.

²³⁷İbn Hişâm, *Muğni*, (thk. Komisyon), s.698; Şu'ayb İmrân, *Menhec*, s.322.

²³⁸İhlâs, 112/1, 2.

²³⁹Yâsîn, 36/40.

²⁴⁰İbn Hişâm, *Muğni*, (thk. Komisyon), s.717; Şu'ayb İmrân, *Menhec*, s.323.

²⁴¹Bakara, 2/21.

²⁴²İbn Hişâm, *Muğni*, (thk. Komisyon), s.625; Şu'ayb İmrân, *Menhec*, s.323.

ve bunu en iyi ve etkili kullanan Allah resûlünün lugat ve edebiyata kaynaklık eden ifadeleri bizim için en büyük ürünlerdendir.

Hadis kelimesi *eski* anlamındaki *kadîm* kelimesinin zıddıdır. Çoğulu; *ehadis* 'tir ve haber anlamında gelir. Ayrıca; evvel, başlangıç, yılın ilk yağmuru, kılıcın cilası gibi manalara da gelir.²⁴³

Hadis kelimesi İslâmiyetle birlikte farklı bir anlam ve önem kazanmış, Kur'an'dan sonra en önemli kaynak olarak kabul edilmiştir. Buna göre Resul-i Ekrem'in sözlerine, fiillerine ve takrirlerine hadis denmeye başlanmıştır.²⁴⁴

Bazı âlimler hadis teriminin kapsama alanını daha da genişleterek Sahâbe ve Tabiîn'in sözlerini de bu terime dâhil etmişler, Resul-i Ekrem'e ait olan hadislere *merfû*, Sahâbe'ye ait olanlara *mevkûf*, Tabiîne ait olanlara da *maktû* adını vermişlerdir.²⁴⁵

Hadis ile Sünnetin kapsamları konusunda farklı görüşler bulunmakla birlikte, bu iki terimin eş anlamlı olarak Resûlullah'ın söz, fiil ve takrirleri için kullanılması hadis âlimleri arasında yaygındır.²⁴⁶

İslâm âlimlerinin geneli hadislerin mana ile rivâyetini caiz görür. Dil bilginleri ilk zamanlarda mana ile rivâyete mesafeli yaklaşmış, İbn Mâlik, İbn Hişâm gibi nahivciler kullanım alanını yaygınlaştırmışlardır. Biz burada İbn Hişâm'ın kullandığı bazı hadislere yer vereceğiz:

Bu bağlamda İbn Hişâm, *Kullu* lafzını açıklarken şu hadislere yer verir: **يَا عِبَادِي كَلُّكُمْ جَانِعٌ إِلَّا مَنْ أَعْطَمْتُهُ** / *Ey kullarım hepiniz açsınız (muhtaçsınız). Ancak benim doyurduğum (ihtiyacını giderdiğim) müstesna.*²⁴⁷

²⁴³Feyruzâbâdî, Muhammed b. Ya'kup, *Kâmûsu'l-Muhît*, Mektebetu's-Şamile, I/214; Vdd, es-Sâhib b. Abbâd, *el-Muhît fi'l-Luğa*, Mevkiu'l-Verrag, I/210; İbrâhîm Mustafâ, Ahmed Zeyyât, Hamit Abdulkâdir, Muhammed Neccâr, *Mu'cemu'l Vasît*, Mu'cemu'l-Luğatu'l-Arabiyye, trs, I/159; İbnû Manzûr, Muhammed b. Mukrîm, *Lisânu'l-Arab*, Beramic Muhaddisu'l-Meccânî, Dâru's Sadr, Beyrût, trs. II/131; er-Razî, Muhammed b. Ebû Bekr b. Abdulkâdir, *Muhtâru's-Sihâh*, (thk. Mahmût Hâtir), Mektebetu Lübnân li'n-Naşirûn, 1995, I/167.

²⁴³ Mustafâ es- Sibâî, *es-Sünne ve Mekânetuhâ fi Teşri'il İslâmî*, Dimaşk, 1978, s.17; Abdulcebbâr Ulvân en-Nayile, *el-Hadîsu'n-Nebeviyye 'ş-Şerîf min Mesâdiri'd-Dersi'n-Nahvi*, Musul, 1981, s.499-544.

²⁴⁴ es-Sibâî, *a.g.e.* s.17; en-Nayile, *a.g.m.* s.499-544.

²⁴⁵ es-Sibâî, *a.g.e.* s.18; en-Nayile, *a.g.m.* s.499-544.

²⁴⁶ es-Sibâî, *a.g.m.* s.18; en-Nayile, *a.g.m.* s.499-544.

²⁴⁷ ed-Demâminî Muhammed b. Ebû Bekr, *Şerhu'd-Demâminî Alâ Muğni'l-Lebib*, (thk. Ahmed Azuv İnâye), Muessesetu Târîhu'l-Arab, Beyrût, 2007, II/121; el-Humeydî, Muhammed b Futûh, *el-Cem'u Beyne's-Sahihayn el-Buhârî ve Müslim*, (thk. Alî Hüseyin el-Bevvâb), Dâru İbn Hazm, Lübnân, Beyrût, 2002, III /356.

كُلُّ النَّاسِ يَعْذُو فَبَانِعَ نَفْسَهُ فَمُعْتَقِبَهَا / Bütün insanlar koşar(yapar).Fakat bütün gücünü ortaya koyan esaretten kurtulur.²⁴⁸ كَلُّكُمْ رَاعٍ وَكَلُّكُمْ مَسْنُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ²⁴⁹ / Hepiniz çobansınız (Yönetici).Ve her çoban güttüğü (yönettiği)'nden sorumludur.²⁴⁹

Bela nın nefiy için geldiğine dair hadis ise şunlardır:²⁵⁰ أَيْسْرُكَ أَنْ يَكُونُوا لَكَ فِي الْبِرِّ / Sana iyilikte eşit davranılması seni mutlu kılmaz mı?.Evet kılar. O zaman böyle yapma!²⁵¹

Ni'me'nin isim olmadığı fiil olduğuna delil olarak şu hadisi zikredebiliriz.²⁵² مَنْ: مَنْ تَوَضَّأَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ فِيهَا وَتَغَمَّتْ وَمَنْ اغْتَسَلَ فَالْغَسْلُ أَفْضَلُ / Kim Cuma günü abdest alırsa ne güzeldir. Kim de boy abdesti alırsa o daha güzeldir.²⁵³

İbn Hişâm'ın delil kabilinden şu hadisleri sıraladığını görüyoruz: مَنْ غَضَبَ قَيْدَ شَيْبِرٍ / Kim yeryüzünde küçük bir yeri zorla gasp ederse o yerin bedeli olarak yedi dünya kadar yer boynuna asılır.²⁵⁴ Burada اَرْضَيْنِ izâfe ile mecrurdur.Cer alâmeti ise يا dır. Çünkü, cem'i müzekkere mulhaktır ve cem'i müzekkerin i'râbını alır.²⁵⁵

2.1.3.Şiir

Şiir sözlükte, bilmek, idrâk etmek, akletmek, bir şeyin yarısı, bitki, ağaç, yaşlılık, cesedi örten elbise manalarına gelir. Dariye denilen bir bölgedeki dağın, Yemen'de bir kabilenin de bu isimle anıldığı görülmüştür. Mûsâ el-Eş'arî de bu

²⁴⁸İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, (thk. Mâzin Mubârek), I/263; ed-Demâminî, *Şerhu'd-Demâminî II/121*; el-Humeydî, *el-Cem'u Beyne's-Sahihayn*, III /357.

²⁴⁹ed-Demâminî, *a.g.m. II/121*; el-Buhârî, Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm b. Muğire, Ebû Abdullah, *el-Câmii* (thk. Muhammed Zuheyr b. Nasr en-Nasr), Mevkiu'l-İslâm, 1422, II/5.

²⁵⁰İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*,(thk. Mâzin el-Mubârek ve Muhammed Alî Hamdallah), Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1975, I/154.

²⁵¹ez-Zeyleî Cemâleddîn Muhammed, *Nasbu'r-Raye li Ehâdisu'l-Hidâye*, (thk. Muhammed Avâme), Muessesetu'r-Reyyân Li't-Tibae ve'n-Neşr, Beyrût, 1997, III/123.

²⁵²İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, (thk. Mâzin Mubârek), I/263; İbn Hişâm, *Şerh'u Şuzûru'z-Zeheb*,(thk. Şemseddîn Muhammed b. Abdilmun'im b. Muhammed el-Cevcerî el-Kâhîrî), tsh, Nevvâf b. Ceza el-Hârisî, İmâdetu'l-Bâhisi'l-İlmî Bi Câmiati'l İslâmiyye, Medine Munevvere, 2004, I /152.

²⁵³İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûru'z-Zeheb*, (thk. Şemseddîn el-Cevceri), I /152; İbn Hişâm, *Şerhu Katrun-Neda*, (thk. Abdulhamît Mumammed Muhyiddîn) Beyrût, trs. I/28.

Ebû Dâvud, Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî, *Süneni Ebû Dâvud*, Dâru'l Kutubi'l Arabî, Vizâretu'l Evkâfu'l Mısıriyye, trs, II /369.

²⁵⁴Hadisi Buhari ve Müslim Sahihlerinde rivâyet etmişlerdir. Müslim, *es-Sahih*, V/85.

²⁵⁵İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, (thk. Komisyon), s.89.

kabilenin mensuplarındandır.²⁵⁶ Terimsel olarak ise, kafiyeli, vezinli manzûm söze şiir denilmiştir.²⁵⁷

Nahiv ilminin en büyük kaynaklarından ve geçmiş ile geleceği birbirine bağlayan en kuvvetli bağ ve araç olan şiir, önemini her asırda koruyan bir kültür mirasıdır. Nahiv ekollerinin oluşumunda en büyük rolü oynayan şiir, icmâ ve ihtilâf alanı olarak daima canlılığını korumuştur.²⁵⁸

Arap şiirinin filolojik açıdan önemini Câhiliyye Dönemi ve İslâm Dönemi olarak ayırıp, bu iki dönemi elde bulunan verilerle incelersek şiirin câhiliyye döneminde Araplar tarafından çok önemsendiğini, bayram ve şenlik havasıyla düzenlenen etkinliklerde her türde şiir yarışmaları yapıldığını, bu yolla Arapçanın lahn (dil yanlışları)'dan korunduğunu ve diğer ülkelere tanıtıldığını görürüz. Ancak şiirin bu önemine karşın, konu ve kelime seçiminde ahlaki bir endişe taşınmadığından dolayı ahlak dışı betimlemeler, ibareler câhiliyye dönemi şiirlerinin çoğunu kuşatmıştır.²⁵⁹

İslâm'ın gelmesiyle birlikte fesâhatin zirvesi kabul edilen, benzerinin bir daha getirilmesinin imkânsız olduğu vurgulanan, i'câzıyla herkesi hayran bırakan Allah kelâmı Kur'ân-ı-Kerim ve onun tebliğcisi Hz. Muhammed'in hadisleri adeta Arapçanın fesâhat ve belâğatının sigortası olmasıyla İslâm Dönemi şiirsel ürünler bir hayli artmış, konu ve içerik olarak daha bir ahlaki ve toplumsal konuma ulaşmıştır.²⁶⁰

Diğer nahivciler gibi İbn Hişâm da dil kurallarını ortaya koyarken şiirden azami ölçüde yararlanmıştı. Bu bağlamda o ismin alâmetlerinden olan *el takısını* açıklarken Ebû Tayyîb'in şu beytini zikretmiştir:²⁶¹

الْخَيْلُ وَاللَّيْلُ وَالْبَيْدَاءُ تُعْرِفُنِي السَّيْفُ وَالرُّمْحُ وَالْقُرْطَاسُ وَالْقَلَمُ / Atlar, geceler, çöller beni bilir. Kılıçlar, mızraklar, kağıtlar, kalemler dahi bilir.²⁶²

İbn Hişâm'ın kullandığı şiirlerden bazılarını şöyle sıralamak mümkündür: O, mâzi fiile (geçmiş zamana) has olan *sakin ta* müennes alâmeti olduğuna delil olarak Ca'fer b. Utbe'nin şu beytini örnek olarak zikretmiştir:²⁶³

²⁵⁶ Fîrûzâbâdî, *a.g.e.* I/533; Vdd, es-Sâhib b. Abbâd, *a.g.e.* I/42; Komisyon, *Mu'cem*, I/484; İbnü Manzûr, *a.g.e.* IV/410; er-Râzî, *a.g.e.* I/1204.

²⁵⁷ Fîrûzâbâdî, *a.g.e.* I/533; Vdd, es-Sâhib b. Abbâd, *a.g.e.* I/42; Komisyon, *Mu'cem*, I/484; İbnü Manzûr, *a.g.e.* IV/410; er-Râzî, *a.g.e.* I/1204.

²⁵⁸ Mustâfâ Sâdık er-Râfîi, *Târîhu'l-Edebu'l-Arabi*, s.5-66.

²⁵⁹ er-Rafii, *a.g.e.* s.21-32.

²⁶⁰ er-Rafii, *a.g.e.* s.44-57.

²⁶¹ İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, (thk. Abdulhamîd Muhammed), I /38; İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, (thk. Komisyon), s.29.

²⁶² Bu beyit Ebû Tayyîb'in Mimiyye beytinden alınmıştır.

أَلَمْتُ فَحَيَّتْ ثُمَّ قَامَتْ فَوَدَّعَتْ فَلَمَّا تَوَلَّتْ كَادَتْ النَّفْسُ تَزْهَقُ / *Sevgilim bana geldi, selâm verdi, kalktı ve hemen döndü. Onun dönüşü bana ölüm acısını tattırdı. Sanki ruhum çıkacaktı.*²⁶⁴

Ni'me'nin isim olmadığı, fiil olduğuna dair söyleyeni bilinmeyen şu beyti getirmiştir.²⁶⁵ نِعْمَتٌ جَزَاءُ الْمُتَّقِينَ الْجَنَّةُ دَارَ الْأَمَانِ وَالْمُنَى وَالْمِنَّةُ / *Muttakiler için cennet ne güzeldir. Emniyet, istek ve ödül yeridir.*

Elif harfi'nin yakın mesafeler için **nida** (çağrı) görevinde kullanıldığına dair İmrul Kays'ın şu sözünü örnek olarak vermiştir:²⁶⁶ أَقَاطُمْ مَهْلًا بَعْضَ هَذَا التَّدَلُّلِ وَإِنْ كُنْتُ قَدْ / *Ey Fatma! Bu itirazlarında aceleci davranma. Benden uzaklaşmak, ayrılmak istesen bile bana iyi davran.*²⁶⁷

Hatta حَتَّى cer harfinin başlangıç harfi olarak kullanıldığına dair Cerîr'in şu beytini zikretmiştir:²⁶⁸

فَمَا زَالَتْ الْقَتْلَى تُمِجُ دِمَاءَهَا بِدِجْلَةَ حَتَّى مَاءُ دِجْلَةَ أَشْكُلُ / *Savaşın şiddetinden ölenler arttıkça Dicle nehrine dökülen ölülerin kanları nehri adeta kırmızıya çalmıştır.*²⁶⁹

Haysu' nun حَيْثُ icmâ ile mekân için kullanıldığına dair Zuheyr b Ebi Sulmâ'nın²⁷⁰ şu sözünü örnek olarak getirmiştir:²⁷¹

²⁶³İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, (thk. Abdulhamîd Muhammed), I/44; İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, (thk. Komisyon), s.121.

²⁶⁴Komisyon, *Mu'cem*, I/404; İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, (thk. Abdulgâni Dikr), I/25; el-Merzûgî, Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. Hasan el-Merzûgî el-İsfahânî, *Divânu'l-Hamase*, Mevkiu'l-Verrâg, I/II.

²⁶⁵İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, (thk. Abdulhamîd Muhammed), I/45; İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, (thk. Komisyon), s.39.

²⁶⁶Emin Abdusselâm, *a.g.e.* I/32.

²⁶⁷İmrul Kays, *Divânu İmrul Kays*, Mevkiu'l-Verrag, Mektebetu's-Şamile, I/2; Abdulkâdir el-Bağdâdî, *Hizânetu'l-Edeb va Lubbu Lubâbu Lisâni'l-Arab*, (thk. Muhammed Nebîl et-Tureyfi, Emîl Bedî el-Ya'kûb), Dâr'ul-Kutubi-l-İlmiyye, Beyrût, 1998, I/263; İbn Hacer, *ed-Dureru'l-Kâmine*, III/16; es-Suyûtî, *Şerhu Şevâhidu'l-Muğni*, I/20; Emil Bedî Ya'kûb, *el-Mu'cemu'l-Mufassâl fî Şevâhidi'n-Nahvi's-Şi'riyyeti*, Dâru'l-Kutubi-l-İlmiyyeti, Beyrût, 1999, II/792; Murâdî el-Hasan b. Kâsim, *el-Cinnu-d-Danî fî Hurûfi'l-Meânî*, (thk. Fahreddîn Kabave, Muhammed Nebîl Fadl), Dâru'l-Âfâku'l-Cedide, Beyrût, 1973, s.35; Ömer b. Abdulkâdir el-Bağdâdî, *Hizânetu'l-Edeb* (thk. Hârûn Abdusselâm Muhammed), Mektebetu'l-Hancı, Kâhire, 1979, XI/222; es-Suyûtî, *Hem'ul-Hevâmi fî Şerhi Cem'u'l-Cevâmi fî İlmu'l-Arabiyye*, (thk. Abdurrahmân b. Kemâl), Mektebetu'l-Kulliyâtu'l-Ezheriyye, Kâhire, I/172.

²⁶⁸*Divânu Cerîr*, s.143; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, I/128, *Lisânu'l-Arab*, XI/358.

²⁶⁹İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, (thk. Abdulhamîd Muhammed), I /77; İbn Hişâm, *Muğni-l-Lebîb*, (thk. Komisyon), I/183; el-Bağdâdî, *Hizânetu'l-Edeb*, IX/480; İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, (thk. Şemseddîn Muhammed), I/527; Komisyon, *Mu'cem*, I/491; İbnû Manzûr, *a.g.e.* II/22, Komisyon, *el-Cinnu-d-Danî*, s.94

²⁷⁰Zuheyr ve divanı için bkz. Kırkız, Mustafa, *Zuheyr b. Ebî Sülma ve Şiirlerinde Hikmet*, Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Urfa, 1998.

²⁷¹Zuheyr b. Ebî Sulmâ, *Divânu Züheyr*, (thk. Ömer Faruk et-Tabba'), Dâru'l-Erkâm, Beyrut, trs., s.73; İbn Hişâm, *Muğni-l-Lebîb*, I/131; İbn Manzûr, *a.g.e.* XII/485.

فَشَدَّ قَلْمٌ يُقْرِعُ بَيُوتًا كَثِيرَةً لَدَى حَيْثُ أَلْقَتْ رَحْلَهَا أَمْ قَشَعَمَ / *Düşmanlarına atıldı. Onların evlerinden çoğuna saldırdı. Ölüm etrafında kol gezerken düşmanlarını nerede görürse hücum etti.*²⁷²

Mütekellim “*Ya*”sının *vikâye nunu*’na izâfesiyle عَنْ ve مِنْ den hazfedilmesine dair söyleyeni bilinmeyen şu beyti örnek olarak getirmiştir.²⁷³

أَيُّهَا السَّائِلُ عَنْهُمْ وَعَنِّي لَسْتُ مِنْ قَيْسٍ وَلَا قَيْسٌ مِنِّي / Şair Kays kabilesinden beri olduğunu soru soran kişiye: *Kays kabilesiyle herhangi bir bağım ve alakam yok. Çünkü benim onlarla herhangi bir ortak tarafım yok*” diye karşılık vermiştir.²⁷⁴

Künyenin ismin üzerine icma ile takdim edilebileceğine dair Hassân bin Sâbit’in şu beytini örnek olarak almıştır:

وَمَا اهْتَزَّ عَرْشُ اللَّهِ مِنْ أَجْلِ هَالِكٍ سَمِعْنَا بِهِ إِلَّا لِسَعْدِ أَبِي عَمْرٍو / *Sa’d’in ölümünden dolayı Rahmân’ın Arş’ının sarsıldığını işittik. Fakat bunun başkalarının ölümünden dolayı sarsıldığını duymadık.*²⁷⁵

Bate fiilinin بات icmâ ile nâkıs fiil olarak gelmesine delil olarak İmrul Kays’ın şu beyti delil göstermiştir:²⁷⁶

وَبَاتٍ وَبَاتَتْ لَهُ لَيْلَةٌ كَلِيلَةٌ ذِي الْعَانِرِ الْأَرْمَدِ / Şair gecesi kötü ve uzun geçen kişiyi şu şekilde tasvir ediyor: *Gece oldu ve onun üzerine çöktü. Gözüne kum dolmuş gibi acı onu bir an bile uyutmadı.*

Leyse gibi amel eden olumsuzluk lamı’nın اللَّامِ النَّافِيَةِ önüne ba cer harfinin gelmesine dair Abbâs b. Mirdâs’ın şu beytini örnek olarak vermiştir:²⁷⁷

وَكُنْ لِي شَفِيعًا يَوْمَ لَأَدُو شَقَاعَةً بِمُغْنِ قَتِيلًا عَنْ سَوَادِ بْنِ قَارِبٍ / *Yâ Resulullah! benim şefaathim ol ki; o günde (kıyamet gününde) hiçbir kimseye başkasının şefâati fayda vermez.*²⁷⁸

²⁷² Züheyr b. Ebî Sulmâ, *Divân*, s. 22; Hârûn Abdusselâm, *Hizânetu’l-Edeb*, III/15; İbnü Manzûr, *a.g.e.* XII/485; es-Suyûtî, *Hem’u’l-Hevâmî*, (thk. Abdurrahmân b. Kemâl), I/212; İbn Hişâm, *Şerhü Şuzûr*, (thk. Abdulhamîd Muhammed), I/78.

²⁷³ İbn Hişâm, *Evdahu’l-Mesâlik*, (thk. Abdulhamîd), I/118; el-Murâdî, *el-Cinnu’d-Dânî*, (thk. Fahrüddîn el-Kabâve, Muhammed Nebîl Fadl), Dâru’l-Âfâku’l-Cedide, Beyrût, 1991, s.151; el-Bağdâdî, *Hizânetu’l-Edeb*, (thk. Hârûn Abdusselâm), Mektebetu’l-Hancı, Kâhire, 1989, V7380; es-Suyûtî, *Hem’u’l-Hevâmî*, I/259.

²⁷⁴ el-Bağdâdî, *Hizânetu’l-Edeb*, (thk. Harûn Abdusselâm), V/380; el-Murâdî, *el-Cinnu’d-Dânî*, (thk. Komisyon), s.151; es-Suyûtî, *Hem’u’l-Hevâmî*, I/64; Bedîî Yâkûb, *el-Mu’cemu’l-Mufâssâl*, II/1034; İbn Hişâm, *Evdahu’l-Mesâlik*, (thk. Abdulhamîd Muhammed), I/1118.

²⁷⁵ İbn Hişâm, *Evdahu’l-Mesâlik*, Dâru’l-Cifl, I/129; Bedîî Yâkûb, *el-Mu’cem*, I/444.

²⁷⁶ İmrul Kays, *Divân*, s.185; İbn Hişâm, *Evdahu’l-Mesâlik*, I/254; İbn Hişâm, *Şerhu Katru’n-Nedâ*, (thk. Abdulhamîd Muhammed), I/136; Bedîî Yâkûb, *el-Mu’cem*, I/273.

²⁷⁷ Saîd Muhammed Ahmed el-Afğânî, *el-Mucîz fî Kavâidi’l-Luğati’l-Arabiyye*, Dâru’l-Fikr, Beyrût, 2003, I/82.

2.1.4. Arapların Sözlere

Arap dil âlimlerinin nahiv ve sarf kuralları çıkarımında nakli kaynakların başında bedevi Arapların darb-ı meselleri, atasözleri gelmektedir. Bazı dil âlimleri ve dil ekolleri mensupları bu nakli kaynağın merkezi durumunda olan bedevi Arapların buldukları çöllere yolculuk etmiştir. Orada buldukları Arap sözlerini derleyip kitap haline getiren veya nahiv konuları içersinde delil olarak sunan âlimler bulunmuştur.

Bu bağlamda Ebû Zeyd el-Ensârî'nin *en-Nevâdir fi'l-Luğa*, Alî Hamza el-Kisâî'nin²⁷⁹ *Mâ telhanu fihi'l-amme* kitaplarını örnek olarak verebiliriz. Ebû Berekât el-Enbârî Arap sözlerinin kat'î bir dilbilgisi kaidesi olduğu, ilmi bilgi ifade ettiğini söyler ve İbn Hişâm'ın *Şuzûr'u-Zehebi*'nde Arap sözleri ve deyişleri bağlamında 46 örnek bulunduğunu, bunların ise Araplar'dan hikâyeye şeklinde aktarılıp halk arasında özdeyişler şeklinde kullanıldığı bilgisi vardır.²⁸⁰

el-Enbârî *el-İnsâf*²⁸¹ adlı eserinde **إِيَّا** ve **إِيَّاكَ** lafızlarının zâhir bir kelimeye izâfesinin câiz olduğuna dair aşağıdaki Arap sözünü örnek olarak zikretmiş, bunun aksine el-Cevcerî²⁸² ise *Şerh'u Şuzûru'z-Zeheb*'te²⁸³ zâhir ismin hâzfedilmesinin vâcipliliğine delil getirmiştir. Bahsi geçen söz **إِذَا بَلَغَ الرَّجُلُ السَّنَيْنِ فَيَأْهُ وَيَأْهُ الشَّوَابُ** / *Kişinin yaşı altmışa dayandığında aklının karışmasına karşı dikkatli olması gerekir.*²⁸⁴ ifâdesidir.

²⁷⁸İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, I/294; el-Murâdî, *el-Cinnu'd-Dânî*, (thk, Komisyon), I/7; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, (thk Komisyon), I/548; es-Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi*, I/233; İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, (thk. el-Cevcerî), tsh, Nevvâf el-Hârisî, II/505.

²⁷⁹el-Kisâî (öl.189/805), Alî b. Hamza b. Abdullah el-Esdî el-Kûfî. Ebû'l-Hasan el-Kisâî. Luğat, Nahiv ve Kiraât imamıdır. Kûfede doğmuştur, Bağdat'ta vefat etmiştir. Aslen Fars'lıdır. *Meâni'l-Kur'an*, *el-Mesâdir*, *el-Hurûf*, *el-Kiraât*, *en-Nevâdir* gibi kitapların müellifidir. Ziriklî, *el-Â'lâm*. IV/28.

²⁸⁰Ebû Berekât el-Enbârî, *Luma'ul-Edille* (thk. Saîd Afgânî), Matbaatu'l -Câmiâtu's-Suriyye, Dimaşk,1377, s.183.

²⁸¹el-Enbârî, *el-İnsâf fi Mesâili'l-Hilâf Beyne'l-Basriyyine ve'l-Kûfiyyîn*. (thk. Cevdet Mebrûk, Muhammed Mebrûk), Mektebetu'l-Hancı, Kâhire. 2002. II/552.

²⁸²el-Cevcerî (öl.889/1484), Muhammed b. Abdulmun'im b. Muhammed el- Cevcerî. Mısırlıdır. Şâfiî fakihidir. Nahiv ile meşğul olmuştur. Dimyat'ta doğmuş Kâhire'de yaşamıştır. *Şerhu'l-İrşâd*, *Şerhu Şuzûru'z-Zeheb*, *Şerhu Hez'etu'l-Buseyrî*, *Tercümetu İmâm Şafî* gibi kitapların müellifidir. Ziriklî. *el-Â'lâm*, IV/251.

²⁸³İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, (thk, el-Cevcerî), I/420.

²⁸⁴Halîl b. Ahmed'in bir bedeviden duyduğunu belirttiği sözdür. Sibeveyh'te kesin olmamakla birlikte Halîl b. Ahmed'ten rivâyet olunduğunu söyler. Geniş bilgi için bkz. İbn Cinnî, *Sırru Sinâetu'l-İ'râb*, İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, IV/77; İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, (thk. el-Cevcerî), II/420;

el-Ezherî²⁸⁵ ise *et-Tasrîh*²⁸⁶ kitabının İğrâ ve Ta'zîr babında aynı Arap sözünü âmilin atıf edilmesi veya tekrar edilmesinin mahzurlu olduğu için hâzfedilmesinin vâcipliğine delil getirmiştir.

en-Neysâburî²⁸⁷ *Mecmeu'l-Emsâl*²⁸⁸ kitabında الى harfi cerinin وَ harfi gibi kullanılabilirliği ve bununda مَعَ manasını içerdiğini gösteren şu arap sözünü zikretmişti: لَدُوْدُ إِلَى الدَّوْدِ اِبِلْ / *Az olan çok olana katılırsa çok olur.*²⁸⁹ Yani الى burada مَعَ manasında kullanılmış ve مَعَ الدَّوْدِ şeklinde okunabileceğini söylemiştir.

Hal bahsinde hal'in âmili olan fiil'e takdim edilebileceğinin câiz olduğuna dair aşağıdaki Arap sözünü İbn Hişâm *Evdâhu'l-Mesâlik*'te²⁹⁰ el-Askerî²⁹¹ *Cemheretu'l-Emsâl*'in de²⁹² ve *Mecmeu-l-Emsal*'de²⁹³ delil olarak zikretmiştir:

شَتَّى تَووبُ الْحَلْبَةَ / *Sütü sağanlar her biri bir yere dağıldı*²⁹⁴ Burada شَتَّى / *dağıldı* haldir ve takdîm edilmiştir. Âmil olan fiil ise تَوْبُ / *sağan*'dır ve te'hir edilmiş، الْحَلْبَةُ / *süt*'de zâhir isim olarak gelmiştir.

İbn Hişâm'ın zikrettiğine göre muttâsıl اَمْ / *veya* harfinin âtîf olarak iki kelimeye lafzen ve ma'nen iştirak edebileceğine ve cümleye veya müfrede gelebileceğine dair şu Arap sözü delildir.²⁹⁵ اِنَّهَا لِايِّ اَمْ شَاءَ / *O devemidir, koyun mudur.?* ²⁹⁶

²⁸⁵ el-Ezherî (öl.905/1499), Hâlid b. Abdullah b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Cercâvî el-Ezherî. Zeyneddîn. el-Vakkâd olarak bilinir. Nahiv âlimidir. Mısırlıdır. *el-Mukaddimetu'l-Ezheriyye fî İl'mi'l-Arabiyye, Şerh'ul-Ecrûmiyye, Evdâh'ul-Mesâlik fî Elfiyetü İbn-Mâlik* gibi kitapların müellifidir. Ziriklî. *el-Â'lâm. II/297.*

²⁸⁶ *et-Tasrîh bi Medmûni't-Tavdîh*, Matbaatu İsâ el-Bâbî el-Halebî, Mısır, trs, II/194.

²⁸⁷ en-Neysâburî (öl.550/1155), Mahmûd b. Ebî Hasan b. Hüseyîn en-Neysâburî. Müfessir ve Luğat âlimidir. *İcmâu'l-Beyân fî Mu'cemi'l-Kur'ân, Halk'ul-İnsân, Ceu'l-Ğarâib* gibi kitapların müellifidir. Ziriklî. *el-Â'lâm. VII/167.*

²⁸⁸ en-Neysâburî, *Mecmeu'l-Emsâl*, (thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd), Dâru'l-Mearif, Beyrût, trs, I/353.

²⁸⁹ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, (thk. Komisyon), I/104; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib*, (thk. Mâzin Mubârek), I/104; es-Suyûtî, *Hem'u'l Hevâmi*, II/415; Komisyon, *Mu'cem*, I/317; İbnû Manzûr, *a.g.e. III/167*; er-Râzî, *a.g.e. I/20,226*

²⁹⁰ İbn Hişâm, *Evdâhu'l-Mesâlik*, I/447.

²⁹¹ el-Askerî (öl.395/1005), el-Hasan b. Abdullah b. Sehl b. Saîd İbnû Yahyâ b. Mehrân el-Askerî. Ebû Hilâl. Edebiyatçıdır. *et-Telhis, Mu'cem, Cemheretu'l-Emsâl, Şerhu'l-Hamâse* gibi kitapların müellifidir. Ziriklî. *el-Â'lâm. II/96.*

²⁹² el-Askerî, *Kitâbu Cemheretu'l-Emsâl*, (thk. Muhammed Ebû Fadl İbrâhîm, Abdulmecîd Katâmiş), Dâr'ul Fikr,1998, I/541.

²⁹³ Neysâburî, *Mecmeu'l-Emsâl*, I/358.

²⁹⁴ İbn Hişâm, *Evdâhu'l-Mesâlik*, II/327.

²⁹⁵ İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, (thk. el-Cevcerî), tsh, Nevvâf el-Hârisî II/807.

²⁹⁶ İbn Hişâm, *Şerhu Şuzur*, (thk. el-Cevceri), II/807; İbn Hişâm *el-Muğni*, (thk. Komisyon), I/66, İbn Hişâm, *Evdâhu'l-Mesâlik*, (thk. Komisyon), III/375; İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, (thk. el-Cevceri), II/807; el-Murâdî, *el-Cinnu'd-Dânî*, (thk. Komisyon), I/34,

Mef'ûlu Meah bahsinde Mef'ûlu Meahın fiilin ve ismin mana ve harflerinden olmadığı halde mansûb gelmesine dair şu Arab sözü delil olarak zikredilir: **وَ كَيْفَ أَنْتَ / Sen ve Zeyd nasılsınız.?**

İbn Hişâm buna cevap olarak şunların söyleyenebileceğini belirtmiştir: Fiil burada takdiri olarak mevcuttur. Çünkü **أَنْتَ / Sen** zamîri mahzûf bir fiilin failidir. O fiil ise **/Ne olacak مَا تَكُونُ** veya **/ nasıl yapacaksın وَكَيْفَ تَصْنَعُ** dır. Burada sadece fiil hazfedilmiş zamîr ise bariz olarak getirilip munfâsıl kılınmıştır.²⁹⁷

نِعْمَ Kelimesinin isim olduğuna dair Arab'ların şu sözü delil sayılan cümlelerdendir: **مَا هِيَ نِعْمَ الْوَالِدُ / Bu ne güzel bir çocuk.**²⁹⁸ Çünkü harfu cer ancak isme bitişir. Burada da aynı hal görülüyor.²⁹⁹

Yine İbn Hişâm, fail çoğul olduğunda fiilin çoğul belirtisi alabileceğinde dair İbn Şecerî''den³⁰⁰ rivâyetle naklettiği **اَكْلُونِي الْبِرَاغِيثُ / Zülüm ve düşmanlık beni bitirdi.**³⁰¹ Araplara ait darb-ı meseli zülüm ve düşmanlığın şiddetini belirtmek için kullanmıştır.³⁰²

İbn Hişâm yukarıda zikrettiğimiz nakli kaynaklarla bir kısım akli kaynakları da kullanmıştır. Bu akli kaynakların en önemlilerini aşağıda detaylı olarak ele almaya çalışacağız.

2.2. Akli Kaynaklar

Akli kaynaklar denildiği zaman bütün ilimler için ve nahiv ilmi de dâhil ilk akla gelen kaynaklar Kıyâs, İllet, Âmil, İcmâ, İstishâb, İstihsân ve İlmi Örfür.(Nahiv Örfü).

Şimdi bu kaynakları sırasıyla ele alalım:

2.2.1.Kıyâs

²⁹⁷İbn Hişâm, *Şuzurû'z-Zeheb*, (thk. el-Cevceri), II/442; *Evdâhu'l-Mesâlik*, II/239; es-Suyûtî, *Hâşiyetu Sabbân ale'l Eşmûnî*, Matbaatu İsâ el- Bâbî. Kâhire. trs, I/442.

²⁹⁸İbn Hişâm, *Katru'n-Nedâ*, (thk. Abdulhamîd Muhammed), Mektebetu's-Şâmîle, I/28.

²⁹⁹el-Ezherî, *Evdâhu'l-Mesâlik*, II/94.

³⁰⁰ İbn Şecerî (450-542/1058-1148), Hibbetullah b. Alî b. Muhammed el-Hasenî, Ebû's-Saadât eş-Şecerî. İbn Şecerî olarak tanınmıştır. Luğat, edeb, Arab mes'eleleri imamıdır. Bağdat'ta doğup orada vefat etmiştir. *el-Emâlî*, *el-Hamâse*, *Divânu Muhtârâtu's-Şuârâ* gibi kitapların müellifidir. Zirikî. *el-Â'lâm*, VIII/74.

³⁰¹ İbn Hişâm, *Katru'n-Nedâ*, (thk. Abdulhamîd Muhammed), I/288, İbnû Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/65, İbn Hişâm, *Şerhu Şuzur*, (thk. el-Cevcerî), I/206, İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, (thk. Mâzin Mubârek), I/499, es-Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi*, I/360.

³⁰²İmrân Abdüsselâm, *Menhecu İbn- Hişâm min Hilâli Kitabu'l-Muğni*, Dâru'l-Cemâhiriyye li'n-Neşr va't-Tevziî ve'l-İ'lâm. Mısır. 1986. s. 405.

Kıyâs sözlükte“ Bir nesneyi diğer bir nesne ile karşılaştırma, birbirleri arasındaki benzer yönleriyle ikinci nesneyi birinci nesneye denkleştirme, ölçme ve eşitleme gibi manalara gelir.³⁰³

Kıyasın ıstılâhi manaları kullanılma alanlarına göre farklılık arz etmektedir. Fıkıh âlimleri kıyası, Kitap ve sünnette hakkında delil yönüyle açık bir nâss bulunmayan bir mes'ele'ye, Kitap veya sünnette hükmü açık olan bir mes'ele'nin benzer hükmünü vermek diye tarif etmişlerdir. Yani, hakkında sârih bir nâss bulunmayan bir mes'ele'nin hükmünü, ortak illet sebebiyle, sârih nass bulunan mes'ele'yle karşılaştırıp aynı veya benzer hüküm vermektir diye tarif ederler.³⁰⁴

Kıyası nahiv âlimleri, aralarında sebep ve benzerlikten dolayı bir kelimeye veya cümleye benzerinin hükmünü vermektir diye tarif ederler.³⁰⁵

Semâ ve kıyâs Arap dilbilgisinin ana kaynaklarından ikisini oluştururlar. Ancak kıyâs bu iki kaynaktan en önemlisi ve kaidele istinbatında nahivciler tarafından esas kabul edilendir. Çünkü Arab sözleri incelenip onun üzerine kıyâs yoluyla kurallar tesbit edilmiştir.³⁰⁶

Halîl b. Ahmed istikrâ yöntemiyle kıyâsı genişletmiş ve bu yolda kâideler ortaya koyup, kural dışı olan şeyleri de ayıklamıştır. Bu bakımdan Halîl b. Ahmed kıyâs metodunun mucidi sayılır.³⁰⁷

Basra ve Kûfe dil ekollerinin gramer verilerini, semâ ve kıyâs metoduyla topladıkları, bunları sistemleştirip, dil kâidelerini bunlar üzerine kurdukları görülür. Ancak, Basra dil mektebinin mensupları kâide çıkarımında fasîh bedevilerden özenle seçmiş oldukları dilsel malzemeler tevâtür derecesine varacak kadar yaygın ve güncel verileri toplama gayreti içinde olmuş ve şâzz kabul edilebilecek verilerden kaçınmışlardır.

³⁰³ Komisyon, *Mu'cem*, II/770; er-Râzî, *a.g.e.* I/560.

³⁰⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Komisyon, *Mu'cem*, II/70; Vdd. el-Gazâlî, (öl.505/1111), Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Ğazâlî, *Mi'yâru'l-İlm fi Fenni'l-Mantik*, Mevkiu'l-Verrâg, trs, I/22,23; Ziriklî. *el-Â'lâm*, VII/22; Vdd. el-Cüveynî (öl.478/1085), Abdumelik b. Abdullah b. Yûsuf b. Muhammed el-Cuveynî. Ebu'l-Meâlî. İmâmu'l-Harameyn. *el-Burhân fi Usûli'l-Fıkh*, (thk. Abdulazîm Mahmûd ed-Diîb), el-Vefâ, Mısır, 1418, II/487; Ziriklî. *el-Â'lâm*, IV/160.

³⁰⁵ es-Suyûtî, *el-İktirâh fi İlmi Usûli'n-Nahv*, (thk. Ahmed Subhî Fuat). İstanbul, 1975, s.59.

³⁰⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebû'l-Berekât el-Enbârî, *Nuzhetu'l-Elibba fi Tabakâtu'l-Udebâ*, (thk. İbrâhîm es-Sâmîrrâî), Ürdün, 1985. s. 26,27. Ziriklî. *el-Â'lâm*, III/327; Vdd. Saîd el-Afğânî, *Fi Usûli'n-Nahv*, Beyrût. 1987, s. 78-86.

³⁰⁷ Dâyf Şevkî, *Târihu'l-Edebu'l-Arabî*, Kâhire, trs. Dâru'l-Meârif. s.46; Saîd el-Afğânî; *a.g.e.* s.86.

Kûfe Mektebi mensupları semâ yoluyla sağlam, zayıf verilerin hepsini toplamış, yaygın olmayan, şâzz verileri bile her halükârda kıyâsı kullanarak nahiv kuralları belirlemişlerdir.³⁰⁸

Arap gramer kâidelerine göre şekil ve mana itibariyle birbirine iki yönüyle benzeyen kelimeler veya cümleler şekli ve manevi kıyasın alanına girer. Aynı zamanda fer'i olanın aslî olana veya aslın fer'e kıyası yapılabildiği gibi, benzer ve zıt olanların birbirlerine kıyası da mümkündür.³⁰⁹

İbn Hişâm münakaşalarında ve görüşlerini zikrettiğinde kıyâs metodunu çokça kullanmıştır. Buna bazı nahiv ekollerinin görüş ve tercihlerini belirtirken başvurmuş ve kıyâsın her türlü şekline örnekler getirmeye gayret göstermiştir. Bu örnekleri görüşüne uygun olanı desteklemek veya karşı görüşün yanlışlığına işaret edip onları çürütmek için kullanmıştır.³¹⁰

Mesela İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*³¹¹ isimli eserinde kıyâs kuralına göre harf-i cerler birbirleri yerine kullanılamaz hükmünü veren Basralıların görüşünü kabul etmiştir.³¹²

Semâ ve kıyâs yoluyla çıkarılan ve nahivcilerin istifadesine sunulan nadir ve tek kabul edilen görüşe göre *tenkîr tenvini* ismi fiilde semâ yoluyla bulunmuş *صَه* / *Sus* ve *مَه* / *Birak* gibi *alem* babında *وَيْه* / *Olmaz olası* ile biten tenkîr tenvini ise kıyâs yoluyla bilinmiştir.³¹³

Kıyâs ve semâ yoluyla nahivciler icmâ etmişlerdir ki *خَلَا* / *Dışında*, şeklilde yorumlanabilir. Birincisi; *خَلَا* cer olduğu, istisna için geldiği görüşüdür. İkinci kabul gören görüş ise *خَلَا* 'nın müteaddî fiil olduğu ve nasb görevi görmesidir. Buna örnek ise şu verilebilir: *قَامُوا خَلَا زَيْدًا* / *Zeyd dışında herkes kalktı.*³¹⁴

Mef'ulu bihi'nin cümle olarak gelme bahsi kıyasa bir örnektir. Şöyle ki bazı nahiv âlimleri *عَرَفْتُ زَيْدًا مَنْ هُوَ* / *Zeyd'in kim olduğunu öğrendim.* İstifham cümlesini hal olarak kabul etmiş, bazı âlimler buna mukabil istifhâm cümlesini ikinci mef'ûlu bihi saymıştır. Mef'ûl manası taşıdığı için istifhâm cümlesinin kıyâs edilemeyeceğini

³⁰⁸el-Enbârî, *Luma'u'l-Edille*, (thk. Saîd el-Afgânî), s. 86.

³⁰⁹es-Suyûtî, *el-İktirâh*, s.59-62.

³¹⁰Şu'ayb İmrân, *Menhec*, s. 308.

³¹¹İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, (thk. Komisyon), s.118.

³¹²Şu'ayb İmrân, *a.g.m.* s.308.

³¹³Ayrıntılı bilgi için bkz.Şu'ayb İmr'an, *a.g.m.* s, 308; Vdd, İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, (thk. Komisyon), s.386.

³¹⁴Şu'ayb İmrân, *a.g.e.* s.310.

savunan bazı âlimlerde hal olamayacağını belirtip, kıyasın batıl olduğunu belirtmişlerdir.³¹⁵

إِنَّ اللَّهَ لَأَيُّ الشَّيْءِ سِوَيْهِ / Allah, bir şeye sivrisineği, ondan daha ötesi bir varlığı örnek olarak vermekten çekinmez....³¹⁶ âyetinde geçen ما harfi kıyâs metodu üzerinde gerçekleşen görüş farklılıklarına örnektir.

Çoğunluk âyette geçen بَعُوضَةٌ / Sivrisinek kelimesini ref olarak kıraât edenlerin ما yı mevsûle kabul etmelerine ve takdirini أَيُّ الشَّيْءِ هُوَ بَعُوضَةٌ / O şey sivrisinektir yapmalarına bağlamıştır. Burada sıla cümlesinin uzatılmaması için aidinin, yani zamîrin hazfi yapılmıştır. Bu şekildeki bir takdiri Basralılar şâz görmüş, Kûfeliler ise kıyâs olarak kabul etmiş ve bunun için ayrı bir fasıl açmışlardır.³¹⁷

2.2.2. İlet

İlet; sözlükte hastalık, ikinci kez içmek, göğüsten süt içmek, sebep, gerekçe, zaâfiyet gibi manalara gelir. Fıkıh usulünde ise, daha çok bulunduğu yerde değişiklik yapan durum olarak tanımlanır ve hastalıkta, vücutta getirdiği değişiklik sebebiyle illet olarak isimlendirilir denilmiştir.³¹⁸

İlletin terim manası hakkında birçok tanım yapılmış; hükmün kendisine bağlandığı durum, hükmü işaret eden veya zorunlu kılan vasıf, gerekçe diye açıklanmıştır.³¹⁹

İlletin sözlük ve terim manalarına uygun olarak nahiv dalında da illeti, bir şeyin asıl kâidesinden uzaklaştıran veya çıkararak sebep olarak tanımlayabiliriz. Bu vasıf veya gerekçeden dolayı asıl kâide geçici olarak veya tamamen terk edilir. Buna örnek olarak isimlerde asıl olanın munsârif olması yani, *temkîn tenvîni* veya *nun* alması kâidesinin dokuz illetten ikisinin veya bir illetin iki illet yerine geçip ismi ğayri munsarif kılmasıyla bu kâidenin geçersiz hale gelmesi olayını gösterebiliriz.

³¹⁵Şu'ayb İmrân, a.g.m. s.310; Vdd, İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib*, (thk. Komisyon), s.466.

³¹⁶Bakara, 2/26.

³¹⁷İbni Hişâm, *Muğni'l-Lebib*, (thk. Komisyon), 348; Şuayb İmrân, a.g.m. s 308.

³¹⁸Komisyon, *Mu'cem*, II/63; Vdd. *Lisânu'l-Arab*, İbn-u Manzur, (öl.711/1311), Muhammed b. Mukrim b. Manzur el-İfrikî, el-Mısri, Beramici'l-Muhaddisi'l-Meccani, trs, XI/ 467; Ziriklî. *el-Â'lâm*, VII/108; *Muhtaru's-Sihah*, er-Razi, (öl.666/1268), Muhammed b. Ebu Bekr b.Abdullah er-Razi, (thk. Mahmud Hatır), Mektebetu Lubnânu'n-Nasirun, Beyrût, 1995, I/205; Ziriklî. *el-Â'lâm*. VI/55.

³¹⁹Ayrıntılı bilgi için bkz.el-Cessas (öl.370/980), Ahmed b. Ali er-Razi, Ebu Bekr el-Cessas. *el-Usul fi'l-Usul*, (thk. Uceyl Casim en-Neşemi), Kuveyt 1994, s. 132-220; Ziriklî. *el-Â'lâm* I/171; Vdd. Şevkani, (öl.1250/1834), Muhammed b. Alî b. Abdullah eş-Şevkani, *İrşadu'l-Fuhul*, (thk. Ahmed Azv İnaye), Dimaşk, Kafr Batna, Daru'l-Kutubi'l-Arabi 1999, II/109; Zirikli. *el-Â'lâm*, VI/298.

İbn Hişâm'ın da zikrettiğine göre, bu illetlerden (dokuz illetten) birincisi müennesliği elifi maksure ile olandır. Misâl; *بُهْمَى* / *Yeşil ot* veya elifi memdude ile kazanmış olması *صَحْرَى* / *Çöl, geniş açık alan* gibi, ikinci sebep ise; cem'i olması. Bu cem durumu iki sebep yerine geçer ve bu cem'in müfredi de yoktur. Yani vezninden müfred gelmez. Misâl *مَسَاجِدُ* / *Mescidler* lafzı *مَقَاعِلُ* / *Mefâil* vezninde gelir. *مَصَابِيحُ* / *Lambalar* ise *مَقَاعِيلُ* vezninde gelir.³²⁰

İllet metoduna ikinci bir örnek olarak şimdiki zamanı, geçmiş /mazî zamana dönüştürmeolayı zikredilebilir. Şöyle ki; *قَامَ زَيْدٌ* / *Zeyd kalktı* cümlesi yakın mazîye veya uzak mazîye delâlet edebilir. Eğer *قَدْ* / *Tahkik* lafzını fiil'in önüne getirirsek yakın mazîye delâlet eder ve bununla cümle bazı yeni durumlar kazanır. Yani *قَدْ* / *Muhakkak* sebebiyle (*illetiyle*) bu cümleye artık *عَسَى لَيْسَ نَعْمَ بئس* / *ummak, değil, iyi, kötü*, gibi manalara gelen bu kelimeler fiillere bitişemez. Çünkü bunlar hal /*şimdiki zamanı* bildirir uzak veya yakını bildirme şüphesi ortadan bu illet sayesinde kalkmış olur. Bu illet yani *قَدْ* lafzı *عَسَى لَيْسَ نَعْمَ بئس* fiillerinin sigalarını zaman ifade etmediğini ve munsârif olmadığından dolayıda isme benzediğini gösterir.³²¹

2.2.3.Âmil

Bir işte, zanaât dalında çalışıp, işi başkası adına yapan ve o kişinin malının, servetinin, işinin velisi olan kişi, zekât toplama memuru gibi anlamlara gelir. Çoğulu avâmil'dir. Arapların şu sözü âmilin luğat manasına örnek verilebilir: *كَثْرَةُ النَّتَاجِ مِنْ عَوَامِلَ الرَّخَاءِ* / *Çokça ürün üretmek refahın nedenlerindedir.*³²²

Nahiv ilminde ise manası; kelimenin sonunda i'rab yönünden bir değişiklik ortaya çıkaran şeye denir.³²³Bu değişikliği oluşturan etken manevi olabilir. İbtidâ gibi. Mübtedâ'nın herhangi bir etki gücü zahiren yoktur. Fakat bir ismin veya bir şeyin başta gelme durumu o isme veya şeye özel bir konum ve güç kazandırmakta ve kelimenin sonunu değiştirip, etkilemektedir. Bu etki manevi bir etkidir.³²⁴

İbnü'l-Enbârî *el-İnsâf* kitabında âmil bahsinde bazı konuları sıralamış, Basralı ve Kûfelilerin görüşlerine değinmiştir. Bunlardan bazılarını ele alalım: Zarf, isme mukaddem olarak getirilirse o zaman âmil olur ve mübtedâ vasfını aldığından

³²⁰İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, (thk. el-Cevcerî), II/829.

³²¹İbn Hişâm, *Muğni-l-Lebib*, (thk. Komisyon), I/498

³²²Ayrıntılı bilgi için bkz. *Mu'cem*, II/628; *Muhtâru's-Sihâh*, I/467.

³²³Komisyon, *Mu'cem*, II/63; *Muhtâru's-Sihâh*, I/468.

³²⁴İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, (thk. el-Cevceri), I/284.

kendisinden sonraki ismi merfû yapar. Bu Basralıların görüşüdür. Kûfeliler ise; isim, zarf âmilinden dolayı merfû olmuştur görüşünü savunmuşlardır.³²⁵

Basralılar fiili, failin ve mef'ûlün âmili görüp ikisinde de esas almışlardır. Kûfeliler ise; mef'ûlün nasb olması fiil ve fail veya sadece fail sebebiyledir görüşünü savunmuşlardır.³²⁶

Basralılar muzâri fiilinin merfû olmasının sebebini muzâri fiilini isim gibi telakkî edip ismin amelini, yani mübtedâ görevini muzâri fiiline vermesine bağlamışlar, Kûfeliler ise nasb ve cezm edatları almadığından dolayı merfû gelir tezini savunmuşlardır.³²⁷

İbn Hişâm mecrûrat bahsinde mecrûrları üç kısma ayırmış; harf ile, izâfe ile ve mücâvere ile mecrûr olma hallerini anlatmıştır. Teb'iyye ile mecrûr kısmını bazı nahivciler gibi mecrûrat bahsinde ele almamıştır. Nedenini ise teb'iyyenin âmil olamayacağını, bunun tesir kuvvetinin olmadığını, âmilin matbua tabi olması gerektiğini savunarak açıklamıştır. Bundan dolayı tevâbi babında cer ancak izâfe ile mecrurluk etkisini gösterebilir demiştir.³²⁸

İbn Hişâm mef'ulu mutlakı tarif ederken “mef'ulu mutlak, ikincil bir mastardır, gerçek âmilin lafzıyla veya manasıyla ilişkilidir ve onlardan etkilenir” diye tarif eder. Âmilin lafzına *وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا* / *Allah Mûsâ ile doğrudan konuştu.*³²⁹ âyetini,³³⁰ manasına ilişkin ise *قَعَدْتُ جُلُوسًا* / *Bir oturuşla oturdum* cümlesini örnek vermiştir.³³¹

2.2.4. İcmâ

İcmâ, sözlükte, toplamak, ittifâk etmek, birleştirmek, ayrı duran şeyleri birbirine eklemek, muhkem ve kuvvetli yapmak, azmetmek, sebat etmek gibi manalara gelir.³³² İki özelliği kendisinde toplayan kişi için Araplar şu darbı meseli kullanırlar: *إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ* / *İki kötü özelliği kendinde toplamışsın.*³³³

³²⁵el-Enbârî, *el-İnsâf*, (thk. Komisyon), s. 48.

³²⁶el-Enbârî, *a.g.m.* s.48.

³²⁷el-Enbârî, *a.g.e.* s.433.

³²⁸İbn Hişâm, *Şerh-u Şuzuru-z-Zeheb fi Ma'rifeti Kelamu'l Arab*, (thk. Abdulğani Dıkr), eş-Şeriketu'l-Muttehidetu li't-Tevzii, Dımaşk, 1984, I/408.

³²⁹Nisâ, 4/164.

³³⁰İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, (thk. Habbûd Berekât), s. 297.

³³¹İbn Hişâm, *Şerh'u Katr*, (thk. Abdulhamîd Muhammed), I/224.

³³²Ayrıntılı bilgi için bkz. Komisyon, *Mu'cem*, I/134,135; Vdd. İbn-u Manzûr, *a.g.e.* I/85; er-Razi, *Muhtâr*, I/119; Firuzâbâdî,(öl.817/1415), Muhammed b. Yakub b. Muhammed b. İbrahim b. Ömer. Ebu Tahir, *Kâmusu'l-Muhit*, s.918; Zirikli. *el-Â'lâm*, VII/146.

³³³Komisyon, *Mu'cem*, I/134; İbn-u Manzûr, *a.g.e.* I/263; es-Sahib b. Abbad, *a.g.e.* I/365.

فَاخْشَوْهُمْ / ...İnsanlar size karşı ordu toplamışlar, onlardan korkun....³³⁴âyetinde ve مَنْ لَمْ يَجْمَعْ الصِّيَامَ مِنَ اللَّيْلِ فَلَا صِيَامَ لَهُ / Oruca akşam niyet etmeyen kimsenin orucu yoktur.³³⁵ hadîsinde sözlük manalarında kullanılmıştır.

İcmâ'nın istilâhi manasına baktığımızda fıkıh usulü âlimlerinin yapmış olduğu tarifin ana hatlarıyla diğer ilimlerde de geçerli olduğu, ancak alan farklılığından dolayı sadece verilerinin değişikliğinden söz edildiğini görürüz. Fıkıh usulü âlimleri icmâyı, İslâm âlimlerinin Hz. Peygamber'in vefatından sonra herhangi bir dini konu etrafında görüş birliğine varma olayı diye tarif etmişlerdir.³³⁶

Nahiv ilminde ise, hüccet sayılabilecek bir devir olması koşuluyla nahivcilerin bir konuda görüş birliğine varmalarına icmâ denir ve bu sarîh icmâ olarak adlandırılır. Yine bir konu hakkında görüş sunmayıp sukutu tercih eden âlimlerin icmâsına da ilim çevrelerinde sukûti icmâ olarak isimlendirilir.³³⁷

İbn Hişâm dilbilginlerinin icmâ ettiği bir konuda icmanın dışında münferit görüş belirtmenin bayağılık olduğunu ve icmayı delme çabası olarak nitelemiştir. Meselâ müfred elif (hemze) hakkında şunu söylemiştir: “Hemze elif iki şekilde gelir. Harf olan ve yakın münâda için kullanılan hemze. Fakat İbn Hişâm, İbn Habbâz'ın³³⁸ yakın münâda için kullanılan hemze elifi, orta mesafe münâdası (*hemze-i mutavassıt*) için de kullanılır iddiasını, dil âlimlerinin hemze elif'in yakın mesafe içindir icmâsına aykırı bulmuştur.³³⁹

İbn Hişâm كَادَ وَ أَخَوَاتُهَا كَانَ وَ أَخَوَاتُهَا / Kane ve kardeşleri, Kade ve kardeşleri bahsinde bu fiillerin haberinin mukaddem gelmesinin câiz olduğunu zikrettikten sonra, bundan مَا / olumsuzluk takısı ile bitişmiş دَامَ / devam ediyor fiilinin haberini istisnâ tutmuş ve bunun câiz olmadığına icmâ bulunduğunu söylemiştir.³⁴⁰

³³⁴ Ali İmran, 3/173.

³³⁵ Ebu Bekr el-Beyhakî, *Sunenu'l-Kubra*, (thk. Alaaddin Ali b. Osman el-Mardini.), Meclisu Dâiretu'n-Nizamiyye'l-Kaineti, Haydar Abâd, 1344, IV/221; Komisyon, *Mu'cem*, I/135; İbnü Manzûr, *Lisân*, VIII/153.

³³⁶ Kadı Ebû Alî İbnu Ferrâ, *el-Udde fi Usuli'l-Fıkh*, (thk; Ahmed b. Alî Seyr el- Mubârekî), 1990, I/170-172; el-Useymin, Muhammed b. Sâlih b. Muhammed, *el-Usul mi'n İlmi'l-Usul*, Dâr'u İbnu'l-Cevzi. 1426. s. 76.

³³⁷ İbnü Hazm (öl.456/1064), Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm ez-Zâhirî. Ebû Muhammed, *Merâtibu'l-İcmâ fi'l-İbâdeti ve'l-Muamâlâti vel'İ'tikadâti*, Dâru'l el-Kutubi-l-İlmiyye, Beyrût, trs, I/167; Vdd, Dönmez İbrahim Kâfi, *İcmâ maddesi*, DİA, XXI/417; Ziriklî. *el-Â'lâm*, IV/254.

³³⁸ İbn Habbâz (öl.639/1241), Ahmed b. Hüseyin b. Ahmed el-Erbilî el-Mûsilî. Ebû Abdullah Şemseddîn İbn Habbâz, Nahiv âlimidir. *el-Ğurretu'l-Mağfiyyeti fi Şerh'i'd-Durretu'l-Elfiyyeti*, *Tevcihu'l-Lemâ* gibi kitapların müellifidir. Zirikli. *el-Â'lâm*, I/117.

³³⁹ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib*, (thk. Komisyon), V/124.

³⁴⁰ İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, (thk. el-Cevcerî), tsh. Nevvâf el-Hârisî, II/74-94.

İbnû'l Enbârî ise *Esraru'l-Arabiyye* kitabında مَا دَامَ / *Devam ettikçe* fiilinin haberinin mukaddem gelmesi câiz değildir demiştir. Çünkü مَا, fiili olan دَامَ ile birlikte mastar konumundadır ve mastarın ma'mûlü olan haber mastara takdim edilemez diye bir şerh geçmiştir.³⁴¹

---

³⁴¹el-Enbârî, *Kitâbu Esrâru'l-Arabiyye*, (thk. Fahr Sâlih Kadârâ), Dâru'l Ciil, 1995, s.140.

2.2.5. İstishâb

Sözlükte; bir arada bulunmak, arkadaş olmak, çekmek, ayrılmamak, birlikte olmanın devamını istemek anlamlarına gelen istishâb, fıkıh usulünde ve diğer usul kitaplarında; bir hükmün değiştiği hakkında herhangi bir delile rastlanmadığı müddetçe geçmişte sabit olduğuna hükmedilen bir durumun devamlılığına hükmetmek demektir.³⁴²

İstishâb'ın terim manası gereği nahiv veya sarf konularında hükmü sabit olan müfred veya mürekkeb bir kelimenin konumunun bina veya i'rab yönünden değiştiğihakkında her hangi bir delil olmadıgımüddetçe bu hükmün sabit olduğuna hükmetmek şeklinde anlaşılır.

İstishâb, bir konu hakkında yeni bir hüküm gerektiren bir delil olmadığında, asli durumun ya da varolan genel hükmün konumunu koruduğunu benimsemektir. Başka bir ifadeyle, halin devamı eski hükmün devamını zorunlu kılar. İstishâb, galip zan ile yapıldığından ve bu zanna dayandığından yeni bir hüküm getirmeğe ve mevcut olmayan bir durumun var olduğuna hükmetmeğe elvirişli bir delil sayılmaz. Bundan dolayı ilim çevreleri istishâbı asli delillerden biri olarak kabul etmemişlerdir. Ancak asli deliller bulunmadığında başvurulacak bir metod olarak benimsemişlerdir.³⁴³

el-Enbârî *istishâbu'l-hal*'i en muteber delillerden saymış, fakat durumun veya hükmün değişip değişmediğinin tesbitinin zorluğundan dolayı da aynı zamanda en zayıf delillerden kabul etmiştir Bunun için istishâbı nahiv alanında ancak delil bulunmadığında kullanmayı câiz görmüştür. el-Enbârî bu duruma bazı örnekler vererek açıklık getirmiştir. Örneğin:

Mu'reb bir ismin mebnî sebeplerinden birisinin gelmesiyle i'rab edilemeyişini ve mebnî sebeplerinden harfe benzeme veya harfin manasını taşımasını göstermiştir.

³⁴²Ayrıntılı bilgi için bkz. ez-Zebidî, Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezzâk el-Hüseynî. Ebû Fayd, el-Murtezâ, *Ta'cu'l-Arûz mi'n-Cevâhiru'l-Kâmûs*, Dâru'l Hidâye, trs III/185-188; Vdd. Komisyon, *el-Mu'cem*, I/507; İbnû'l Manzûr, *a.g.e.* I/519; es-Sahib b. Abbad, *a.g.e.* I/194; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, Mevkiu'l-Verrâg, el-Mektebetu's-Şâmile, II/19; el-Ezherî (öl.370/8981), Muhammed b. Ahmed b. el-Ezherî el-Herevî. Ebû Mansûr. Edeb ve lugat âlimidir. Heratta doğmuş ve orada vefat etmiştir. *Tefsîru'l-Kur'ân*, *Fevâidu Menkûle mi'n Tefsîri l-Mizzî* gibi kitapların müellifidir. Zirikli. *el-Â'lâm*, V/311.

³⁴³eş-Şevkânî, *İrşâdu'l Fuhûl*, Dâru'l Ma'rife, Beyrût, trs, s. 208,209; eş-Şevkânî (öl.1250/1834), Muhammed b. Alî b.Muhammed b. Abdullah eş-Şevkânî. Müçtehidtir. Fâkihtir. Yemende doğup orada vefat etmiştir. *Neylu'l Evtâr mi'n Esrâri Muntekâ'l-Ahbâr*, *İthâfu'l-Ekâbîr*, *Fethu'l-Kadîr* vb. kitapların müellifidir. Zirikli. *el-Â'lâm*, VI/298.

İkinci bir örnek olarak ise bir fiilin i'rab sebebiyle mebnîlikten çıkıp mu'reb olması halini zikretmiş ve fiil-i muzâriyi buna örnek vermiştir.³⁴⁴

Mebnî veya mu'reb olan fiiller, isimler, harfler kendisine arız olan bir delilden dolayı mebnî halden mu'reb hale veya mu'reb halden mebnî hale dönüşebilir. Bunun örnekleri nahiv kitaplarındaki mebnî ve mu'reb bahislerinde geniş olarak geçmektedir.

Örneğin; İbn Hişâm *Şerhu Şuzûru'z-Zeheb'* de ³⁴⁵ i'rab çeşitlerinin dört tane olduğunu, bunların ref, nasb, cer ve cezm olduğunu, bu kuralı yani i'rab istishâbını bozan ve bu kuralın dışına çıkaran yedi bölümün bulunduğu bahseder ve bunları şöyle sıralar:

1-Munsârif olmayan isimler 2-Elif ve Ta harfleriyle çoğul olanlar.3-Esmâu's-Sitte. 4-Müsennâ. 5-Cem'u Müzekker Sâlim. 6-Ef'âlu Hamse. 7-Sonu illetli olan muzâri fiili. Aynı şekilde İbn Hişâm mebnî bahsinde de aynı yolu izler ve mebnî olanları sıraladıktan sonra mebnî istishâbını bozan konuları da zikreder.³⁴⁶

2.3. Bazı Dilsel Kavramlara Yaklaşımı

Arab dili ve grameri, geçmişten günümüze bazı aşamalardan geçerek bizlere ulaşmıştır. Arapça'nın tarihi câhiliyye dönemi sözlü edebi verilerle başlamış, şiir ve nesîr tarzında düzenlenen yarışmalarla canlılığını koruyan, İslâmî dönemlerde ise belirli bilimsel kurallara göre şekil alan, kendine has ilmi istilâhları olan bir bilim dalı haline gelmiştir.³⁴⁷

İslâm'ın ilk dönemleriyle birlikte tedvîn aşaması başlamış, âlimler büyük çaba gösterip, geçmişten kendilerine ulaşan tüm kaynakları tarayıp belirli bir süzgeçten geçirerek sahîh, mu'teber olanları alıp, şâzz ve merdûd olanları terk ederek büyük bir dil hazinesine ulaşmışlardır.³⁴⁸

Bu bilim dalının kendine has istilâhları olduğu bir gerçektir. İlk dönemden hicrî dördüncü asra kadar ulaşan gramer bilgileri toplanıp, tasnîf edildikten sonra, icmâ yoluyla birçok kâideler konulmuştur. Ancak bazı kavramlarda istilâh farklılıkları oluşmuş, bununda dil ekollerinin metod farklılıklarından ileri geldiği kabul edilmiştir.³⁴⁹

³⁴⁴el-Enbârî, *el-İ'tirâzâtü'n-Nahviyyeti fî Menâri'l-Vakfî ve'l-İbtidâ*, (thk. Rızâ Abdulceyyid İzâm), Câmiatu'l-Ezher, Kâhire, 2005, s.30.

³⁴⁵İbn Hişâm, *Şerhu Şuzur*, (thk. Abdulhamid Muhammed), s.61-98.

³⁴⁶İbn Hişâm, *Şerhu Şuzur*, a.g.e. s.99-149.

³⁴⁷el-Labdî. Muhammed Semîr Necîb, *Mu'cemu'l-Mustalahâtu'n-Nahviyyeti ve's-Sarfîyyeti*, Dâru'l-Furkân, Ürdün, 1985, s.5.

³⁴⁸el-Labdî, a.g.e. s.6.

³⁴⁹el-Labdî, a.g.m. s.5.

Her dil ekolü kendine has dil ıstılâhlarını kullanmaya azami gayret göstermiş, fakat bu dil ekollerinin kullandıkları ıstılâhların ne manaya geldikleri, nerelerde kullanıldıklarına dair herhangi bir kitaba veya sözlüğe rastlanmamıştır³⁵⁰.

eş-Şerîf el-Cürcânî'nin *et-Ta'rifât* kitabı bu alanda yazılmış ilk kitap olarak kabul edilebilir. Fakat bu kitap bile sadece bazı nahiv ıstılâhlarının sözlük manasını açıklamakta, detaylı olarak ıstılâhi manalara girmemektedir. Daha detaylı, ancak o denli de sınırlı bazı ıstılâhi nahiv kavramları açıklayan, daha çok harfler bölümünü kitabında işleyen ikinci büyük âlim de yazarımız İbn Hişâm'dır.³⁵¹

İbn Hişâm *Muğni'l-Lebîb* kitabında nahiv ıstılâhlarını alfabetik sırayla kelimenin kısımlarından olan harf kısmını öne çıkararak açıklamış, manalarını, i'rablarını ve nahiv kâidelerinde oynadıkları rolleri detaylı, sistematik bir şekilde izâh etmiştir.³⁵²

İbn Hişâm dilsel kavramları açıklarken geçirdiği evreleri, mezhepler arası ihtilâfları te'vil illetine bulaşmadan açıklamaya çalışmıştır. Te'vil hastalığından dolayı asıl konunun dışına çıkıldığını, zorlama kâideler oluşturmaya sebebiyet verdiğini belirterek te'vil yolunu eleştirmiştir.³⁵³

Şimdi İbn Hişâm'ın bazı dil kavramlarını *ıstılâhlarını* nasıl açıkladığına dair birkaç örnek vererek konumuzu noktalayalım:

الْجَارُ: Nahiv ıstılâhlarından biridir. İsimleri mecrûr kılar. Âmilleri ise, harf, izâfe, teb'iyye, mücâvere veya tevehhum'dur. Harfî cerler bu âmillerin en önde geleni en çok kullanılanıdır. Harfî cerler asıl cer amilleridir. Teb'iyye aslen bir cer âmili değildir. O, kendinden önceki âmile bağımlıdır. İzâfe yoluyla mecrûrluk ise; takdîri bir harfî cer ile gerçekleşir. Bu durum harfî cerlerin asıl âmîl olduğunu gösterir.³⁵⁴

الْمُجَاوِرَةُ: Bu kavram i'rabı bir değişikliğe sebep olan mu'reb bir ismin kendisine mücâvir olan bir kelimedenden veya harften dolayı hareke veya sükunluk halini değiştirmesi, yeni âmîlin etkisine girmesi olayı diye ta'rif edilir.³⁵⁵

İbn Hişâm bu konu hakkında, her halükârda bir şeye başka bir şeyin hükmünü mücâvere'den dolayı vermek şâz bir durumdur görüşünü savunur.³⁵⁶

³⁵⁰el-Labdî, *a.g.e.* s. 6.

³⁵¹el-Labdî, *a.g.e.* s. 7.

³⁵²el-Labdî, *a.g.m.* s. 7.

³⁵³el-Labdî, *a.g.e.* s. 8-9.

³⁵⁴İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, (thk. Abdulhamîd), s. 333; el-Labdî, *a.g.e.* s.43.

³⁵⁵el-Labdî, *a.g.e.* s. 59.

³⁵⁶İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, (thk. Abdulhamîd), s.332.

شَيْبَةُ جُمْلَةٍ : Bu kavram, zarf, car ve mecrûru içine alıp, cümleye benzeme yönünün fiile veya fiil hükmünde olana veya fiilin manasına mutaallık olduğu için bu isimle isimlendirilmiştir. Şibh'i-cümle'nin manası taallûku olmadan tamamlanamaz. Kûfeliler şu cümlede takdire gerek yoktur görüşünü savunmuşlardır: **زَيْدٌ عِنْدَكَ** / *Zeyd yanındadır.* **وَعَمْرُو فِي الدَّارِ** / *Amr evde dir.* Fakat İbn Hişâm bu iki görüşün uygulama alanının olmadığını savunur.³⁵⁷

التَّضْمِينُ : Bir lafzın asıl manasının yeni bir lafzın manasıyla birleşmesi ve onun hükmüne bürünmesi olayıdır. İbn Hişâm bu kavrama birçok örnek vererek açıklık getirmiştir. Örneğin şu âyet: **وَمَا يَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَنْ يُكْفَرُوهُ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالْمُتَّقِينَ** / *Onlar ne hayır işlerlerse karşılıksız bırakılmayacaklardır. Allah, kendisine karşı gelmekten sakınanları bilir.*³⁵⁸ Yani onları bu hayır işlerinden geri bırakmayın. Bu hüküm **تَضْمِين** manasından çıkmaktadır.³⁵⁹

التَّعْلُقُ : Bu kavram; harfi cerlerin ve zarfların hükümlerindedir. Manayı tamamlayan bir bağdır ve şibh-i-cümle ile fiil arasını birleştirir. Şib-i-cümle ile fiil dört unsurdan birisiyle birleşir. Bunlar; fiil, şibh-i fiil, şibh-i fiile te'vil yoluyla benzeyenler, fiil izlenimi verip şibhi fiil olanlardan birisi olması gerekir. Bunlardan birisi olmazsa **التَّعْلِيقُ** yapılamaz.³⁶⁰

كَوْنٌ / *Oluş, mâhiyet* **كَانَ** / *İdi, imiş* fiilinin mastarıdır ve mevsûl harfinin ma'mulü ile birlikte câmid bir fiilin te'viliyle oluşmuştur. Örnek: **بَلَغَنِي أَنَّ هَذَا زَيْدٌ** / *Bana bu kişinin Zeyd olduğu bildirildi.* Bu cümlenin takdiri ise; **بَلَغَنِي كَوْنُهُ زَيْدًا** / *Bana Zeyd olduğu bildirildi.* Çünkü tüm câmid fiillerin haberinin muhberun anhuya nisbeti **كَوْنٌ** lafzıyla yapılabilir.³⁶¹

2.4. Şiirleri Açıklaması

İbn Hişâm eserlerinde şiirleri; nahiv kâidelerini açıklama amacına yönelik örnek olarak getirmiş, bu kâidelerin çoğunluğunu da hüccet sayılan dönem şiirlerinden seçmiştir. Ancak, bu dönemin dışındaki şiirlere de yer vermiş, bunları, delil olarak daha kuvvetli ve sağlam bir veri olduğuna inandığı için getirmiştir.³⁶²

³⁵⁷İbn Hişâm, *el-Muğnî*, (thk. Komisyon), II/433; el-Labdî, *a.g.e.* s. 111.

³⁵⁸Âl-i-İmrân, 3/115.

³⁵⁹İbn Hişâm, *el-Muğnî*, (thk. Komisyon), II/685; el-Labdî, *a.g.e.* s. 136.

³⁶⁰İbn Hişâm, *el-Muğnî*, (thk. Komisyon), II/433; el-Labdî, *a.g.e.* s. 156.

³⁶¹İbn Hişâm, *el-Muğnî*, (thk. Komisyon), I/40; el-Labdî, *a.g.e.* s. 196-197.

³⁶²İbn Hişâm, *Muğnî'l-Lebîb*, (thk. Komisyon), s.7-47, 91-126.

İbn Hişâm *Katru'n-Nedâ'* da 150, *Evdâhu'l-Mesâlik*'te 583, *Şuzûru'z-Zeheb*'te 239 tane şiir örneği vermiştir.³⁶³

Nâdir olan sözlerden kaçınmış, bunlardan kâide oluşturanları eleştirmiş, söyleyeni bilinmeyen şiirlerden alıntı yaparak bunların genel kurallara uyanlarını sadece örnek olarak zikretmiş, bazılarını da delil olarak göstermiştir. Bazı durumlarda da söyleyeni meçhûl olan kâide dışı şiir örneklerini de şâz olarak nitelemiştir.³⁶⁴

İbn Hişâm şiirleri te'vil'den kaçınmış, Basralıların te'vil yoluyla kâideleri uzlaştırma yolunu uygun bulmamıştır. Bazen şiir'in bir beytinden az bir bölümünü delil için yeterli görmüştür. Aşağıdaki misaller bu guruba örnektir:

شَرِبْنَ يَمَاءَ الْبَحْرِ / كُلاغِي كَسِيكَ عَشَقَ سَاسِي *mevsul* bahsinde³⁶⁵ / صوت الحمار اليجدع / كُلاغِي كَسِيكَ عَشَقَ سَاسِي *mecrurat* bahsinde³⁶⁶ / حتى نعلها ألقاها / Ayakkabısını dahi fırlattı *atfu'n-nesak* veya *hatta harfi cer* bahsinde³⁶⁷ bu şekilde getirmiştir.³⁶⁸

Bazen İbn Hişâm bir delil için birden fazla şiir örneği getirme gereğini duymuştur. Bunu da delili daha iyi açıklamak veya verilen örneği tamamlamak için yapmıştır. Bu bağlamda *Muğni'l-Lebîb*'in birinci bölümünde Ömer b. Rabîa'nın sözünü almıştır. Bu örneği *istifham* babında *hemze elif*'in hafz edilebileceğine delil olarak getirilmiştir.

بَدَأَ لِي مِنْهَا مِعْصَمٌ حِينَ جَمَرْتُ ... وَكَفَّ خَضِيبٌ زَيْنَتَ بَيْتَانِ
فَوَاللَّهِ مَا أَذْرِي وَإِنْ كُنْتُ دَارِيًا ... بِسَبْعِ رَمِيمِ الْجَمْرِ أَمْ يَثْمَانِ / Onun bileği kızarmış,
avucunun içini ve el parmaklarını boyalarla süslenmiş gördüm. Bilmiyorum! Senin haberin var mı? yedi veya sekiz ateş topuzundan.³⁶⁹

Şu örnek ise Ömer b. Abdulazîz'in şiiridir ve *hemzenin te'kid* için geldiğine delildir.

يَعُودُ الْفَضْلُ مِنْكَ عَلَى قَرِيْشٍ ... وَتَفْرَجُ عَنْهُمْ الْكَرْبَ الشَّدَادَا
فَمَا كَعْبُ بِنُ مَامَةَ وَأَبْنُ سَعْدَى ... بِأَجْوَدَ مِنْكَ يَا عُمَرَ الْجَوَادَا / Senin faziletin Kureysi onur-
landırmıştır ve sen onları şiddetli kederden kurtardın. Ka'ab b. Ma'ma ve İbnü
Sa'd senden daha cömert ve senden daha cesur degillerdir.³⁷⁰

³⁶³İbn Hişâm, *Evdâhu'l-Mesâlik*, (thk. Habbûd Berekât), I/23.

³⁶⁴es-Suyûtî, *el-Muzhîr*, I/142.

³⁶⁵İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, (thk. Komisyon), I/50; es-Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi*, I/332.

³⁶⁶İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, (thk. Komisyon), I/119; es-Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi*, II/418.

³⁶⁷İbn Hişâm, *Evdâhu'l-Mesâlik*, (thk. Dâru'l-Ciil), III/365; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, (thk. Komisyon), I/167; es-Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi*, II/427.

³⁶⁸İmrân Abdusselâm, a.g.e. s.339.

³⁶⁹İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, (thk. Komisyon), I/7; el-Bağdâdî, *Hizânetu'l-Edeb*, IV/447; İmrân Abdusselâm, a.g.e. s.340.

Genel olarak İbn Hişâm şiiirlerde delil içeren beyit hangisi ise onu alıp, beyitin kalan kısmını zikretmez. Şair'lerin çoğunlukla isimlerini zikreder. Mesela; Ebî Zueyb el-Huzelî, en-Nâbiğâ, Nasib, Ebî Tâlib, İmru'l-Kays, Esved b. Ya'fer, Ahmed b. Kays gibi şairlerin şiiirlerini isim vererek zikreder.

İbn Hişâm bazen şiiirin söyleyenini zikretmez, o bölümü mübhem bırakır. Araplar dediler, Huzelî söyledi gibi ifadeler kullanır. Bu tarz da olanların genelini bir zâmir ile yapmıştır.³⁷¹

Bazen şairlerin isimleri yerine müzekker ğaib sığasını tercih etmiş, kadın şairleri de bu sığanın içine almıştır. Bir şairin lakabını verip, o lakapla meşhur diğer şairleri ayırt edici ek bir bilgi vermemiş, şiiir sahibi hakkında okuyucuyu zor durumda bırakıp, bu yönüyle de eleştirilere maruz kalmıştır.

Örnek olarak; لا bahsinde لا harfinin ancak nekirelerde amel ettiğini söylemiş ve İbn Cinnî, İbn Şecerî'ye muhalif olarak Nâbiğâ'dan şu beyti delil olarak getirmiştir:

وَحَلَّتْ سَوَادَ الْقَلْبِ لَأَنَا بَاغِيًا .. سِوَاهَا وَلَا فِي حُبِّهَا مُتْرَاخِيًا / *Kalbim siyahlaştı. Ama ben ondan başkasına yönelmedim ve benim ona olan sevgimde hiçbir gevşeme de olmadı.*³⁷²

Fakat bu beyit meşhur Nâbiğâ ez-Zubyânî'ye ait olan bir beyit olmayıp, Nâbiğâ el-Ca'dî'ye aittir. Okuyucuda bu durumdan dolayı yanlış bir bilgiyle karşı karşıya gelebilmektedir.

İbn Hişâm şiiirlerin bazılarında istemeden de olsa bazı değişiklikler yaparak delil göstermiştir. Bu değişiklikler çoğu zaman delil çıkarımında yanlışlığa sebep olmamış, nadiren de olsa yanlış hükümlere de sebebiyet vermiştir. Örneğin:

وَكُلُّ رَفِيقِي كُلِّ رَحْلٍ وَإِنْ هُمَا تَعَاطَى الْقَنَا فَوَمَاهُمَا أَخْوَانُ / *Bütün yol arkadaşlığının sonu ayrılma ile son bulur. Ancak biz onları kardeşlerimiz olarak kabullenmişiz.*³⁷³

كُلُّ bahsinde İbn Hişâm manayı gözeterek رَحْلٌ kelimesine muzâfu'n-ileyh hükmü vermiştir. Aslında كَلُّ kelimesi zâit olup رَحْلٌ kelimesi رحلا okunacağı yerde yanlış alıntıdan dolayı رَحْلٌ okunmuş ve doğru olan müsennâ hükmüne varamamıştır.³⁷⁴

³⁷⁰İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*,(thk. Komisyon), I/14,el-Bağdâdî, *Hizânetu'l-Edeb*, II/254,İmrân Abdusselâm *Menhec*, s.340.

³⁷¹İmrân Abdusselâm, *a.g.e.* s.340,341.

³⁷²İbn Hişâm, *Şerhu Ebyâtu Muğni*,(thk. Abdulazîz Ribât, Ahmet Yûsûf Dakkâk), Matbaatu Zeyd b. Sâbit, Dimeşk, trs. IV/378; es-Suyûtî, *Şerhu Şevâhidu'l-Muğni*, Dâru'l-Mektebetu'l-Hayât, Beyrût, trs. II/613; İmrân Abdusselâm, *a.g.e.* s.343,344; el-Murâdî, *el-Cene'd-Dânî*, (thk. Komisyon), s. 293; el-Bağdâdî, *Hizânetu'l-Edeb*, III/337; es-Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi*, I/125.

³⁷³es-Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi*, I/599; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*,(thk. Komisyon), I/259.

³⁷⁴İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, (thk. Komisyon), I/215; İmrân Abdusselâm, *a.g.e.* s.344.

Bazı nahiv tenkitçileri İbn Hişâm'ın şiir örneklerini sadece temsil amacıyla getirdiğini, hüküm vermede delil olarak kullanmadığını iddia ederler. Bu ise yanlış bir algıdır. Çünkü İbn Hişâm'ın hüküm vermede delil olarak şiirlerden örnekler verdiği kitaplarında görülmektedir. *Muğni'l-Lebîb*'de ve onu şerh eden kitaplarda bu duruma örnekler çokça verilmiştir. Meselâ رُبُّ / *Azlık veya çokluk için gelen kelime* bahsinde şöyle bir ibare kullanılır: رُبُّ 'nin müstakbel için geldiğine dair Ca'der el-Aklî'nin şu sözü delildir.³⁷⁵

فَإِنْ أَهْلِكَ فَرُبُّ فَتَى سَبِيكِي عَلَيَّ مُهَدَّبٍ رَخْصَ الْبِنَانِ / *Şayet ölürsem bazı fakir, zavallı kişiler benim arımdan samimi bir şekilde ağlarlar.*³⁷⁶

İbn Hişâm şiirleri mana ve şekil uyumluluğuna dikkat ederek açıklamış, i'rabın manaya hizmet ettiğini, mana ve i'rab bütünlülüğünü bozan şiire has yazım ruhsatlarını genişçe kullananları eleştirmiştir. Bazı muğlâk kelimeleri kısaca açıklamış, kelimelerin beyitteki yerlerine göre i'rabını da bazen yapmıştır. Şiirleri bir bütün olarak şerh etme gayretine girmemiştir. Bundan dolayı şiir şerhleri azdır.³⁷⁷

2.5.Nahiv Verilerini Meâni İle İlişkilendirmesi

Arapça yazılmış bir makale, hutbe, şiir veya ne türde olursa olsun kaleme alınmış bir yazının şeklen ve manen birbirini tamamlaması, uyumlu olması gerekir. Çünkü mana ve şekil birbirlerinin parçaları, tamamlayıcısıdırlar. Bir tarafa önem verip, diğerini ihmal etmek uyumsuzluğa, mana bozukluğuna yol açar.

Bazı dil âlimleri cümlede i'râb yönünü temel alıp, mana yönünü ikincil plana itmekte, şeklen güzel görülen cümle, mana yönüyle fâsid olabilmektedir. İşte bu iki yönü de iyi işleyen ve buna büyük önem veren nadir dilcilerden birisi de İbn Hişâm'dır.

İbn Hişâm kendisinin mana ve şekil uyumluluğuna gösterdiği titizliliği, diğer kişilerin de göstermesini istemiş, buna muhâlif olan bütün uygulamalara da kitapların da yer verip eleştirmiştir.³⁷⁸

İbn Hişâm bazı kitaplarında mana ve i'râb uyumluluğuna dair özel bölümler açmıştır *Muğni'l-Lebîb*'in beşinci bölümü bunlardandır. Buralarda uyuşmayan durumlara örnekler vermiştir. Biz de buna uygun bazı örnekleri aşağıda zikredeceğiz.³⁷⁹

³⁷⁵İbn Hişâm, *Şerhu Ebyâtu Muğni*, (thk. Komisyon), I/407, İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, (thk. Komisyon), I/146; İmrân Abdusselâm, *a.g.e.* s.346; es-Suyûtî, *Şerhu Şevâhidu'l-Muğni*, (thk. Komisyon), III/203

³⁷⁶İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, (thk. Komisyon), I/183

³⁷⁷İmrân Abdusselâm, *a.g.e.* s.355.

³⁷⁸İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, s.585.

³⁷⁹İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, s.586.

İbn Hişâm cümlelerin müfred veya mürekkeb gelmesiyle manasının bozulmaması esastır demiş ve buna muhâlif bir örneği de bazı kurrâların onun öğrencilerine aşağıdaki beyit'in i'râb'ını yanlış yaptıklarını göstermiştir:³⁸⁰

لا يَبْعَدُ اللهُ التَّلْبِيْبَ وَالْغَارَاتِ إِذْ قَالَ الْخَمِيْسُ نَعْمَ / Eğer Hamîs evet derse Allah onları batırır. Yok edip, öldürür.³⁸¹

İbn Hişâm نَعْمَ / evet kelimesini cevab harfi olarak i'râb eder. Sonra beytin manasına bakar. Fakat bu kelimenin cümlelerin i'râb'ıyla uyuşmadığını görür. Çünkü نَعْمَ kelimesi **evet** manasında değildir, اَنْعَامٌ kelimesinin müfredi'dir ve koyun manasına geldiğini belirtir.

İbn Hişâm'ın mana ve i'râb yönüne önem verdiği dair ikinci örneğimiz şu âyet-i-kerime'dir: أَصْلَاتُكَ تَأْمُرُكَ أَنْ تَتْرُكَ مَا يَعْْبُدُ آبَاؤُنَا أَوْ أَنْ نَفْعَلَ فِي أَمْوَالِنَا مَا نَشَاءُ / Dediler ki: Ey Şu'ayb! Babalarımızın taptığını yahut mallarımız hakkında dilediğimizi yapmayı terk etmemizi sana namazın mı emrediyor?³⁸²

Hız.Şu'ayb'ın kavminin konu alındığı bu âyet-i kerime ilk bakışta cümlelerin kuruluşuna göre نَفْعَلَ / yapalım fiilini تَتْرُكَ / terk edelim fiiline atıf etmek uygun olduğu zannedilir. Bu atıf ise bâtil bir manaya yol açar. Çünkü Allah-u-Tea'la Hz. Şu'ayb'ın kavmine mallarında istedikleri gibi tasarruf etmelerini emretmemiştir. Bu emir verilmiş olsaydı karşı karşıya gelinir, karışıklık doğardı. Onlardan istenen de isteklerine göre davranmamalarıdır. İşte bu örnek mana ve i'râb'ın birbirleriyle uyumlu olma zorunluluğuna delildir.³⁸³

Bir başka örnek: لَمَّا رَأَيْتُ أَبَا يَزِيدٍ مُقَاتِلًا أَدَعِ الْقِتَالَ وَاشْهَدَ الْهَيْجَاءَ / Ebâ Yezîd'i savaş meydanında gördüğüm müddetçe ve savaşın durulduğunu görmediğim sürece savaşa çağırıcı değilim.³⁸⁴

Manayı bilmeyen veya ona dikkat etmeyen kişi iki fiilin de birbirine atıf edildiğini sanır. Çünkü mansûb muzâri fiili gelmiştir. Bu hatadır. أَدْعُ / Çağır, dua et fiili لَنْ / Müstakbeli olumsuz kılan ve ebediyen manasını veren harf ile mansûbtur ve اَشْهَدُ / Şahitlik ederim ise قِتَالَ / Savaş kelimesine ma'tûf'tur.

³⁸⁰ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib*, (thk. Komisyon), s.582; İbn Yâ'îş, *Şerhu'l-Mufassâl*, Dâru's-Sadr, Beyrût, trs. s.56.

³⁸¹ İmrân Abdusselâm, *a.g.e.* s.264.

³⁸² Hud, 11/87.

³⁸³ İmrân Abdusselâm, *a.g.e.* s.264,265.

³⁸⁴ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib*, (thk. Komisyon.), s.582; es-Suyuti, *Şerhu Şevahidu'l-Muğni*, Dâru'l el-Mektebetu'l-Hayât, Beyrût. İbnü Yaiş, *Şerhu'l-Mufassal*, s.53; İbnü Manzûr, *a.g.e.* XIII/392; es-Suyûtî, *el-Muzhir*, (thk. Komisyon), Dâru' İhyâu'l-Kutubi'l-Arabiyye, Kâhire, trs, I/588; İbni Hişâm, *Şerhu Ebyâtu Muğni*, Abdulkadîr Bağdâdî, (thk. Komisyon), Matbaatu Zeyd b. Sâbit, Dimeşk, trs. V/154; İmrân Abdusselâm, *a.g.e.* s.265.

Bir başka örnek: *وَإِنِّي خِفْتُ الْمَوَالِيَ مِنْ وَرَائِي* / Gerçek şu ki; ben, benden sonra gelecek akrabalarımın isyankâr olmalarından korkuyorum...³⁸⁵

İlk bakışta *مِنْ* harfi ceri *خِفْتُ* / *Korktum* fiiline bağlanması uygundur sanılır. Böyle bir durum anlamın bozulmasına yol açar. Âyette Hz. Zekeriyâ'nın kendisinden sonra velâyetinin ehil olmayanlara geçmesinden ve kötü idare edilmesinden dolayı korku içinde olduğunu belirtiyor. Bundan dolayı mananın doğru kurulması için *مِنْ* harfi ceri *مَوَالِيَ* / *Akrabalarım* hazf edilmiş olan bir hal kelimesine bağlanması veya muzâfun ileyh olması uygundur. O zaman takdir şöyle olur: *كَانَتَيْنِ مِنْ وَرَائِي* / *Onlar arkamda oldukları haldeveya* *فَعَلَ الْمَوَالِيَ مِنْ وَرَائِي* / *Akrabalarımın benden sonra yapmalarından korkuyorum.*³⁸⁶

Başka bir örnek: *اللَّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ* / *Allah elçilik görevini kime vereceğini çok iyi bilir.*³⁸⁷ ifâdesidir. Ayette geçen *حَيْثُ* / *O şekilde* kelimesi ilk bakışta *zarf-ı mekân* olarak anlaşılır. Çünkü genellikle bunun için kullanılır. Burda ise Allah-u-Teâla risâletinin gönderileceği mekânı kast etmemiş, onun yerine risaletine layık olan kişiyi kast etmiştir. Zaten Allah-u-Teâla risâletinin gönderileceği yeri bilmektedir. Bu durumda *حَيْثُ* mef'ûlun fihî değil, mef'ûlun bihî'dir. Bundan dolayı *بِأَعْلَمَ* / *Daha bilgili* ile mansûb olmaz.

Ancak bazılarının *أَعْلَمَ* fiilini te'vil ederek *عَالِمٌ* / *Âlim* kalıbında okumaları göz önünde bulundurulursa mansûb olur. Ancak doğru olan hazf edilmiş bir *يَعْلَمُ* / *Biliyor, bilir* muzâri fiiliyle mansûb olmasıdır.³⁸⁸

Başka bir örnek: *أَلَمْ تَرَ إِلَى الْمَلَأِ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَى إِذْ قَالُوا* / *Mûsâ'dan sonra İsrâiloğullarının ileri gelenlerini görmedin mi? ne yaptılar* âyetidir.³⁸⁹

Bu âyette *إِذْ* / *Aniden*, müfessir harfinin *تَرَ* fiiline mutaallık olduğunu söyleriz. Bu yanlış bir yoruma sebep verir. Çünkü Allah-u-Teâla'nın ilmi ve gözetimi o vakit için sınırlı değildir ve de son değildir. Burada gerçek âmil mahzûf muzâftır. Yani, sen onların kıssalarını veya haberlerini işitmedin mi? Taaccub bundan dolayıdır. Şahıslarından dolayı taaccub edilmez.³⁹⁰

³⁸⁵Meryem, 19/5.

³⁸⁶İmrân, a.g.e. s.265; İbn Hişâm, *Muğni*,(thk. Komisyon), s.687.

³⁸⁷En'âm, 6/124.

³⁸⁸İmrân, a.g.m. s.265; İbn Hişâm, *Muğni*,(thk. Komisyon), s.582.

³⁸⁹Bakara, 2/246.

³⁹⁰İmrân, a.g.e. s.266; İbn Hişâm, *Muğni*,(thk. Komisyon), s.587.

2.6. Dil Mekteplerine Karşı Tutumu

İbn Hişâm kendisinden önce gelmiş olan dil âlimlerinden herhangi birine veya bir gruba körü körüne bağlanmamış, aksine çeşitli dil ekollerinin ve nahivcilerin görüşlerini irdelemiş, incelemiş, nahiv usülleri açısından uygunluğunu araştırıp, gerektiğinde onlar hakkında münazaralarda bulunmuştur.³⁹¹

Bazen görüşünü benimsediği kişi veya gruplara daha sonra eleştirilerde bulunup reddiyeler sunmuş, tercihini de bu tartışmaların sonucunda zikretmiştir. Nahiv ekollerinden veya âlimlerden alıntıları tek bir seviyede kalmamış, bazen çoğalan, bazen de azalan yönde alıntılar yapmıştır. Bunun en büyük sebebi diğer nahiv âlimlerinin de kabul ve itirâf ettiği, dile olan vukûfiyeti, mahareti, özgün çıkarım sahibi olmasıdır.³⁹²

İbn Hişâm'ın genel olarak nahiv ekollerine bakışı, ölçü ve tahlile dayandığından, kendisinin görüşüne uygun veya ters olan hangi görüş olursa olsun o fikrin sahibine bakmadan onu alır veya reddederdi. Bundan dolayı bağlı olduğu nahiv mezhebinin Bağdât Nahiv Mezhebinin genel ilkeleriyle benzer olduğunu söyleyebiliriz. Bağdât ekolü de nahiv mezhepleri arasında orta bir yol izlemiştir.³⁹³

İbn Hişâm Basralılara tabi olan veya Kûfelilerle birlikte yürüyen bir âlim değildir. Daha önceki âlimler gibi katı kurallı, sonradan gelenler gibi de vurdumduymaz biri hiç değildir.³⁹⁴

Basralıları övmüş ve çoğu görüşlerini kabul etmiş, Kûfelilerin bazı görüşlerini almış, çoğu görüşlerini reddetmiştir. Bu girişten sonra onun bu iki ekole olan yaklaşımını sırasıyla inceleyelim.

2.6.1. Kûfe Mektebine Yaklaşımı

Kûfe Mektebi, felsefi yönü ağır basan, nakli kaynaklardan Arap sözlerinin, emsâllerin, şiirlerin titiz bir süzgeçten geçmeden aktarıldığı, kıyâs metodunun çokça uygulandığı ve bu sebeble de ilginç ve şâz fikirlerin bol olduğu bir ekoldür.³⁹⁵

Kûfe Mektebi mensupları, esasında şehir kültürü ile beslenmiş, fasîh bedevi Arabların yaşam alanları olan çöllere uzak, yabancı kültürlerin dillerinden etkilenip lahn

³⁹¹ed-Dâbii, Yûsûf Abdurrahmân, *İbn Hişâm ve Eseruhu'n-Nahvi el-Arabi*, Dâru'l-Hadis, Kâhire, 1998, s.109.

³⁹²İmrân, a.g.e. s.166,167; ed-Dâbii, *İbn Hişâm ve Eseruhu*, s.110

³⁹³Dâyf Şevkî, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, s.346.

³⁹⁴İmrân, a.g.e. s.166-169

³⁹⁵ez-Zubeydî Ebû Bekr, *Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Luğaviyyîne*, (thk. M. Ebû Fazl İbrâhîm), Kâhire, 1973, s.125-159; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s.71-83; Dâyf, *el-Medâris*, s.151-242.

hastalığının tehlikesinde yetişmiş kişiler idi. Bundan dolayı kendilerine ulaşan nakli verilerin tahlilinden de âciz idiler. Bunun neticesi olarak sahih veya şâzz, doğru veya yanlış görüşler birbirine karışmıştır.³⁹⁶

İbn Hişâm, Kûfe mektebinin kıyâs yoluyla ulaştıkları sonuçları ele almış, mâhir bir yolla nakli ve akli kaynakların doğruluklarını araştırıp, uzlaştığı konularda Kûfelilerin görüşlerini benimsemiş, sahih ve mütevâtir yolla ulaşılan nakli bir hükmün aksini, akli bir veriye dayanarak reddeden bazı Kûfe mensuplarına daha ahlâki ölçüde reddiyelerde bulunmuştur.³⁹⁷

İbn Hişâm'ın Kûfelilerle ittifâk ettiği konulara kısaca değinelim: Kûfeliler mübtedâ'nın haberinin mübtedâyâ takdimini, haber müfred veya cümle de olsa câiz görmezler. Delilleri ise قَائِمٌ زَيْدٌ / *Zeyd ayakta* veya ذَاهِبٌ عَمُورٌ / *Giden Amr'dır*. Bu iki örnekte haber müfred gelmiştir. أَبُوهُ قَائِمٌ زَيْدٌ / *Zeyd'in babası ayakta* veya وَاخُوهُ ذَاهِبٌ عَمُورٌ / *Giden Amr'ın kardeşidir* bu iki örnekte de haber cümle olarak gelmiştir.

İbn Hişâm Kûfelilerin görüşünü benimsemiştir. Delili ise haber eğer müştâk ise mübtedâyâ dönen bir zamîri olması gerekir. Bu cümlelerde mübtedâyâ dönen bir zamîr yoktur. Ayrıca قَائِمٌ زَيْدٌ / *Zeyd ayakta* cümlesinde قَائِمٌ / *Ayakta olan* ismi fâilinin içindeki zamir زَيْدٌ / *Zeyd* olur.

أَبُوهُ قَائِمٌ زَيْدٌ / *Zeyd'in babası ayakta* cümlesinde أَبُوهُ / *Onun babası* kelimesindeki *hu* zamiri *zeyd*'in zamiridir. Bu da ismin zamîrinin zâhirine takdîmi olur. Zamîr isim, zâhir isimden rütbe yönünden daha düşük olduğunda icmâ vardır. Bundan dolayı haberin mübtedâyâ takdîmi câiz değildir demiştir.³⁹⁸

Kûfeliler, *muzari fiili* merfu kılan şeyin *cez*m ve *nasb* edatlarından sıyrılmış olmasını sebep gösterirler. Ferrâ'nın da bu görüşte olduğu belirtilir. Basralılar ise, isim gibi muamele görüp, ismin yerini aldığı için merfûdur hükmünü verirler. İbn Hişâm, Basralıların vermiş olduğu örneği zikredip yanlış hüküm verdiklerini söyler ve Kûfelileri savunur. O örnek ise şudur: هَلَّا تَفْعَلُ / *Haydi yap* dir. Burada هَلَّا kelimesi ismin yerini aldığı halde muzari fiili *cez*m etmiştir.³⁹⁹

Basralılar *harfî cerler* bahsinde bu harflerin birbirlerinin yerlerini tutamaz görüşünü savunurlar. Ancak Kufeliler bunun aksini iddia edip, birbirlerinin yerini

³⁹⁶ez-Zubeydî, *Tabakât*, s.191-211; İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s.71-83; Dâyf, *el-Medâris*, s.151-242.

³⁹⁷İmrân, *a.g.e.* s. 166-194.

³⁹⁸İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*,(thk. Mâzin Mübârek), *I/216*; İbn Hişâm, *Katru'n-Nedâ*, (thk. Muhammed Muhyeddîn), s.118.

³⁹⁹İbn Hişâm, *Evdah*, (thk. Mâzin), *I/216*; İmrân, *a.g.e.* s.127; İbn Hişâm, *el-Muğni*,(thk. Komisyon), *I/185*.

alabileceğini, anlam bozukluğu olmadığı müddetçe bunun câiz olduğunu söylerler. İbn Hişâm daha önce benimsediği Basralıların görüşünün aksine Kufelilerin görüşünü burada benimsemiştir.⁴⁰⁰

Talep lâmi (لام الطلب) bahsinde Kûfeliler, talep lamı daima hazf edilir demişlerdir. Örnek olarak قُمْ وَاقْعُدْ / *Kalk ve otur* ibâresini getirmişlerdir Asıl olan لَتَقُمْ وَلَتَقْعُدْ tur. Lâm harfi burada tahfif için hazf edilmiştir.⁴⁰¹

Kûfeliler نْ harfini müfesser olarak kabul etmemiş ve نْ harfi أَي gibi amel edemez demişlerdir. İbn Hişâm'da Kûfelilerin görüşünü benimsemiştir.⁴⁰²

Munkafî gelen أَمْ / veya harfi her zaman بَلْ / *bilakis* manasında'dır ve hemze ile bitişiktir.⁴⁰³ Kûfelilerin bu görüşünü de İbn Hişâm kabul etmiştir.⁴⁰⁴

İbn Hişâm müennesliği *tâu te'nis* ile olan *alem* bir kelimenin cem'i müzekker sâlim olarak cem edilmesi câiz midir? sorusuna cevâben, "Kûfeliler gibi câiz'dir" cevabını vermiştir.⁴⁰⁵ Ancak *lâmul-fîl*'in fetha olması şartı ileri sürülmüştür. Bu bağlamda طَلْحَةٌ / *Talha* kelimesi طَلْحُونَ / *Talhalar* olarak cem yapılır. Basralılar bunu câiz görmemişlerdir.⁴⁰⁶

Kûfelilerin bazı şâz görüşlerini İbn Hişâm'ın kabul ettiğini ve bu yönde de çokça eleştiri aldığını söyleyebiliriz. Eleştiri yapan kişilerin başında da Ebû Hayyân gibi büyük nahiv âlimlerinin de bulunduğunu belirtelim.⁴⁰⁷

İbn Hişâm Kûfelilerden *Muğni'l-Lebîb* isimli kitabında 110 görüş aktarmış, bunların 8'ini kabul etmiş, 41 tanesini reddetmiş, 61 tanesine de bir tercih belirtmemiştir. Bu sayılara göre İbn Hişâm Kûfelilerin görüşlerinin sadece cüz'i bir kısmını kabul etmiş olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır.⁴⁰⁸

İbn Hişâm'ın bu denli az bir seviyede görüşlerini kabul etmesi, Kûfe Mektebinin nakli kaynaklara olan yaklaşımı büyük rol oynamıştır. Çünkü Kûfe Ekolü nakli kaynakların sıhhat derecesini araştırmadan usuller belirlemiş, bu nedenle de birçok yanlış ve şâz görüşler ortaya çıkmıştır. İbn Hişâm da nahiv dalındaki geniş bilgisinden dolayı bunları inceleyip ayıklamış, reddiyeler sunmuştur.

⁴⁰⁰İbn Hişâm, *el-Muğni*, (thk. Komisyon), I/100,101; İmrân, a.g.m. s.127.

⁴⁰¹İbn Hişâm, *el-Muğni*, (thk. Komisyon), I/185; İmrân, a.g.m. s.127.

⁴⁰²İmrân, a.g.e. s.168,169; İbn Hişâm, *el-Muğni*, (thk. Komisyon), I/29.

⁴⁰³İmrân, a.g.m. s.168,169; İbn Hişâm, *el-Muğni*, (thk. Komisyon), I/45.

⁴⁰⁴İmrân, a.g.e. s.126; İbn Hişâm, *el-Muğni*, (thk. Komisyon), I/43.

⁴⁰⁵İbn Hişâm, *Evdâhu'l Mesâlik*, (thk. Dâru'l-Cîl), I/52.

⁴⁰⁶İbn Hişâm, *Evdah*, a.g.e. I/51; el-Enbârî, *el-İnsaf*, (thk. Komisyon), s.34.

⁴⁰⁷Dâyf, *el-Medâris*, s.348-351.

⁴⁰⁸İmrân, a.g.m. s.168.

2.6.2. Basra Mektebine Yaklaşımı

İbn Hişâm bütün nahiv ekollerine seviyeli yaklaşımı ile dikkat çeken bir dil âlimi ve araştırmacıdır. Dil kurallarını hıfz eden, taklîd eden birisi değildir. Bilâkis anlayıp karşılaştıran, sonra onlardan kurallar çıkaran, onaylayan, ayıklayan, tercih eden ve reddeden bir uslûba sahiptir. Bu ise müctehid âlimlerin vasıflarındandır.⁴⁰⁹

İbn Hişâm derin dil bilgisiyle Basra dil ekolüne de bu metodla yaklaşmış, onların dil verilerini incelemiş, tahlîl etmiş, tercihte bulunup, bazen de reddetmiştir. Ancak genel olarak Basra dil ekolüne kendisini daha yakın bulmuştur. Kendisinin mezheb taassûbu olmadığı halde Basralıların çoğu kurallarını kuvvetli, güvenilir olduğunu incelemeleri sonucu gördükten sonra bu dil ekolüne daha bir sıcak bakmıştır.⁴¹⁰

İbn Hişâm Basra Dil Ekolü mensublarını kendi dostları ve arkadaşları olarak adlandırmıştır. Nitekim *وَالَّذِي عَلَيْهِ أَصْحَابُنَا* / *dostlarımızın görüşü üzerine* ifadesine kitaplarında çok rastlarız. İbn Hişâm'ın Basra dil ekolüne meyli boş bir yöneliş değildir. Basralıların nakli kaynaklardaki titizliliği, sâf ve doğru bilgiye ulaşımdaki imkânları onları birincil mercî kılmıştır.⁴¹¹

İbn Hişâm Basralılardan *Muğni'l-Lebîb*'te 71 nakil yapmış, 24 tanesini tercih etmiş, 40 tanesine görüş bildirmemiş, 7 tanesini de reddetmiştir.⁴¹²

İbn Hişâm'ın Basra Dil Ekolünün görüşlerine karşı tutumunu gösteren birkaç örnek vererek bu bölümü noktalayalım: İbn Hişâm, Basralıların ان nasb harfi kendisinden sonra gelen muzâri fiili merfû kılar görüşünü benimsememiştir. İbn Muhaysin'in kiraâtinde⁴¹³ *لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُتِمَّ الرِّضَاعَةَ* / *Emzirmeyi tamamlamak isteyenler için.....*⁴¹⁴ âyette *الرضاعة* / *Emzirme* kelimesi *mansûb* yerine *merfû* okunmuştur. Buna delil olarak söyleyeni bilinmeyen bir şairin sözü de örnek verilmiştir:

أَنْ تُقْرَأَ عَلَى أَسْمَاءَ وَيَحْكُمَا مِنِّي السَّلَامَ وَالْأَشْعُرَا أَحَدًا / *Sizler o kişileri biliyorsanız benden onlara selâm söyleyin. Ama kimseler duymasın.*

Kûfeliler ان harfi ان 'den muhaffef olarak gelmiştir. Bundan dolayı fiil ile bitişişi şâzz'dır demişlerdir. Basralılar ise nasb eden ان kardeşleriyle birlikte mastar

⁴⁰⁹İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, (thk. Habbûd Berekât), I/16.

⁴¹⁰İbn Hişâm, *Evdah*, (thk. Habbud Berekât), I/17.

⁴¹¹İbn Hişâm, *Evdah*, (thk. Habbûd Berekât), I/17.

⁴¹²İmrân, a.g.e. s.168.

⁴¹³ed-Dâbii, *İbn Hişâm ve Eseruhu*, s.112; İbn Hişâm, *el-Muğni*, (thk. Komisyon), I/29.

⁴¹⁴Bakara, 2/233.

görevini yapar görüşünü savunmuşlardır. Burada اِنْ ihmal edilip amelden geri bırakılmış ve ما harfi gibi mastar görevi verilmiştir. İbn Hişâm'da bu son görüşü benimsemiştir.⁴¹⁵

Basralılar-bunların arasında Sîbeveyh ve başkaları da vardır-şart cümlesinin cevabının hazf edilebilmesi için şart fiilinin mazi olması gerektiğini iddia ederek şu misali verirler: اَنْتَ ظَالِمٌ اِنْ فَعَلْتَ / *Bunu yapsaydın zalim olurdun* bu ibâreyi اِنْ تَفَعَّلَ / *Bunu yapar isen zalim olursun* şeklinde okumak câiz değildir. Çünkü اِنْ harfinden sonra muzâri fiil gelmiş ve câiz değildir. Ancak bu, şiirde câizdir.

Kûfelerin Ebû Bekr'in şu sözündeki: اَتَيْكَ اِنْ تَأْتِي / *Bana gelirsen gelirim* misali *cevâbu-şart*'ın hazf'i ile değil, *cevâbu-şart*'ın takdim edilmesiyle olduğunu söylerler. İbn Hişâm'a göre bu da hatalıdır. Çünkü şartın her zaman başta gelmesi gerekir.⁴¹⁶

Mübtedâ'yı ve *haberi* ref kılan şeyin ne olduğu bahsinde Basralılar, mübtedâ ibtidâdan dolayı merfûdur. Haberinin ref olma sebebinde ihtilâf vardır demişlerdir. İbn Hişâm da bu görüşü benimser ve haberin ref olmasını da ibtidâyâ bağlar.⁴¹⁷

Şibh-i cümle bahsinde şibh-i cümlenin mutlaka bir fiile veya te'villi bir fiile ve yahut fiilin manalarına işaret eden bir şeye bağlanması gerekir. Bu özelliklerden biri olmazsa o zaman takdîr edilir. Kûfeliler ise takdîre gerek yoktur görüşünü savunup şu örneği verirler زَيْدٌ عِنْدَكَ وَعَمْرٌو فِي الدَّارِ / *Zeyd yanındadır ve Amr evdedir.*⁴¹⁸

Mefulu meah bahsinde mefulu meahı nasb eden daha önce gelmiş olan fiildir veya şibh-i fiil nasb etmiştir. Vav harfi nasb edemez.⁴¹⁹

كَانَ وَ اٰخْوَانُهَا / *Kane ve kardeşleri* bahsinde كَانَ ismini *ref*, haberini de *nasb* eder görüşünü İbn Hişâm benimsemiştir. Ayrıca *mefûlu bihî* fiilden dolayı mansûb'tur. *Muzâfun ileyh*, muzâftan dolayı *mecrurdur*. İzâfe veya mahzûf olan bir lâm harfi ile mecrur değildir gibi görüşleri Basralıların görüşleriyle muvâfıktır.⁴²⁰

2.7.Münâzara Üslûbuna İlişkin Önerileri

Münâzara kelimesi Arapçada نَظَرَ fiilinden türemiş mastar bir kelime olup sözlükte, bir şeyin diğer bir şeye mukâbili, dengi, gözleme, bakmak, tasarlamak, dikkatini yöneltmek, hakemlik yapmak, rekabet etmek, tartışmak, süre tanımak,

⁴¹⁵ed-Dabii, *İbn Hişâm ve Eseruhu*, s.112; İbn Hişâm, *el-Muğnî*, (thk. Komisyon), I/29.

⁴¹⁶ed-Dabii, *a.g.e.* s.116; İbn Hişâm, *el-Muğnî*, (thk. Komisyon), II/123.

⁴¹⁷İbn Hişâm, *Evdah*, (thk. Abdulhamîd Muhammed), I/30-184

⁴¹⁸ed-Dabii, *a.g.m.* s.116; İbn Hişâm, *el-Muğnî*, (thk. Komisyon), II/72.

⁴¹⁹İbn Hişâm, *Evdah*, (thk. Dâru'l Ciil), s.59; ed-Dabii, *a.g.e.* s.119.

⁴²⁰Dâyf, *el-Medâris*, s.352-355.

kollamak, bir topluluğun birbirleriyle olan mücâdelesini, uzaktaki cisimlerin daha büyük görülmesini sağlayan âlet, dürbün, mikroskop, teleskop, mürâcaat yeri,evin manzaralı yeri,göz, kalb gibi manalara gelmektedir.

Istılâhi olarak ise karşılıklı ve sırasıyla yapılan söyleşi, delil ve örnek ile mücâdele etmek anlamlarına gelir.⁴²¹

İbn Hişâm nahiv konularını belirli bir sıraya koyup, delillerini ve ona ait örneklerini zikredip konuyu bağlayan sıradan bir uslûb izlememiştir. İbn Hişâm belirli bir program dâhilinde elindeki verilerin sahipleriyle münâkaşa eden, delil sahiplerinin delillerini genişçe işleyen, bunları tercih veya red yönünde başka delillerle destekleyen ve sonunda çoğu kez kendi görüşünü karşı tarafın lehinde veya aleyhinde sunan bir tavır içinde olmuştur.⁴²²

Kitaplarının çoğunluğu bu şekil münâzaralarla dolu olan İbn Hişâm karşı görüşlerin fikirlerini çürütmek için kendisini zorlayıp delil telaşına düşen biri değildir. Hakikat ne gerektiriyorsa ona ulaşmada gücünü ve ilmini ona sarf eden ve bencillik göstermeyen, hakikatin ortaya çıkmasına katkı sunan bir âlimdir.⁴²³

İbn Hişâm Arablardan semâ yoluyla duyulmuş sahîh delillere, mu'teber kıyâsa, icmâya ve manânın sıhhâtine, kurallara bağlıdır. Bazen hükmün açık ve kesin, münâkaşa götürmez olduğunu gördüğünde sadece hükmü zikreder, sebeplerini açıklamazdı.⁴²⁴

İbn Hişâm مَع / *birliktelik* babında eğer مَع kelimesinin sonu sâkin gelirse isim olma hali devam eder demiş, İbn Nahrâs'ın⁴²⁵ مَع kelimesinin harf olduğunda icmâ vardır sözüne *merduddur* diyerek görüş bildirmiştir.⁴²⁶

İbn Hişâm getirdiği bir hükmün akabinde delillerini sunmuştur. هَلْ / *midir, midir gibi soru bildiren edat* bahsinde Zemahşerî'nin⁴²⁷ هَلْ harfinin قَدْ / *genelde tahkiklik bildiren, bazen ise şüphelik ifadesini bitiştiği fiile göre alan bir kelimedir* manasına geldiği iddiâsını zikredip Zemahşerî bir tarafta Sîbeveyh, İbn Mâlik ve bazı âlimleri diğer tarafta münazara yapıyormuş gibi sunar, sonuç olarak bazılarının Zemahşerî'nin

⁴²¹Komisyon, *Mu'cem*, II/932; İbnü Manzûr, *a.g.e.* V/215; er-Râzî, *Muhtâr*, I/688; Mutçalı Serdar, *Arapça Türkçe Okul Sözlüğü*, s.529.

⁴²²İmrân, *a.g.e.* s.272.

⁴²³İmrân, *a.g.e.* s.273.

⁴²⁴İmrân, *a.g.e.* s.274.

⁴²⁵Zirikli, *el-Â'lâm*, I/208.

⁴²⁶İmrân, *a.g.e.* s.275; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, (thk. Komisyon), s.371.

⁴²⁷Zirikli, *el-Â'lâm*, VII/178.

aksini savunduklarını هَلْ harfinin aslında قَدْ manasında gelmediğini zannedenler vardır deyip bu hüküm وَهَذَا هُوَ الصَّوَابُ عِنْدِي / bana göre bu doğrudur ibaresiyle noktalar.⁴²⁸

İbn Hişâm bir konudan başka bir konuya geçmeden önce hükmünü verdiği mes'ele hakkında incelemesini yapıp, bütün delilleri bir bir ele alıp sonra onun hakkında hüküm vermiştir. Bazen verilmiş olan tarihi bir hükmün doğru olanını belirlemek için münâzara metoduna başvurmuştur.⁴²⁹

Örnek olarak كَانْ bahsinde Ebû Nahhâle'nin şu beytini misal olarak almıştır:

كَانَ أَدْنِيهِ إِذَا تَشَوَّفَا قَادِمَةً أَوْ قَلَمًا مُحَرَّفًا / Onun kulakları uzaktan parlamakta, kaşları ise dağınık haldedir.⁴³⁰

Bu beyit hakkındaki görüşlerini i'rab yönünü de katıp aktardıktan sonra bu beytin Hârûn Reşîd'in⁴³¹ huzurunda Ebû Amr⁴³² ve Asmâî⁴³³'nin münâzarası esnasında okunduğu görüşünü İbn Hişâm reddeder ve bu meclisin Hârûn Reşîd zamanında olmadığını çünkü Hârûn Reşîd'in daha önce vefat ettiğini söyler.⁴³⁴

İbn Hişâm genel kuralları zikrettikten sonra ona bağlı tali kuralları da zikreder. Çoğu nahiv âlimi örneğin cümle bahsini işlerken, genel olarak cümleyi ele alıp sonra cümleyi kısımlara ayırır, isim cümlesi, fiil cümlesi gibi. Sonra bu isim veya fiil cümlesini açıklayan nahiv bölümlerine geçer, oralardan hükümler çıkarır.

İbn Hişâm bu metodun tam tersini izlemiştir. Bu bağlamda cümleye müstakîl bir bölüm tahsis eder ve bu bölümde konuya ait hükümleri geniş bir şekilde işler, bunun altında da özel bir fasıl açıp ve delillerini sıralar.

Bu aşamadan sonra da cümleye benzer olanların hükümlerine geçerek, zarf, car ve mecrûrları açıklayıp delilleri ve hükümleri getirdikten sonra da buna ilaveten temyîz, hâl, bedel, atf-ı beyân gibi cüz'i hükümleri karışıklığa fırsat vermeden açık ve kolay bir üslûpla işler.⁴³⁵

İbn Hişâm münâzara yaparken Kur'ân'dan, mütevâtir ve şâz kıraâtlerden, hadîslerden, şiirler'den deliller getirip okuyucuyunun doğru bir hüküm çıkarmasına

⁴²⁸İmrân, a.g.e. s.275; İbn Hişâm, *Muğni*, (thk. Komisyon), s.389.

⁴²⁹İmrân, a.g.m. s.275; İbn Hişâm, *Muğni*, (thk. Mâzin Mübârek), s.389.

⁴³⁰el-Ezrârî, Takîyuddîn, *Hizânetu'l-Edeb ve Ğâyetu'l-Ereb*, (thk. Âsım Şa'yûtî), Dâru' Mektebetu'l-Hilâl, Beyrût, 1987, VI/292; İmrân, a.g.m. s.275; İbn Hişâm, *Muğni*, (thk. Komisyon), s.211; es-Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmî*, I/491.

⁴³¹Ziriklî, *el-Â'lâm*, VIII/62.

⁴³²Ziriklî, *el-Â'lâm*, III/41; ez-Zehebî, Muhammed b. Osmân b.Kaymaz, *Ma'rifetu'l-Kurrâu'l-Kibâr Ala't-Tabakâtu ve'l-Â'sâr*, (thk. Beşşâr Ma'rûf, Şu'ayb Arnavutî, Sâlih Mehdî Abbâs), Müessesetu'r-Risâle, Beyrût, 1404, I/25,26.

⁴³³Ziriklî, *el-Â'lâm*, IV/162.

⁴³⁴İbn Hişâm, *el-Muğni*, (thk. Mâzin Mubarek), I/255.

⁴³⁵İmrân, a.g.e. s.267.

yardımcı olmuştur. Âlimler arası yapılan dil tartışmalarından faydalanmış, kendisinin ufkunu genişlettiği için yararlı saymış, bu tartışmalardan doğan neticeleri kitaplarında *fevâid* bölümünde zikretmiştir.⁴³⁶

İbn Hişâm el-Askerî'nin⁴³⁷ *et-Tashîf* kitabında zikrettiği şu olay nükteli ve münâzarayla ulaşılan yanlış bir kıyâsın hükmünü göstermesi açısından ilginçtir. Birine: *مَا فَعَلَ أَبُوكَ بِحِمَارِهِ* / *baban eşeğine ne yaptı* sorusuna *فَقَالَ بَاعَهُ* / *sattı cevabını* vermiş. Ona: *بَاعَهُ* olarak neden cevap verdin diye sorulduğunda: Sen neden *بِحِمَارِهِ* dedin diye sorar. O kişi de: *حِمَارٌ* kelimesinin ba harfi ile mecrur olduğunu söyler. Diğer adam da cevap olarak: Senin *بَاوُكُ* mecrur oluyorda benim *بَانِي* neden mecrur olmuyor diye gülünç bir cevap verir.⁴³⁸

İbn Hişâm fâsit kıyâsa başka bir örnekte Ebû Bekr et-Tarîhî'nin *Ahbâru'n-Nahviyyîn* kitabından alıntı yaparak şu kıssayı aktarır: Bir adam Basralı bir balıkçıya: *بِكَمْ هَذِهِ السَّمَكَةُ* / *bu balık kaç paradır ?* diye sorar. Balıkçı da: *بِدِرْهَمَانٍ* / *iki dirhemdir* diye cevap verir. Adam balıkçıya güler ve: Sen ahmak mısın ? Sîbeveyh'in “ *ثُمَّهَا دِرْهَمَانٍ* / *değeri iki dirhemdir.*” dediğini duymadın mı? diye çıkışır. İbn Hişâm'ın bu kıssayı zikretmesinin sebebi iki tarafın da görüşlerini münâzara yoluyla tartışıp aktarması ve hükme bağlamasıdır.⁴³⁹

İbn Hişâm bazen münâzara üslûbunda yanlış görüşleri ardı ardına sıralayarak karşılaştırır ve sonunda doğru hükmü zikreder. Bu tip münâzaraya örnek ise el-Hûfi'nin şu âyeti-kerimeyi delil olarak getirdiğini görürüz.

فَانظُرْ إِلَى مَرْجِعِ الْمُرْسَلِينَ / *Elçilerin ne haber ile döneceğine bakacağım....*⁴⁴⁰ Ba harfi cerri'nin *فَانظُرْ* / *bakan, gözetleyen* kelimesine müteallık olduğunu söylediğini, buna cevap olarak İbn Hişâm, istifhâmın başta gelmesi gerektiğini belirtip onu reddederek münâzaraya devamla bir yanlış görüşü de İbn Atiyye'den aktarır. İbn Atiyye: *قَاتِلَهُمُ اللَّهُ أَنَّى يُؤْفَكُونَ* / *Allah onları kahretsin. Nasıl haktan çeviriyorlar!*⁴⁴¹

يُؤْفَكُونَ / *çevirenler, değiştirenler* kelimesinin i'rab'ta yeri olmamasına sebep olur. Sonuç olarak bu âyetin sonunda doğru olan ikisinin de sonradan gelene taalluk etmesidir. İbn

⁴³⁶İmrân, a.g.e. s.279.

⁴³⁷el-Askerî, (öl.382/993), el-Hasan b. Abdullah b. Saîd b. İsmâil el-Askerî. Ebû Ahmed. Fıkıh ve Edebiyat âlimidir. *ez-Zevâcir ve'l-Mevâiz, et-Tafdîl Beyne Belâğati'l-Arab ve'l-Acem, Tashifâtü'l-Muhaddisîn* gibi kitapların müellifidir. Ziriklî, *el-Â'lâm, II/196*.

⁴³⁸İmrân, a.g.m. s.279; İbn Hişâm, *el-Muğnî*, (thk. Komisyon), s.745.

⁴³⁹İmrân, a.g.e. s.280; İbn Hişâm, *el-Muğnî*, (thk. Komisyon), s.745.

⁴⁴⁰Neml, 27/35.

⁴⁴¹Tevbe, 9/30.

Hişâm münâzara bahsinin sonunda genellikle tenbihlerde bulunmuş, bazı mes'eleler üzerinde durarak konuları hükme bağlamıştır.⁴⁴²

---

⁴⁴²İmrân, *a.g.m.* s.280.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. İBN HİŞÂM'IN ARAP DİLCİLERİNE YÖNELTİĞİ TENKİTLER

3.1.İbn Hişâm'ın Tenkit Ettiği Kişiler

İbn Hişâm makul ve ölçülü seviyede başvurduğu, ilmi bir kaygı, doğruyu belirtme, yanlış gösterme, delil sunma, şâz fikirleri ayıklama, bilgilendirme gibi amaçlarla kullandığı tenkit-eleştiri metoduna ilişkin örneklere kitaplarında yer vermiştir.⁴⁴³

İbn Hişâm yaptığı tenkitleri belirli bir zümreye veya belirli bir görüşe sahip kişilere yöneltmemiş doğru, muteber, haklı gördüğü sürece her kişiye veya ekole yapmıştır. Bundan dolayı kendi asrında yaşamış olan kişilere ve kendisinden çok önce gelmiş büyük nahiv âlimlere de eleştiri oklarını yöneltmiştir.⁴⁴⁴

İbn Hişâm; Sîbeveyh, Zemahşerî, İbnû Mâlik, Ebû Hayyân, Kisâî, Zeccâcî, el-Fârisî, İbn Ya'îş,⁴⁴⁵ İbn Nazm⁴⁴⁶ gibi nahiv âlimlerinin ve ekollerinin ve daha birçok âlimlerin görüşlerini tetkik etmiş bunların birçoğu görüşüne şerhler düşüp olumlu eklelemelerde bulunmuş, asrının nahiv dalında hüccet sayılan âlimlerinden biri olduğu için gerektiği yerde de eleştirilerde bulunmuştur.⁴⁴⁷

İbn Hişâm nahiv âlimlerinin kendilerine şeyh olarak gördükleri Sîbeveyh'ten çokça alıntılarını kitaplarında zikretmiştir. Ona muvafık ve muhalif görüşleri de bulunmuştur. Ona muvafık olduğu görüşleri kendi görüşünü doğrulamak, tercihini göstermek, delillendirmek gibi sebeplerle yapmıştır. Bu türde olanlara birkaç örnek verelim:

1) *أَمَا* / *şayet, fakat* lafzının iki vechinin olduğunu, ikinci vechin *حَقًّا* / *gerçekten* veya *أَحَقًّا* / *doğru mu, sahiden* manasına geldiğini ve mansub olmasının

⁴⁴³İbn Hişâm, *Evdah*, (thk. Habbûd Berekât), I/16.

⁴⁴⁴İmrân, *a.g.e.* s.166-168.

⁴⁴⁵İbn Ya'îş, (öl.643/1245), Ya'îş b. Alî b. Ya'îş İbnû Ebî Serâyâ Muhammed b. Alî. Ebû Bekâ. İbn Ya'îş olarak tanınmıştır. Arab dilinin büyük âlimlerindendir. Musulludur. Halepte doğup orada vefat etmiştir. *Şerhu'l-Mufasssâl, Şerh'u Tasrîfu'l Mulûk* gibi kitapların müellifidir. Ziriklî, *el-Â'lâm*, VIII/206.

⁴⁴⁶İbn Nazm, (öl.686/1287) Muhammed b. Muhammed b. Abdullah b. Mâlik et-Tâî. Ebû Abdullah Bedreddîn. en-Nahvî. Dimeşte doğmuş ve orada vefat etmiştir. *Şerhu Elfiyye, el-Misbâh, Ravdu'l-Ezhâr, Şerhu Lâmiyyetu'l-Ef'âl* gibi kitapların müellifidir. Ziriklî, *el-Â'lâm*, VII/31.

⁴⁴⁷İmrân, *a.g.e.* s. 169-171.

sebebini ise zarf olmasına bağlamış, bunu da Sîbeveyh'ten örnek vererek görüşünü doğrulamıştır.⁴⁴⁸

2) أو / veya lafzının idrâb için geldiğini ve بَلْ / bilâkis gibi manasının olduğunu, Sîbeveyh'ten nakil ile bunun iki şartının olduğunu bunların ise nefyin ve nehyin önce gelmesi, âmilinin de cümlede tekrarlanması şartı olduğunu belirtmiştir.⁴⁴⁹

3) Sîbeveyh'in görüşünü belirtip tercih yaptığına örnek olarak Zenbûriyye Mes'elesinde⁴⁵⁰ Sîbeveyh'in فَإِذَا هُوَ هِيَ / şüphesiz o budur cümlesini merfû olarak getirdiğini söylemiştir. Kisâî'nin ise فَإِذَا هِيَ إِيَّاهَا / gerçekten bu odur olarak mansûb getirmesinin yanlış olduğunu belirtmiş, فَإِذَا هِيَ بَيِّضَاءُ / Bir de ne görsünler o, bakanlar için, bembeyaz olmuş⁴⁵¹ فَإِذَا هِيَ حَيَّةٌ / ... Bir de ne görsün o, hızla akan bir yılan olmuş...⁴⁵² âyetlerini Sîbeveyh'in görüşünü desteklediğini savunmuştur.

İbn Hişâm, Sîbeveyh'in bazı görüşlerini zayıf görmüş, kabul etmemiş, bunun gerekçelerini de edep dairesinde belirtmiştir. Bu meyanda bir örnek zikrederim.

أَيُّ nun *elif* harfinin hemzesini Sibevey daima fetha ile ve ya harfini ise daima şeddeli okumuş ve mevsûldur. لَنَنْزِعَنَّ مِنْ كُلِّ شِيعَةٍ أَيُّهُمْ أَشَدُّ. / Sonra her bi topluluktan Rahman'a karşı en isyankâr olanları mutlaka çekip çıkaracağız.⁴⁵³ âyetinde أَيُّ kelimesinin yerine الَّذِي / mevsul takdir edilir ve cümle هُوَ أَشَدُّ / O daha güçlüdür diye tamamlanır demiştir.⁴⁵⁴

İbn Hişâm bu görüşün zayıf olduğunu belirtir ve şöyle söyler: Basralı bazı guruplar bunun tersi görüşündedir. Çünkü أَيُّ / hangisi daima mu'rabtır ve mevsûle gelir. Şart ve istifhâmda olduğu gibi. Daha sonra O, Zeccâc'ın görüşünü zikredip Sîbeveyh'in iki yerde yanıldığını bunlardan birisinin de bu olduğunu belirtir.⁴⁵⁵

İbn Hişâm'ın zaman zaman eleştirdiği, çoğu zaman ise görüşlerini benimsediği nahiv âlimlerinden birisi de şüphesiz Zemahşeri'dir. Onun nahiv, tefsir, belağât ilminden yararlanmış, *Muğni* kitabında Zemahşeri'den yaklaşık 160 görüş nakletmiş, onların tahlilini ve münâkaşasını da yapmıştır. Bunların çoğuna kabul veya red yönünde görüş bildirmiş, bazılarını da görüş bildirmeden aktarmıştır.

⁴⁴⁸İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, (thk. Komisyon), s.56.

⁴⁴⁹İbn Hişâm, *Muğni*, (thk. Komisyon), s.67.

⁴⁵⁰Sîbeveyh ile Kisâî arasında geçmiş olan bir münâzaradır. Cümleye göre zamirden sonra raf gelmesi gerektiğini, mansûb gelmesinin câiz olmadığını savunan Sîbeveyh ile bunun aksini söyleyen Kisâî'nin tartışmasıdır. İmran, a.g.e. s.277-285.

⁴⁵¹A'râf, 7/108, Şuarâ 26/33.

⁴⁵²Tâ-Hâ, 20/20.

⁴⁵³Meryem, 19/69.

⁴⁵⁴İbn Hişâm, *Muğni*, (thk. Komisyon), s.19,20.

⁴⁵⁵İbn Hişâm, *Muğni*, (thk. Komisyon), s.19,20.

Örneğin أَجَلٌ / *evet* harfinin **cevap harfi** olduğunu ve نَعَمْ / *evet* manasına geldiğini, inşâ ve haber cümlelerinde cevap konumunda kullanıldığı bilgilerini aktardıktan sonra, son sözünü İbn Hişâm şöyle bağlamıştır: أَجَلٌ / *ecel* haber cümlesine mahsustur, bu ise Zemahşerî, İbn Mâlik ve cemaatinin görüşüdür.⁴⁵⁶

Aynı şekilde İbn Hişâm; İbn Mâlik'ten, Ebû Hayyân'dan ve birçok âlimden nakillerde bulunmuş, bazı durumlarda onların görüşünü kabul etmiş, bazı durumlarda da red etmiştir.

3.2.İbn Hişâm'ın Tenkid Ederken Kullandığı Tenkid Cümleleri ve Örnekleri

İbn Hişâm tenkid yaparken bazılarını açık, bazılarını da kapalı /*dolaylı* yolla yapmış, tenkid manası taşıyan belirli kelimeleri kullanmıştır. Genel olarak kullandığı tenkid kelimelerini ele alıp aralarındaki nüâns farklılıklarına değinelim:

1) زَعَمَ / *Lugat* manası iddia etmek, zannetmek, sahiplenmek, kabul etmek, kefil saymak manalarına gelir.⁴⁵⁷ İbn Hişâm bu kelimeyi çeşitli yerlerde defalarca kullanmış, muhatabının kesin bilgi sahibi olmadığını, gerçeğin onun bildiğinin aksine olduğunu göstermek istemiştir.

Mesela; İbn Hişâm *Şerhu Şuzûru 'z-Zeheb*'te⁴⁵⁸ Babu'l-Kelâm bölümünde هَاتِ / *getir* ve تَعَالِ / *gel* kelimelerinin **emir fiilleri** olduğunu savunmuş Zemahşerî'nin bunları **ismi-fiil** olduğu görüşünü وَمَنْ زَعَمَ أَنَّهَا إِسْمًا فِعْلَيْنِ / *kim ikisinin isim fiil olduğunu zanneder ise* sözüyle tenkid etmiştir ve delillerini de sıralamıştır.

2) اعْتَرَضَ / *kelimesi* عَرَضَ / *filinden* türemiş; sunmak, arzetmek, karşı durmak, engellemek, göstermek manalarına gelir.⁴⁵⁹

İbn Hişâm *Muğni'l-Lebîb*'te⁴⁶⁰ اعْتَرَضَ الرَّازِيَّ عَلَيَّ الزَّمَخْشَرِيَّ / *Razî, Zemahşerî'ye itirazda bulunmuştur* ve Zemahşerî'nin وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ / *Allah'ın âyetlerini inkâr edenler var ya, işte onlar ziyana uğrayanların ta kendileridir*⁴⁶¹ cümlesinin وَيُنَجِّي اللَّهُ الَّذِينَ اتَّقَوْا / *Allah, kendisine karşı gelmekten sakınanları başarıları*

⁴⁵⁶İmrân, a.g.e. s.178-184; İbn Hişâm, *Muğni*, (thk. Komisyon), s.329.

⁴⁵⁷es-Sâhib, a.g.e. I/70; Vdd. Komisyon, *el-Mu'cem*, I/394; Mutçalı, a.g.e. s.201.

⁴⁵⁸İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, (thk. el-Cevceri), tsh, Nevvâf el-Hârisî, I/156.

⁴⁵⁹Komisyon, *el-Mu'cem*, II/594; es-Sâhib, a.g.e. I/48-49; er-Râzî, *Muhtâr*, I/467; Mutçalı, a.g.e. s.328.

⁴⁶⁰İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, (thk. Mâzin el-Mubârek, Muhammed Alî Hamdullah), I/766.

⁴⁶¹Zümer, 39/63.

sebebiyle kurtarır ⁴⁶²cümlesine atıf edilebileceğine dair görüşünü benimsemediğini bunun illetinin de isim cümlesi fiil cümlesine atıf edilemez dediğini zikreder.

İbn Hişâm daha önce geçen açıklamalarına binâen isim ve fiil cümlesi muhalif olsalar bile atfî engelleyen herhangi bir şeyin olmadığını ve ancak müteahhirun nahivcilerinin Ebi'l-Bekâ'dan rivayet ettikleri ve delil olarak gösterdikleri *مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللَّهَ* /...İçlerinden, Allah'ın konuştuğuları vardır.⁴⁶³ âyetini *فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ* / Biz, onların bir kısmını bir kısmına üstün kıldık...⁴⁶⁴ âyetine bedel yapmalarının merdûd olduğunu söylemiştir.⁴⁶⁵

3) *إِحْتَرَزَ* kelimesi *حَرَزَ* kökünden türemiş; kaçınmak, dikkatli olmak, korunmak, sığınmak, tedbirli olmak, bakmak manalarına gelir.⁴⁶⁶

İbn Hişâm bu kelimeyi *Şuzuru'z-Zeheb*'de kelâm, binâ, nekire, merfûât, meczûmât bölümlerinde kullanmış, diğer kitaplarında da buna benzer konularda yer vermiştir. Örneğin meczûmat bölümünde şöyle bir ibareyle tenkid belirten duruma işaret etmiştir. *إِحْتَرَزَ بِاللَّفْظِيَّةِ عَنِ الْعَامِلِ الْمَعْنَوِيِّ* / *Lafzî âmil yoluyla manevî âmile itiraz etmiştir.* Burada mübtedâ'nın âmilinin ibtidâ olduğunu belirtip *إِحْتَرَزَ* kelimesiyle Kûfelilerin mübtedânın âmilinin haber olduğu görüşünü benimsemediğini belirtmek için kullanmıştır.⁴⁶⁷

4) *اِخْتَلَفَ* kelimesi *خَلَفَ* kökünden türemiş; halefi olmak, ardı sıra gitmek, uzak olmak, farklı düşünmek, ayrı düşmek gibi manalara gelir.⁴⁶⁸

İbn Hişâm bu kelimeyi genellikle âlimler arasındaki görüş farklılıklarının derin olduğu durumlarda kullanmış, bundan sonra kendi görüşünün delillerini sunarak konuya nokta koymuştur.

Bu duruma ait en belirgin örnek nahiv âlimleri arasında ihtilâfa sebep olan hadislerin nahiv kaideleri oluşturulurken delil olarak kullanılıp kullanılmayacağı tartışmasına şu ibareyle katılmış ve sonuç olarak bu görüşlerin en doğrusunun delil kabul edilmesi gerektiği görüşünü belirtmiştir.

⁴⁶²Zümer, 39/61.

⁴⁶³Bakara, 2/253.

⁴⁶⁴Bakara, 2/253.

⁴⁶⁵İbn Hişâm, (thk. Komisyon), I/767.

⁴⁶⁶Feyrûzâbâdî, a.g.e. I/653; Vdd, es-Sâhib, a.g.e. I/204; Komisyon, *Mu'cem*, I/166; İbnû Manzûr, a.g.e. V/333; er-Râzî, *Muhtâr*, I/167; Mutçalı, a.g.e. s.86.

⁴⁶⁷İbn Hişâm, *Şerhu Şuzur*, (thk. el-Cevcerî), tsh. Nevvâf el-Hârisî, I/386.

⁴⁶⁸Feyrûzâbâdî, a.g.e. I/1042; Vdd, es-Sâhib, a.g.e. I/363; Komisyon, *Mu'cem*, I/250; İbnû Manzûr, a.g.e. IX/82; er-Râzî, *Muhtâr*, I/196; Mutçalı, a.g.e. s.135.

السَّيْرُ عَلَى بَيْتِ الْعَيْرِ / Yolculuk çok güzel, ancak ne kötü bir binek cümlelerini getirdiklerini aktarmıştır.

Aynı şekilde Kûfelilerin عَسَى kelimesini terecci harfi kabul edip لَعَلَّ / *umulur ki* konumunda olduğunu, İbn Serrâc'ında aynı görüşte olduğunu aktarmış ve son olarak وَالصَّحِيحُ أَنَّ الْأَرْبَعَةَ أَفْعَالٌ / *Sahih olan ise; dördünün de fiil olmasıdır* ve delillerinin ise fiillerin *sâkin te'nis ta* harfini kabul etmeleridir hükmüyle bu meseleyi bağlamıştır.⁴⁷³

7) اِسْتَدْلُوا kelimesi دَلَّ kökünden türemiş; göstermek, bilgili olmak, kılavuzluk yapmak, delil göstermek, simgelemek, hakkında bilgili olmak, neticeye ulaşmak manalarına gelir.⁴⁷⁴

8) قَوْلٌ بَعْضُهُمْ cümlesi قَوْلٌ söz, konuşma, kelam kelimesi ve بَعْضٌ bazı, kısım, bölüm, birkaç manalarının birleşimiyle oluşmuş ve bazılarının görüşleri, bazılarının sözleri manalarına gelir.⁴⁷⁵

İbn Hişâm bu cümleyle bir konu hakkında değişik görüşlerin olduğunu göstermiş, itiraza sebep bir durum yok ise başka konuya geçmiş, itiraz sebebi bir durum görmüş ise o konu hakkında kendisinin görüşünü de sonunda belirtmiştir.

Örneğin: İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb* isimli kitabında وَكَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَى / *Şüphesiz, Rabbin sana verecek ve sen de hoşnut olacaksın.*⁴⁷⁶ âyetindeki وَكَسَوْفَ / *gelecekte* kelimesindeki *lam* harfinin te'kid için geldiğine İbn Hâcib'ten rivayeti de ekleyerek bazılarının itiraz etmiş, görüşüne destek aramıştır. Şöyle ki وَقَالَ ابْنُ الْحَاجِبِ اللَّامُ / *İbn Hâcib lam harfinin te'kid için geldiğini belirtmiş, bazılarının ibtida lamı olduğunu, Mübtedâ'nın bundan sonra takdir edildiği görüşünün fâsid olduğunu zikretmiştir.*⁴⁷⁷

9) قَوْلٌ آخَرَ cümlesi yine قَوْلٌ mastar olan söz, kelam, konuşma, görüş kelimesi ve آخَرَ başka, diğer manalarının birleşimiyle başka bir görüş, başka bir söz manalarına gelir.⁴⁷⁸

⁴⁷³İbn Hişâm, *Şerhu Katru'n-Nedâ*, (thk. Abdulhamîd Muhammed), I/27,28.

⁴⁷⁴İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, (thk. Abdulğani Dıkr), I/499; Feyrûzâbâdî, *a.g.e. I/1292*; Vdd, *es-Sâhib, a.g.e. II/337*; Komisyon, *Mu'cem, I/294*; İbnü Manzûr, *a.g.e. XI/247*; Mutçalı, *a.g.e. s.151*.

⁴⁷⁵Komisyon, *Mu'cem, I/63*; Vdd, İbnü Manzûr, *a.g.e. VII/119*; er-Râzî, *Muhtâr, I/73*; Mutçalı, *a.g.e. s.34*.

⁴⁷⁶Duhâ, 93/5.

⁴⁷⁷İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, (thk. Mâzin Mübârek), I/302.

⁴⁷⁸*es-Sâhib, a.g.e. I/374*; Vdd, Komisyon, *Mu'cem, I/8*; İbnü Manzûr, *a.g.e. IV/11*; er-Râzî, *Muhtâr, I/9*; Mutçalı, *a.g.e. s.4*.

İbn Hişâm kendi görüşünü benimseyen kişileri belirtmek, konu hakkında bazı âlimlerin iki veya daha fazla görüş beyân ettiklerini, bu görüşün benzerlerinde olduğunu göstermek için kullanmıştır.

حِين harfinin *inne* gibi amel edip ismini mansub, haberini de merfu kıldığını, bu görüşün ise Ahfeş'in ikinci bir görüşü olduğunu şu cümleyle belirtmiştir:

أَنَّهَا تَعْمَلُ عَمَلًا إِنْ قُتِّصِبُ الْإِسْمُ وَتَرْفَعُ الْخَبَرَ وَهَذَا قَوْلٌ آخَرَ لِلْأَخْفَشِ

*Ahfeş'in başka bir görüşüne göre, inne gibi ismini mansub, haberini de merfû yapar.*⁴⁷⁹

10) الصَّحِيحُ kelimesi صَحَّ kökünden türemiş mastar bir kelime olup; illetli olmayan, sağlam, sıhhatli, iyi, tam, doğru, sâlih manalarına gelir.⁴⁸⁰

İbn Hişâm bir konu hakkında yanlış gördüğü görüşleri aktarmak, doğru gördüğü görüşe dikkat çekmek, sonra zikredeceği görüşün doğru olduğunu belirtmek için bu kelimeyi çok yerde kullanmıştır. Örneğin, fâil ile nâibu'l-fâilin müşterek olduğu beş hükmü zikretmiş, bunlardan birisinde cümle olarak gelmesinin câiz olmadığı halini şu ibareyle açıklamıştır:

الْحُكْمُ الثَّالِثُ أَنَّهُمَا لَا يَكُونَانِ جُمْلَةً هَذَا هُوَ الْمَذْهَبُ الصَّحِيحُ وَرَعَمَ قَوْمٌ أَنَّ ذَلِكَ جَائِزٌ / Üçüncü hüküm, ikisinde cümle olmasının câiz olmadığıdır. Sahih olan görüş budur. Bazılarında bunun caiz olduğu zannı vardır.⁴⁸¹

11) وَالصَّوَابُ kelimesi صَوَّبَ kökünden türemiş; hedefini vurmak, doğru olmak, bilincini yitirmek, yerli yerinde olmak manalarına gelir.⁴⁸²

İbn Hişâm bu kelimeyi birçok yerde kullanmış, daha önce geçmiş bir durumun veya hükmün yanlışlığını, doğru olan hükmün veya durumun ise son zikredilen olduğunu belirtmek için kullanmıştır.

Örneğin: وَلَوْ شِئْنَا لَرَفَعْنَاهُ بِهَا / Dileseydik o âyetlerle onu elbette yüceltirdik...⁴⁸³ âyetin'de İbn Habbâz'ın rivayetine göre nahivcilerin âyetin takdirini, لَمْ نَشَأْ فَلَمْ نَرْفَعْهُ / Dilemedik ve yükseltmedik olarak yaptığını, bu takdirin yanlış olduğunu doğru olanın وَالصَّوَابُ لَمْ نَشَأْ نَرْفَعْهُ / Sahih olan ise; yükseltme dilemedik olması gerektiğini demiştir.

⁴⁷⁹İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, (thk. Mâzin Mübârek), I/335.

⁴⁸⁰Komisyon, *Mu'cem*, I/508; Vdd, İbnû Manzûr, *a.g.e.* II/507; er-Râzî, *Muhtâr*, I/375; Mutçalı, *a.g.e.* s.271.

⁴⁸¹İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, (thk. Abdulğani Dıkr), I/217.

⁴⁸²es-Sâhib, *a.g.e.* II/236; Vdd, Komisyon, *Mu'cem*, I/527; İbnû Manzûr, *a.g.e.* I/534; er-Râzî, *Muhtâr*, I/375; Mutçalı, *a.g.e.* s.285.

⁴⁸³A'râf, 7/176.

İbn Hişâm Allah-u-Teâla'nın meşîetinin mevcudiyeti, onun lazımı olan yükseltmeyi, yani ref halini gerekli kılar, yüksekliğin nefyedilmesi ise meşîetin nefyini gerektirir şeklinde bir delil sunarak İbn Habbâz'ın görüşünün yanlış olduğunu iddia etmiştir ve bunu da şu ibareyle ifade etmiştir: ⁴⁸⁴

لِأَنَّ نَفْيَ اللَّازِمِ يُوجِبُ نَفْيَ الْمَلْزُومِ وَوُجُودِ الْمَلْزُومِ يُوجِبُ وُجُودَ اللَّازِمِ فَيَلْزَمُ مِنْ وُجُودِ الْمَشِيئَةِ وَوُجُودِ الرَّقْعِ وَمِنْ نَفْيِ الرَّقْعِ نَفْيَ الْمَشِيئَةِ / Lazım olanın nefiy edilmesinin melzûm olanında nefiy edilmesini gerektirir, mevcudu lazım olanın da melzumu da lazım olur. İradenin vücudu yükseltmeyi, yükseltmenin nefiy edilmesi iradenin nefyini gerektirir.

12) اِحْتَجُّوا kelimesi حَجَّ kökünden türemiş; delil sunmak, iddia etmek, karşı olmak, haccetmek, mazeret bildirmek, desteklemek manalarına gelir. ⁴⁸⁵

İbn Hişâm karşıt görüşlerin delillerini sunmak için çoğunlukla bu ibareyi kullanmış, daha sonra bu görüşlere karşı kendi görüşünü belirtmiştir. Örneğin *Muğni'l-Lebîb* isimli kitabında لَمَّا kelimesinin haberine lam harfinin geldiğini savunan Kûfelilerin bu görüşünün yanlış olduğunu ve getirdikleri وَلَكِنِّي مِنْ حُبِّهَا لَعَمِيذُ / Fakat Ben, onun sevgisinden güç alıyorum. beytin delil olarak muteber olmadığını, kıyâsa ters ve söyleyeninin de belirsiz olduğunu şu sözlerle ifade ederek وَلَمَّا يُعْرَفُ لَهُ قَائِلٌ وَلَا تَتِمَّةٌ / Bunu söyleyen birisine rastlanmamış, benzeri birdurum ve açıklama da yoktur demiş ve bundan sonra kendi delillerinin izâhına geçmiştir. ⁴⁸⁶

13) خَلَفَا kelimesi خَلَفَ kökünden türemiş; mastar bir kelime olup, arka, ayrılık, parçalamak, sapma, karşıtlık, halife bırakmak, muhâlefet manalarına gelir. ⁴⁸⁷

İbn Hişâm bu ibareyi birçok yerde kullanmış, gelen hükmün bir önceki hükmün tersi bir hüküm içerdiğini, önceki hüküm sahibinin kendisi veya başkası olduğunu belirtmiştir.

Örneğin أَمَّا / fakat, ancak harfinden sonra gelen كَانَ / Oldu, idi fiilinin hâzif edilmesinin vâcip olduğunu belirtmiş, kane'nin ve arkadaşlarının isim ve haberlerinin emma kelimesinden sonra sâbit olduğunu, bu hükmün cumhûrun görüşü olduğunu, Müberrid'in ise emma'dan sonra kane'nin hazfinin vâcip olmadığını, câiz olduğunu söylediğini şu ifadelerle zikretmiştir: وَجُوبَ حَدِّقِهَا وَحَدِّقَهَا، أَي مَعَ بَقَاءِ اسْمِهَا وَخَبَرِهَا وَهَذَا هُوَ

⁴⁸⁴İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, (thk. Mâzin Mübârek), I/347.

⁴⁸⁵Komisyon, *Mu'cem*, I/157; Vdd, İbnû Manzûr, a.g.e. II/226; er-Râzî, *Muhtâr*, I/167; Mutçalı, a.g.e. s.80.

⁴⁸⁶İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, (thk. Mâzin Mübârek), I/385; Komisyon, *Mu'cem*, II/78-90; İbnû-Manzûr, a.g.e. XIII/39.

⁴⁸⁷Feyrûzâbâdî, a.g.e. I/183; Vdd, es-Sâhib, a.g.e. I/472; Komisyon, *Mu'cem*, II/685; İbnû Manzûr, a.g.e. I/299; er-Râzî, *Muhtâr*, I/517; Mutçalı, s.135.

مَدَّهَبُ الْجُمْهُورِ خِلَافًا لِلْمُبَرِّدِ فَإِنَّهُ جَوَّزَ ذِكْرَهَا / Sadece kendisinin hazf edilip haberinin ve isminin bırakılması olayı cumhurun görüşüdür. Bu görüş ise Müberrid'in görüşüne terstir. Çünkü o Kane fiilinin اَمَّا (emma) harfinden sonra zikredilmesinin câiz olduğunu iddia etmiştir.⁴⁸⁸

14) وَلَا يَجُوزُ وَلَا kelimesi وَلَا harfleri ve جَوَّزَ fiilinden türemiş; geçmek, izinli olmak, cevaz vermek, mümkün olmak, kandırmamak, aldırmaq, onaylamak manalarının olumsuz hallerini belirtir.⁴⁸⁹

Bir konunun içinde câiz görülmeyen durumları bildirmek, genel hükümden çıkarılması gerekenleri çıkarmak veya mevcut durumun devamının câiz olduğu halde onun değiştirilmesi gerektiğini savunan kişilere karşı İbn Hişâm'ın çokça başvurduğu bir cümledir. Meselâ İbn Hişâm mütevâtir kırâatin zayıf bir görüş için delil gösterilmesinin câiz olmadığını söylemiş اِنَّمَا عَفَرَ لِي رَبِّي / Rabbimin beni bağışladığını...⁴⁹⁰ âyetindeki مَا harfinin istifhâm harfi olarak tefsir eden müfessirlere karşı وَلَا يَجُوزُ حَمْلُ الْقِرَاءَةِ الْمُتَوَاتِرَةِ عَلَى ذَلِكَ لِضَعْفِهِ فَلِهَذَا رَدَّ الْكِسَائِيُّ قَوْلَ الْمُفَسِّرِينَ / Mütevâtir kırâatin zayıf bir delili kuvvetlendirmek için getirilmesi câiz değildir. Çünkü delil aslen zayıftır. Bundan dolayı Kisâî müfessirlere karşı reddiye yazmıştır.⁴⁹¹

Kisâî مَا harfi aşağıdaki âyette mastar görevindedir demiştir. Zemahşerî ise *ma* harfi istifhâm harfidir ve اِنَّمَا أُعْوَيْتَنِي / Beni azdırmana karşılık...⁴⁹² âyetindeki *ma* harfinin takdirini اِنَّمَا أُعْوَيْتَنِي / Beni hangi şeyle azdırdın şeklinde yapmıştır. İbn Hişâm ise اِنَّمَا kelimesindeki elif harfinin sabit olduğuna dair hiçbir rivayete rastlamadığını, Zemahşerî'nin bu görüşünün tuhaf ve şâzz olduğunu bildirerek Kisâî'nin görüşünü benimsemiştir.⁴⁹³

Zemahşerî ve başkalarının *ma* harfi âyette اِنَّمَا manasında gelmiştir görüşü şâzz bir görüştür, uzak ve fâsit bir mana ortaya çıkarır. Çünkü mağfiret edilen günahlardır ve ondan dolayı bağışlanacak ise onun açığa çıkarılması için araştırılması isteği uzak bir durumdur.⁴⁹⁴

⁴⁸⁸İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, (thk. el-Cevcerî), I/366.

⁴⁸⁹es-Sâhib, *el-Muhît*, II/129.Vdd. Komisyon, *Mu'cem*, I/146, İbnû Manzûr, *Lisân*, V/326. er-Râzî, *Muhtâr*, I/119. Mutçalı, *Arapça Türkçe Okul Sözlüğü*, s.76.

⁴⁹⁰Yâsîn, 36/27.

⁴⁹¹İbn Hişâm, *Muğni'-Lebîb*, (thk. Mâzin Mübârek), I/394.

⁴⁹²Hicr, 25/39.

⁴⁹³İbn Hişâm, *a.g.m.* I/394.

⁴⁹⁴İbn Hişâm, *a.g.m.* I/394.

15) مَرْدُودٌ kelimesi رَدَّ kökünden türemiş; mastar bir kelime olup yerine koymak, geri getirmek, geri çevirmek, iâde etmek manalarına gelir.⁴⁹⁵

İbn Hişâm bu kelimeyi kullanırken karşı görüşün delilinin olmadığını veya çok zayıf bir delil sunduğunu, bunun ise kabul edilmeyip terk edilmesi gereken bir görüş olduğunu belirtmek için kullanmıştır.

Mesela, Fahreddîn er-Râzî'nin İmâm Şâfi'nin menâkiblerini zikrederken Hanefi gurubundan bazılarının İmâm Şâfi'nin tesmiye çekilmeden kesilen hayvanın yenmesinin helâl olduğuna dair şu âyeti, *ولا تأكلوا مما لم يذكر اسم الله عليه وإنه لفسق* / *Üzerine Allah adı anılmayan hayvanlardan yemeyin. Çünkü bu şekilde davranış fasıklıktır.*⁴⁹⁶ delil göstermesini *وأَنَّهُمْ زَعَمُوا أَنَّ قَوْلَ الشَّافِعِيِّ يَحِلُّ أَكْلَ مَثْرُوكِ السَّمِيَّةِ مَرْدُودٌ* / *“Onlar, Şâfi'nin besmele çekilmeyen hayvanın yenilmesinin helâl kıldığını söylediğini iddiâ etmişler. Bu ise merdûd bir görüştür.”* sözüyle tenkid etmiş, onların delillerinin olmadığını, bilâkis bu âyetin İmâm-ı Şâfi'nin helâl kılmadığına delil olduğunu şu şekilde açıklamıştır:

İbn Hişâm âyette geçen **vav** harfinin atıf harfî olmadığını, iki cümlenin yani isim ve fiil cümlesinin birbirlerine muhalif bir durum oluşturmadıklarını, isti'nâf harfî de olamayacağını, sebebinin ise **vav** harfinin asıl görevinin sonra gelen cümlenin önce gelen cümleye bağlama olduğunu bildirmiştir.

İbn Hişâm, **vav** harfinin burada isti'nâf harfî olarak kabul edilmesinin yanlış olduğunu belirttiikten sonra sonuç olarak; **vav** harfinin hal için geldiğini, hal cümlesinde nehiy kaydının bulunduğunu, manasının ise, fisk hali devam ettiği halde ondan yemeyin ikazı vardır. Bu durumun mefhûm-u muhâlifî ise, fisk hali yok ise ondan yemenin helâl olduğu görüşüdür.⁴⁹⁷

16) خَرَقٌ kelimesi mastar olup; delmek, delip geçmek, alışılmışın dışında hareket etmek, tabiatüstü hal durum, yırtmak, bozmak, acaip olmak, aykırı olmak manalarına gelir.⁴⁹⁸

İbn Hişâm bu kelime ile nahivcilerin bir konu hakkında ittifâk ettiği görüşün aksini savunan kişilerin yanlışlığını bildirmek için kullanmıştır. Örneğin; Celûli'nin fiillerin sonuna bitişen **sâkin ta** harfinin müenneslik bildiren ta harfî olduğunu kabul etmeyip, böyle gelen kelimelerin isim olduğunu iddia etmesi üzerine İbn Hişâm ona

⁴⁹⁵Komisyon, *Mu'cem*, I/338; Vdd, İbnû a.g.e. III/172; er-Râzî, *Muhtâr*, I/267; Mutçalı. a.g.e. s.175.

⁴⁹⁶En'âm, 6/121.

⁴⁹⁷İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, (thk. Mâzin Mübârek), I/631.

⁴⁹⁸Feyrûzâbâdî, a.g.e. I/1134; Vdd, Komisyon, *Mu'cem*, I/229; İbnû Manzûr, a.g.e. X/73; er-Râzî, *Muhtâr*, I/196; Mutçalı, s.122.

karşı şu ifadeyi kullanarak karşı çıkmıştır: زَعَمَ الْجُلُوبِيُّ أَنَّهَا إِسْمٌ وَهُوَ خَرَقٌ لِإِجْمَاعِهِمْ / *Celûlî'nin iddiasına göre isimdir. Bu icmâ'yi delmektir.*⁴⁹⁹

17) تَوَهَّمٌ kelimesi وَهَمٌ kelimesinden türemiş; zannetmek, yanılmak, kuruntusu olmak, gerçek dışı şeyler hissetmek, var olduğu zannına kapılmak anlamlarına gelir.⁵⁰⁰

İbn Hişâm istifhâm bildiren *hemze*'nin لا nefiy harfinin önüne geldiğinde manayı ve hükmü değiştirmedeğini bildirmiş ve şu örneği getirmiştir: أَلَا أَصْطَبَارَ لِسُلْمَى أُمٍّ / *Selma sabır etmedi. Yoksa sopa mı istiyor.* Bu şekilde kullanımın az olduğunu savunmuştur. Ancak Şelebıyyini bu şekil kullanımın mevcut olmadığını savunduğunu bunun onun bir yanılması olduğunu şu ifadeyle belirtmiştir: وَهُوَ قَلِيلٌ حَتَّى تَوَهَّمَ الشَّلَوِيِّينَ أَنَّهُ / *"Bu kullanım azdır. Şelebıyyin bunun hiç kullanılmadığı zannına kapılmıştır."*⁵⁰¹

18) غَلِطَ kelimesi yanlış yapmak, yanılmak, kandırmak manalarına gelir.⁵⁰²

İbn Hişâm bu kelimeyi yanlış hükme varmış kişilerin yanlışlığına işaret için kullanmıştır. Örneğin *Muğni'l-Lebîb* isimli kitabında تَمَّ kelimesinin bir isim olduğunu, uzak mekâna işaret için geldiğini söylemiş, وَأَزَلْنَا تَمَّ الْآخِرِينَ / *Ötekileri de oraya yaklaştırdık.*⁵⁰³ âyetinde geçen تَمَّ 'nin zarf olmasından dolayı ğayr-ı munsarıftır hükmünü vermiştir.

Bazı kişilerin وَإِذَا رَأَيْتَ تَمَّ رَأَيْتَ / *Orada görünce (sonsuz) nimetler ve büyük bir mülk (hükümranlık) görürsün.*⁵⁰⁴ âyetindeki تَمَّ 'yi رَأَيْتَ fiilinin mef'ulu olarak i'râb edenlerin yanlış hüküm verdiklerini, فَلِذَلِكَ غَلِطَ مَنْ أَعْرَبَهُ مَعُولًا لِرَأَيْتَ فِي قَوْلِهِ تَعْلَى / *"âyeti mef'ul olarak i'râb eden kişiler bu şekilde yanlış olmuş oldular"* ibaresiyle vurgulamış, *tenbih* harfinin mukaddem gelmesinin, hitab bildiren *kaf* harfinin de müteahhir gelmesinin doğru olmadığını belirtmiştir.⁵⁰⁵

19) وَفِيهِ نَظْرٌ kelimeselerinden oluşmuş; bakmak, dikkatini yoğunlaştırmak, yönelmek, şüphe ile bakmak, tasarlamak, çözüm bekleyen mes'ele manalarına gelir.⁵⁰⁶

⁴⁹⁹İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, (thk. Mâzin Mübârek), I/158.

⁵⁰⁰Komisyon, *Mu'cem*, II/1060; Vdd, İbnü Manzûr, a.g.e. XII/643; er-Râzî, *Muhtâr*; I/740; Mutçalı, a.g.e. s.603.

⁵⁰¹İbn Hişâm, *Evdah*, (thk. Dâru'l-Ciil), II/24.

⁵⁰²Komisyon, *Mu'cem*, II/658; Vdd, İbn Manzûr, a.g.e. II/64; er-Râzî, *Muhtâr*; I/488; Mutçalı, s.370.

⁵⁰³Şu'arâ, 26/64.

⁵⁰⁴İnsân, 76/20.

⁵⁰⁵İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, (thk. Mâzin Mübârek), I/162.

⁵⁰⁶Feyrûzâbâdî, a.g.e. I/623; Vdd, Komisyon, *Mu'cem*, II/932; İbnü Manzûr, *Lisân*; V/215; er-Râzî, *Muhtâr*, I/288; Mutçalı, a.g.e. s.530,531.

İbn Hişâm bir konu hakkında yanlış bir yorum yapıldığına işaret edip, dikkati o yöne çekmek, doğru olan hükmü ondan sonra getirmek için bu cümleyi kullanmıştır. Bu duruma misal olarak zamîrler bahsinde zamîrleri kısımlara ayırırken müstetir zamiri, vâcip ve câiz olarak ikiye ayırıp vâcip olarak müstetir olması gereken bazı zamîrleri İbn Mâlik, İbn Ya'îş ve bazı gurubların câiz görmesinin yanlış olduğunu örnekleriyle anlatmıştır. O ibare şöyledir:

تنبيه - هَذَا التَّفْسِيمُ تَفْسِيمُ ابْنِ مَالِكٍ وَابْنِ يَعِيشَ وَعَيْرُهُمَا وَفِيهِ نَظَرٌ إِذِ الْإِسْتِنَارُ فِي نَحْوِ (زَيْدٌ قَامَ) وَاجِبٌ فَإِنَّهُ لَا يُقَالُ (قَامَ هُوَ) عَلَى الْقَاعِلِيَّةِ وَأَمَّا (زَيْدٌ قَامَ أَبُوهُ) أَوْ (مَا قَامَ إِنَّا هُوَ) فَتَرْكِيْبٌ آخَرَ وَالتَّحْقِيقُ أَنْ يُقَالَ : يَنْقَسِمُ الْعَامِلُ إِلَى مَا لَا يَرْفَعُ إِلَّا الضَّمِيرَ الْمُسْتَتِرَ كَأَقْوَمٍ وَإِلَى مَا يَرْفَعُهُ وَعَيْرَهُ كَقَامَ

/Tenbih: Bu taksim İbn Mâlik, İbn Ya'îş ve bazılarının taksimatıdır. Bu taksimatta bazı noktalara dikkat edilmesi gerekir. Şöyle ki; Zeydun Kaimun cümlesindeki müstetirlik vaciptir. Çünkü: cümle O kalktı şeklinde okunamaz. Fâil açıktır. Ancak; Babası kalkmış olan Zeyd diye okunabilinir veya Sadece o kalktı şeklinde okunabilinir. Âmillerden bazıları müstetir zâmirlerden başka ref yapmaz أَقْوَمُ (egumu) gibi veya başkasının kendisini ref ettiği amiller قَامَ (kame) gibi.⁵⁰⁷

Bu taksimatta dikkatimizi çeken yanlış bir şey vardır. Örneklerde bulunan zamîrlerin müstetirliği câiz olmayıp vâciptir. زَيْدٌ قَامَ / Zeyd kalktı.cümlesinde müstetirlik vâciptir. Çünkü bu cümle yerine قَامَ هُوَ / kalktı denilemez. Çünkü fâil konumundadır. زَيْدٌ قَامَ أَبُوهُ / Zeyd babası kalkandır.ve مَا قَامَ إِلَّا هُوَ / Sadece o kalktı. Bu iki cümle başka bir kalıpta gelmiştir. Bunun izahını İbn Hişâm şöyle yapmıştır: Sadece müstetir zamîri merfû kılan âmil أَقْوَمٌ gibi veya zamîri ve âmili ref kılan قَامٌ gibi.⁵⁰⁸

20) وَهُوَ سَهُوٌ cümlesi وَهُوَ zamîri ile سَهُوٌ kelimesinden oluşmuş; bilmeden yanlış yapmak, dalgınlıkta bulunmak, dikkatsiz davranmak, gözden kaçırmak, ihmâl etmek, manalarına gelir.⁵⁰⁹

İbn Hişâm bu cümleyi bir konu hakkında gereken dikkati göstermeyip ihmâlkâr davranan ve yanlışlığa düşen kişileri eleştirmek için kullanmıştır. Örneğin, İbn Hişâm, Ferrâ'nın أَلَمْ يَرَوْا كَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنَ الْقُرُونِ أَنَّهُمْ إِلَيْهِمْ لَا يَرْجِعُونَ / Kendilerinden önce nice nesilleri helâk ettiğimizi, onların artık kendilerine dönmeyeceklerini görmediler mi?⁵¹⁰âyetinde كَمْ kem harfinin يَرَوْا / görme filinden dolayı nasb gelmiştir ve câizdir hükmünün yanlış olduğunu, كَمْ kem harfinin istifhâm veya haber olarak takdir

⁵⁰⁷İbn Hişâm, *Evdah*, (thk. Dâru'l-Ciil), I/88.

⁵⁰⁸İbn Hişâm, *Evdah*, I/88.

⁵⁰⁹İbn Hişâm, *Şerhu Şuzur*, (thk. Abdulğânî Dıkr), I/140; Feyrûzâbâdî, *a.g.e. I/315*; Vdd; Komisyon, *Mu'cem*, I/459; İbnû Manzûr, *a.g.e. XIV/406*; Mutçalı, s.237.

⁵¹⁰Yâsîn, 36/31.

edilmesinin bu yanlışlığı değiştirmeyeceğini belirtmiştir. İbn Hişâm, Sîbeveyh'in âyette geçen *أَنَّهُمْ إِلَيْهِمْ لَا يَرْجِعُونَ* / cümlesinin *kem* harfinden bedel olduğu, hükmünde de sorun bulunduğunu belirtmiştir.⁵¹¹

3.3.İbn Hişâm'ın Tenkidleri

Burada İbn Hişâm'ın nahvin genel konuları bağlamında bazı nahivcilere yönelttiği tenkitlere yer vermeye çalışacağız. Bunu yaparken de tümüne değil de özellikle öne çıkan bazı tenkitleri ele alacağız.

3.3.1.Kelime

Kelimenin luğat ve ıstılahi manasına geçmeden önce nahiv ilminin mahiyeti hakkında bazı ön bilgiler vermekte yarar vardır. Öncelikle nahiv kelimesinin luğat manasına bakarsak, nahiv kelimesi *نَحَا يَنْحُو نَحْوًا* kökünden mastar olup, cihet, misl, yönelmek, meyletmek, miktar vb manalara gelir.

Istılahi manası ise, kelimelerin görevlerini ve bu görevlere göre kelimelerin cümle içindeki son hallerinin (harekelerinin) durumlarını gösteren bir ilim dalıdır.⁵¹²

Nahiv ilminin konusunu, kelime ve kelâm oluşturur. Sarf ilmi de bu yönüyle nahiv ilmiyle müşterektir. Ancak nahiv ilmi kelimenin cümle içindeki yeri, vazifesi ve buna göre alacağı hareke durumunu inceler. Sarf ise; kelimenin siğa, i'lâl ve kalb gibi hallerini inceler.⁵¹³

3.3.1.1.Kelimenin Luğat ve İstılahi Manası

الْكَلِمَةُ kelime *فَعِيلَةٌ* vezninde *كَلَّمَ* 'dan müştâktır. Luğat manası; Yaralamak, acı vermek, etki etmek, gibi manalara gelmektedir. İstılahi manası ise, fiil, isim, harf diye üç kısma ayrılıp müfred olarak kullanılan ve harflerden oluşmuş bir mana için konulan lafızlara denir.⁵¹⁴

⁵¹¹İbni Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, (thk. Abdulğani, Dıkr), I/475.

⁵¹²Feyrûzâbâdî, *a.g.e. I/1424*; Komisyon, *Mu'cem, II/908*; İbnû Manzûr, *a.g.e. XV/309*; Talu Mehmet, *Arap Dili ve Edebiyatı Sarf ve Nahiv İlmî*, Fatih Enes Kitapevi, Kayseri, 1996. III/5; Mutçalı, *a.g.e. s.514*.

⁵¹³el-Cürcânî, *et-Ta'rifât*, Dâru'l-Kutubi'l-Arab, Beyrût, 1405, I/308.

⁵¹⁴İbn Hişâm, *Şerhu Şuzur*, (thk. Abdulhamîd Muhammed), s.33-36; İbn Hişâm, *Şerhu Katru'n-Nedâ*, (thk. Muhammed Hayrî Ta'me el-Halebî), Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, 1998, s.11,12; İbn Hişâm, *Evdah*, (thk. Habbûd Berekât), I/36-38; el-Cürcânî, *et-Ta'rifât*, Dâru'l-Kutubi'l-Arab, I/238; Feyrûzâbâdî, *a.g.e. I/1491*; Vdd; es-Sâhib, *a.g.e. II/53*; Komisyon, *Mu'cem, II/796*; İbnû Manzûr, *a.g.e. XII/522*; Talu, *Arap Dili, III/6*; Mutçalı, *a.g.e. s.452*.

3.3.1.2. Kelimenin Kısımları

Arap dilinde kelime genel olarak üç kısım altında incelenmektedir. İbn Hişâm kelimeyi kısımlandırırken: **الكَلِمَةُ : اِسْمٌ وَ فِعْلٌ وَ حَرْفٌ** / “*Kelime: İsim, fiil ve harf*” diye kısımlandırmış, İbn Mâlik’in *Manzumu’t-l-Suğrâ ve Şerhu’l-Kubrâ* kitaplarında **الكَلِمَةُ اِسْمٌ أَوْ فِعْلٌ أَوْ حَرْفٌ** / *Kelime: İsim veya fiil veya harf* olarak kısımlandırılır ifadesinin bu kısımlandırmada *vav* harfi yerine *ev* harfinin getirilmesinin uygun düşmediğini savunmuştur.⁵¹⁵

3.3.1.3. İsim

Luğat manası, Basralılar ismin **السُّمُو** kökünden gelip yükseklik manasında olduğunu, Kûfeliler ise **الْوَسْمُ** kökünden gelip alâmet anlamına geldiğini söylemişlerdir. İbn Hişâm bu iki görüşünde kendine has delillerinin olduğunu ve kuvvet yönünde eşit sayılabileceğini belirtmiştir.

İbn Hişâm, Mekkî b. Ebî Tâlib’in bu iki farklı mananın i’rab’tan kaynaklandığını söylemesinin tuhaf bir durum olduğu eleştirisini yapmıştır. Çünkü bu durumun i’rab yönüyle alakası olacak bir yönünün olmadığına altını özellikle çizmiştir.⁵¹⁶

Basralıların kabul ettiği kökten gelmesi durumunda yüce olmak, gurur duymak, çıkmak, şan ve şerefle çalışmak, ulu, yüce, kutsal manalarına, Kûfelilerin kabul ettiği köke göre ise; damga vurmak, nitelenmek, leke sürmek, yakından incelemek, işaret, nişan gibi manalarına gelir ve müsemâyâya delalet eden kelimelere isim denir.

İstilahta ise, geçmiş, şimdiki ve gelecek zamandan herhangi birine delâlet etmeyip, manası kendisiyle kâim olan kelimelere denir⁵¹⁷

İbn Hişâm **حَسْبٌ** / *yeter, tamam, kâfi* kelimesinin müştâk bir kelime olup **كَافٍ** / *yeter* manasına geldiğini ve *sıfat* olarak kullanıldığını savunmuştur. Örnek olarak şunu getirmiştir: **مَرَرْتُ بِرَجُلٍ حَسْبِكَ مِنْ رَجُلٍ** / *Adam gibi bir kişinin önünden geçtim* manası şu **إِنَّ كَافٍ لَكَ عَنْ غَيْرِهِ** / *Sen başkasına muhtaç duymaksızın o sana yeter* biçimindedir. Aynı şekilde ma’rife’ye *hal* olarak gelir. Örnek: **هَذَا عَبْدُ اللَّهِ حَسْبِكَ مِنْ رَجُلٍ** / *Bu Abdullah sana adam olarak yeter* ve isim olarakta kullanıldığı görülür. Örnek: **حَسْبُهُمْ جَهَنَّمُ** / *Cehennem*

⁵¹⁵İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebîb*, (thk Mâzin Mübârek), I/92; İbn Hişâm, *Şerhu Şuzur*, (thk Abdulhamîd Muhammed), s.36.

⁵¹⁶el-Enbârî, *el-İnsâf*, (thk. Komisyon), s.4; Feyrûzâbâdî, *a.g.e. II/482*; Komisyon, *Mu’cem*, I/457, II/1032; İbnû Manzûr, *a.g.e. II/1032, XII/635*; er-Râzî, *Muhtâr*, I/740; Mutçalı, *a.g.e. s.233*.

⁵¹⁷İbn Hişâm, *Şerhu Şuzur*, (thk. Abdulhamîd Muhammed), s.37; el-Enbârî, *el-İnsâf*, (thk. Komisyon), s.4; Feyrûzâbâdî, *a.g.e. II/482*; Komisyon, *Mu’cem*, I/457, II/1032; İbnû Manzûr, *a.g.e. II/1032; XII/635*; er-Râzî, *Muhtâr*, I/740; Talu, *a.g.e. III/7*; Mutçalı, *a.g.e. s.233-453*

onlara yeter.⁵¹⁸ **فَانْ حَسْبِكَ اللهُ** / *Bilmiş ol ki sana yetecek Allah'tır.....*⁵¹⁹ **بِحَسْبِكَ دِرْهَمٌ** / *Dirhem sana yeter* gibi örnekler verip **حَسْبٌ** kelimesinin *ism-i fiil* olduğu iddiasında olanlara cevap vermiştir. Çünkü lafzî âmiller isim fiillere cumhûrun görüşüne göre dâhil olmazlar. Aynı şekilde **حَسْبٌ** / *yeter*, **كَافٍ** kelimesi **لَا غَيْرَ** / *başkası, değil* manasında, müfred nekire bir sıfat gelebilir.⁵²⁰

3.3.1.4. Fiil

فَعَلٌ kelimesi **فَعَلَ** kökünden müştâktır ve lugat manası: yapmak, etmek, iş, eylem gibi manalara gelir. İstılahi manası ise üç zamandan birinde meydana gelen ve bir iş, bir oluş bildiren kelimelere denir.⁵²¹

3.3.1.5. Harf

حَرَفٌ kelimesinden müştâktır. Lugat manası: Biçimini bozmak, sapmak, ikiye ayrılmak, eğri büğrü olmak, caydırmak, çabalamak, yüz, uç, kenar, harf, kelime, lehçe, taraf, edat gibi manalarına gelir. İstılahi manası ise tek başına bir mana içermeyip, bitiştiği isim veya fiille beraber bir mana ifade edebilen kelimelere denir.⁵²²

Arapça alfabe harflerinden olan *hemze elif* çokça kişilerin görüşüne göre ihmal edilip amelden geri bırakılabilir. Mesela: **إِنِّ أَنَا قَائِمٌ** bu cümlenin aslı **إِنِّ أَنَا قَائِمٌ** / *Ben ayaktayım* bu cümlede **أَنَا** kelimesinin *hemzesi* hafzedilmiş ve **إِنِّ** deki *nun* **أَنَا** deki *nun* harfine idğam edilmiştir. Hemze elif vasl yapılırken hafzedilmiştir. Bu cümle **إِنِّ قَائِمًا** olarak da rivayet edilmiş ve ihmal yerine amel etmesi tercih görülmüştür.

Bazılarının **أَنَا** kelimesindeki *hemze*'nin harekesinin **إِنِّ** deki *nun* harfine aktarıldığını ve sonra kıyâs yolu ile tahfiften dolayı nakil ile düşürüldüğünü, daha sonra *nun* harfî sakin kılınp idğam edildiği görüşü vardır. İbn Hişâm bu görüşün merdûd olduğunu belirtmiştir. Çünkü: bir şey hafzedilirse onun bir illeti olduğu içindir. O illet ortada yok ise o hafzedilen şeyin tekrar yerine gelmesi asıldır.

⁵¹⁸Mücâdele, 58/8.

⁵¹⁹Enfâl, 8/62.

⁵²⁰İbn Hişâm, *Evdah*, (thk. Dâru'l Cîl), III/162.

⁵²¹İbn Hişâm, *Şerhu Şuzur*, (thk. Abdulhamîd Muhammed), s.37; el-Cürcânî, *et-Ta'rifât*, I/215; es-Sâhib, *a.g.e.* I/99; Komisyon, *Mu'cem*, I/695; İbnû Manzûr, *a.g.e.* II/528; er-Râzî, *Muhtâr*, I/517; Talu, *a.g.e.* III/9; Mutçalı, *a.g.e.* s.394.

⁵²²İbn Hişâm, *Şerhu Şuzur*, (thk. Abdulhamîd Muhammed), s.37; el-Cürcânî, *et-Ta'rifât*, I/114; Komisyon, *Mu'cem*, I/167; İbnû Manzûr, *a.g.e.* IX/41; er-Râzî, *Muhtâr*, I/167; Talu, *a.g.e.* III/9, Mutçalı, *a.g.e.* s.87.

هذا قاض / Bu kadı'dır, cümlesini *ref* ile okuyabiliriz. Ancak *kesre* ile okuyamayız. Çünkü: *ya* harfinin hazf edilmesiyle iki sakin birleşmiş olur. *Ya* harfi zaten kelimenin aslında sabittir, mukadderdir. Bundan dolayı idğâm yapılamaz. Çünkü: hemze takdir edildiğinde munfâsıldır. Muttâsıl değildir.⁵²³

3.3.2. İsim, Fiil, Harf'in Alametleri

3.3.2.1. İsmın Alametleri

İbn Hişâm *Şuzûru'z-Zeheb*'te⁵²⁴ isim اَلْ takısını alan, nidâ harfini kabul eden, müsnedun ileyh olan bir kelimedir. Ancak *Katru'n-Nedâ* isimli kitapta nidâ alameti yerine tenvin alametini getirmiş,⁵²⁵ *Evdahu'l Mesalik* isimli kitabında da⁵²⁶ İbn Mâlik'in yolundan yürüyerek ismin beş alameti olduğunu belirtmiştir. Bunlar, harf-i cer, tenvin, nidâ, el ğayr-i mevsûl (lam-ı tarif), müsned-i ileyh'dir. İbn Mâlik'in şu beyti ona işaretir:⁵²⁷

بِالْجَرِّ وَالنَّوِينِ وَالنَّوَا وَ اَلْ وَمُسْنَدٍ لِلِاسْمِ تَمْيِيزٌ حَصَلَ / İsim: Cer, tenvin, nidâ, müsned alametleriyle anlaşılır.

Bu alametlere misaller ise harf-i-cer için: عَجِبْتُ مِنْ أَنْ قُمْتُ / *Kalkmana şaşırırım*. Tenvin: رَجُلٌ / *adam* Nida: يَا أَيُّهَا الرَّجُلُ / *Ey Adam*. el ğayri mevsul (lam-ı tarif): الْكِتَابُ / *Bu kitap*. Musned ileyhi: قُمْتُ / *Kalktum*. gibi.⁵²⁸

3.3.2.2. Fiilin Alametleri

İbni Hişâm fiilleri mazi, emir ve muzâri diye kısımlara ayırdıktan sonra her bir fiilin alametlerini ve o fiilin kapsamına giren kelimelerdeki itirazları ele almıştır.⁵²⁹

3.3.2.2.1. Mazi Fiilin Alametleri

İbn Hişâm, öncelikle mazî fiili incelemiş ve onun en belirgin alametinin *sakin ta-i tenis* (harekesiz ta) harfinin ona bitişmesini göstermiş, binasının fethâ üzerine mebnî olduğunu, zamme ve sükûn durumunun ise arizi olduğunu söylemiştir.⁵³⁰

⁵²³Emin Abdusselâm, *Hâşiye*, s. I/64,65.

⁵²⁴İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, (thk. Komisyon), s.38.

⁵²⁵İbn Hişâm, *Şerhu Katru'n-Nedâ*, (thk. Muhammed Hayrî), s.11.

⁵²⁶İbn Hişâm, *Evdah*, (thk. Habbûd Berekât), I/39-42.

⁵²⁷Hasan Mûsâ Şâir, *Tetavvuru'l-Ârâi'n-Nahviyyeti inde İbn Hişâm el-Ensârî*, Dâru'l-Beşer, Ürdün, 1994, s. 18; İbnû Mâlik, *Tevdihu'l-Mekâsîd ve'l-Mesâlik bi Şerhi Elfıyetu İbn Mâlik*, (thk. Süleymân b. Abdurrahmân b. Alî), Dâru'l-Fikr'ul-Arabi, 2008, I/184.

⁵²⁸İbn Hişâm, *Evdah*, (thk. Habbûd Berekât), I/13.

⁵²⁹İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, (thk. Abdulhamîd), s.22.

İbn Hişâm mazî fiil olup olmadığı tartışmasında نِعْمَ بِنَسِ عَسَى لَيْسَ / *ne güzel, ne kötü, umulur ki, değil* fiillerinin mâzi olduğunu savunmuştur.

Kûfelilerin bir kısmı, Ferrâ ve onun cemaati نِعْمَ بِنَسِ / *ne güzel, ne kötü*. kelimelerine harf-i cerler bitiştiği için bunların isim olduğunu kabul etmişlerdir. Görüşlerini de aşağıdaki iki örnekle desteklemişlerdir. وَقَدْ بُشِّرَ بِنَسِ هِيَ بِنِعْمِ الْوَلَدِ / *Ona bir kız çocuğu müjdelendi. O ne güzel bir çocuk.*⁵³¹ ve yavaş seyreden bir eşek ile sevdiğine doğru yol alan kişinin نِعْمَ السَّيْرُ عَلَى بِنَسِ الْعَيْرِ / *Yolculuk ne güzel! ama ne kötü bir binek.*⁵³² cümleleridir.

İbn Hişâm عَسَى için, Kûfeliler terecci harfidir, لَعَلَّ gibi görev yapar dediğini ve İbn Sirâc'ın da onlara katıldığını altını çizdikten sonra, bu dört kelimenin sahih olanın mazî fiiller olup *sakin ta-i tenis* (harekesiz ta) harfini kabul ettiklerini, bu alametin mazî fiilin alameti olduğunu Hz.Peygamberin şu hadisini: مَنْ تَوَضَّأَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ فِيهَا وَنِعَمَتْ / *Kim Cuma günü abdest alırsa güzel yapmıştır, kimde gusül abdesti alırsa o daha da güzel yapmıştır.*⁵³³ ve Arapların şu sözlerini de delil getirerek görüşünü savunmuştur. بِنَسْتِ الْمَرْأَةِ حَمَّالَةَ الْحَطَبِ / *Odun yüklenen kadın ne dertli bir kadındır* وَاَعَسَتْ هَذَا أَنْ تَزُورَنَا / *Umarız ki; Hint bizi ziyaret eder.*⁵³⁴

3.3.2.2. Emir Fiilinin Alametleri

Emir fiili, *talebe* delalet edip, muhatab *ya* harfini kabul eden fiildir. Fiil çeşitlerinden biri olan emir fiilinin alametleri bahsinde İbn Hişâm هَاتِ ve تَعَالِ kelimelerinin *emir fiili* olduğunu, Zemahşerî'nin bunların *esmâu'l-ef'âl* olduğu görüşüne karşı çıkmıştır. Bu iki fiil talep bildirip, muhatab *ya* harfi de sonlarına bitiştiği için emir fiilleri olarak kabul edilirler. هَاتِي *ta* harfinin kesresi ile تَعَالِي ise *lam* harfinin fethasıyla geldiği olmuştur. Aynı zamanda İmru'l-Kays b.Hacer el-Kindî'nin şu beyti de delildir:⁵³⁵

⁵³⁰İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, (thk. Komisyon), s.36-40.

⁵³¹İbn Hişâm, *Şerhu Katr*, (thk. Abdulhamit), I/27.

⁵³²İbn Hişâm, *Şerhu Katr*, a.g.e. I/27; İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, (thk. el-Cevcerî), I/254.

⁵³³İbn Hişâm, *Şerhu Katr*, (thk. Muhammed Hayrî), s.24; İbn Hişâm, *Şerhu Katr*, (thk. Abdulhamîd), I/28; İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, (thk. el-Cevcerî), I/152; Ebû Davûd, *es-Sünen*, I/97; Tirmizî, *es-Sünen*, II/369; Nesâî, *es-Sünen*, III/94.

⁵³⁴İbn Hişâm, *Şerhu Katr*, (thk. Muhammed Hayrî), s.24; İbn Hişâm, *Şerhu Katr*, (thk. Abdulhamit), I/28.

⁵³⁵İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, (thk. Komisyon), s.39-42.

إذا قلت هاتي نوأيني تمايئتْ علي هضيم الكشج رياً المخلخل / Şair sevgilisiyle olan halini anlatarak şöyle söylüyor: *Sevenin sevdiği kişiye verdiği şeyi bana ver dediğimde, sevgili o ince beli ve dolgun bacaklarıyla bana doğru meyletti.*⁵³⁶

Bir kelime talep bildirmez, muhatab *ya* harfini kabul eder veya talep bildirir de muhatab *ya* harfini kabul etmez ise fiili emir değildir. Bu bağlamda *تفعدين* /*Oturuyorsun تفومين* / *Kalkıyorsun تزال يا هند* / *Konakla ey Hint*⁵³⁷ örnekleri zikredilebilir.

3.3.2.2.3. Muzâri Fiilin Alâmetleri

Muzâri fiilinin en belirgin alâmeti *لم* / *cezî ve nefîy* harfini kabul etmesi, *نأيت* harflerinden birisiyle başlaması, *cezî ve nasb* harfleri bitişmemiş ise merfû olmasıdır.⁵³⁸

Şart fiilinin veya şart edatının nehyden sonra hazfedilebilmesi için cevab-ı şartın cennete girme olayı gibi sevilen bir şey olması gerekir. *لا تكفر تدخل الجنة* / *Küfür işleme cennete gir* veya *لا تدن من الأسد تسلم* / *Aslan'a yaklaşma ki; selamette olasın.* Eğer cehenneme girmek veya vahşi hayvanın yemesi gibi sevilmeyen bir şey ise, o zaman ref hali oluşur. Misâl: *لا تكفر تدخل النار* / *Küfür işlersen ateşe girersin* veya *لا تدن من الأسد يأكلك* / *Aslan'a yaklaşırsan seni yer.* Kisâî ise bunun aksini savunur ve şu kırâati delil gösterir: *ولا تمنن تستكثر* / *İyiliği, daha fazlasını bekleyerek bir kazanç elde etmek için yapma.*⁵³⁹ Kisâî burada fiili muzâriyi zamme ile okumuştur. Bunun ise delili yoktur.⁵⁴⁰

⁵³⁶İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, (thk. Abdulğani Dıkr), eş-Şeriketu'l-Muttehideti Li't-Tevziî, Dimeşk, 1984. I/28; İmru'l Kays, *Dîvân*, Mevkiu'l-Verrag, Mektebetu'ş-Şamile, s.15; İbn Manzûr, *a.g.e. XII/614*; el-Bağdâdî, *Hizânetu'l-Edeb*, (thk. Hârûn Abdusselâm), XI/43; Ya'kûb Emîl Bedîi, *el-Mu'cemu'l-Mufassâl*, II/771; İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, (thk. Habbûd Berekât), s.40.

⁵³⁷İbn Hişâm, *Şerhu Katr*, (thk. Muhammed Hayrî), s.25-27; İbn Hişâm, *Evdah*, (thk. Habbûd Berekât), I/45,46; İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, (thk. el-Cevcerî), tsh, Nevvâf el-Hârisî, s.156; ez-Zemahşerî, *el-Mufassâl*, s.151.

⁵³⁸İbn Hişâm, *Şerhu Katr*, (thk. Muhammed Hayrî), s.28,29; İbn Hişâm, *Evdah*, (thk. Habbûd Berekât), I/45-47; İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, (thk. Komisyon), s.48,49; İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, (thk. Habbûd Berekât), s.42-44.

⁵³⁹Müddessir, 74/6.

⁵⁴⁰İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, (thk. Abdulhamîd), s.360.

3.3.2.3. Harfin Alametleri

Harfin alameti, isim ve fiil için zikredilmiş alametlerden hiçbirisini kabul etmemesidir.⁵⁴¹ İbn Hişâm fiil-i-mâzi ve fiil-i-emir kısımlarında izlemiş olduğu yolu harf kısmında da takip ederek harf olması hakkında ihtilâf bulunanları belirleyip, onlar hakkındaki görüşlerini aktarmıştır.

Bu harfler; yani ihtilâf edilenler dört tanedir: *إِذَا مَا الْمَصْدَرِيَّةُ لَمَّا الرَّابِطَةُ* / *Ne zaman, nasıl, mastar görevi yapan(ma), bağlaç görevi yapan (ma)* Sîbeveyh ve başkaları *إِذَا* kelimesi üzerinde ihtilâfa düştüler. Sîbeveyh *harf* olduğunu *إِنْ* gibi şart konumundadır demiştir. *إِذَا مَا تَقُمْ أَقُمْ* / *Ne zaman kalkarsan kalkacağım.* demen ile *إِنْ تَقُمْ أَقُمْ* / *Kalkarsan kalkarım.* demen arasında bir fark yoktur. Müberrid, İbn Sirâc, el-Fârisî ise *zarf-ı zaman*'dır demişlerdir. Misallerdeki mana ise *مَتَى تَقُمْ أَقُمْ* / *Ne zaman kalkarsan kalkarım,* gibi olur ve *مَا* harfinin *إِذَا* harfine bitişmeden önceki hali isimdir ve asıl olanın bitişme ile değişikliğin olmamasıdır.⁵⁴²

Sibeveyh ve onun takipçileri *مَا* harfinin *إِذَا* harfiyle bitişmesiyle zaten değişiklik oluştuğunu savunup *إِذَا* harfinin mâzi için kullanılma hükmü kalkmış, *مَا* ile birlikte müstakbel için kullanılmaya başlamış ve manasından kesin sıyrılmıştır görüşünü savunmuşlardır. İbn Hişâm bu görüşlere bir açıklık getirmek ve delillerin yanlışlığını belirtmek için şu izâhı yapmıştır:

Cumhur *مَهْمَا* nın isim olduğunu iddia ederek şu âyeti delil olarak getirmiştir: *مَهْمَا تَأْتِنَا بِهِ مِنْ آيَةٍ* / *...her ne getirirsen getir...*⁵⁴³ ifâdesinde *بِهِ* kelimesindeki *ha zamîri* *مَهْمَا* kelimesine döner. Zâmir ise isimden başka bir şeye dönmez.

Süheylî ve İbn Ya'sun ise harf olduğunu iddia edip Züheyr b. Ebî Sülmâ'dan şu beyti zikrederler:

وَمَهْمَا تَكُنْ عِنْدَ امْرِئٍ مِنْ خَلِيقَةٍ .. وَإِنْ خَالَهَا تُخْفَى عَلَى النَّاسِ تُعْلَمُ /

Bir kişi ahlakını veya huyunu başkalarından ne kadar gizlese de onu gizleyemez.

*Mutlaka açığa çıkar.*⁵⁴⁴

⁵⁴¹ İbn Hişâm, *Şerhu Katr*, (thk. Muhammed Hayrî), s.30; İbn Hişâm, *Evdah*, (thk. Habbûd Berekât), I/47; İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, (thk. Komisyon), s.50.

⁵⁴² İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, (thk. Abdulğânî Dıkr), I/434; İbn Hişâm, *Şerhu Katr*, (thk. Abdulhamîd), I/37.

⁵⁴³ A'râf, 7/132.

⁵⁴⁴ Züheyr b. Ebî Sülmâ, *Dîvân*, Mevkiu'l-Verrag, Mektebetu'ş-Şamile, s.32; el-Murâdî, *el-Cinnu'd-Dânî*, (thk. Fahreddîn Kabâve), s.612; es-Suyûtî, *Şerhu Şevâhidu'l-Muğni*, (thk. Abdurrahmân b. Kemâl), Menşûrâtu Dâru'l-Hayat, Beyrût, trs, s.386; İbnü Hişâm, *Şerhu Katr*, (thk. Abdulhamîd), s.37; İbn Hişâm, *Muğni*, (thk. Mâzin Mubârek), s.330; es-Suyûtî, *Hem'u'l Hevâmî*, II/35-58; el-Bedii, *el-Mu'cemu'l-Mufassâl*, II/944.

Burada خَلِيقَةٌ / *huy* kelimesi تَكُنْ / *ne yapsan, ne halde olsan* fiilinin ismidir. مِنْ harf-ı zâid'tir. Fiilin zâmiri olmadığı ortada olduğuna göre مَهْمَا 'nın bu durumda irab'ta yeri olmaz. Olsa bile mübtedâ olurdu. O ise mahzurlu olurdu. Çünkü kendisini cümleye bağlayan bir bağdan yoksundur. Bundan dolayı cümlede mahalli de yoktur. Sonuç olarak harf olduğu anlaşılır.

İbn Hişâm bu açıklamalardan sonra sonucu şöyle bağlamış ve doğru olan görüşün de bu olduğunu belirtmiştir: تَكُنْ fiilinin ismi müstetirdir / *gizlidir*. مِنْ خَلِيقَةٍ bu fiilin tefsiridir ve aynı şekilde مِنْ آيَةٍ kelimesi ise مَا harfinin tefsiridir.⁵⁴⁵

لَنْ kelimesinin harf olduğunda icmâ vardır ve mürekkep değildir. Ancak Halîl b. Ahmed mürekkep olduğunu iddia eder ve لَا nâfiye ile ان nasb harflerinin bitişmesi sonucu oluşmuştur der. Ferrâ ise لَكُنْ kelimesindeki *nun* harfinin elif harfinden geldiğini söylemiş ve kelimenin aslının لَا olduğunu savunur. لَا harfi ise nefy-i mustakbeli içindir ve daima nasb eder.⁵⁴⁶

İbn Hişâm لَنْ harftir ve nefiy ifade eder ve mustakbel içindir, devamlılık, ebedilik ifade etmez. Zemahşerî ise bunun aksini savunur ve ona göre لَنْ harfi te'kid bildirmez. Zemahşerî Keşşâf'ta bunun aksine delil getirmiş لَنْ أَقُومُ / *Kesinlikle kalkmayacağım*. cümlesini ihtimal olarak ebedi kalkmayacağına veya gelecekte bazı zamanlar kalkmayacağına dair nefiy bildirir diye izâh etmiştir. Şu söz onu doğrular niteliktedir: لَا أَقُومُ / *Kalkmayacağım*. Burada te'kid manası yoktur.

İbn Hişâm'a göre لَنْ harfi dua için gelmez. İbn Sirâc bunun tersi bir düşüncededir. Delili ise şu âyettir: قَالَ رَبِّ بِمَا أَنْعَمْتَ عَلَيَّ فَلَنْ أَكُونَ ظَهِيرًا لِلْمُجْرِمِينَ / *Rabbim! Bana verdiğin nimetle asla suçlulara arka çıkmayacağım dedi.*⁵⁴⁷ İbn Sirâc burada dua manasını taşıdığını iddia eder. Manası: فَاجْعَلْنِي لَا أَكُونَ / *Beni onlardan kılma*.dır. Ancak bu takdîr veya tağyîr ile âyetin manası bozulur ve yanlış hüküm verilmiş olur.⁵⁴⁸

حَتَّى harfinin nasb gelmesi için حَتَّى harfinden sonra bir أَنْ harfi gizli olduğu düşünülür. حَتَّى'nin kendisinde böyle bir أَنْ harfi yoktur. Ancak Kûfeliler حَتَّى'nin kendi aslında bir أَنْ gizlidir derler ve bu harfin cer görevinde de geldiği görülür.

⁵⁴⁵İbn Hişâm, *Şerhu Katr*, (thk. Muhammed Hayrî), s.31,32; İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, (thk. Abdulğani Dıkr), I/434; İbn Hişâm, *Şerhu Katr*, (thk. Abdulhamîd), I/37; İbn Hişâm, *Muğni*, (thk. Mâzin Mübârek), I/420.

⁵⁴⁶İbn Hişâm, *Şerhu Şuzur*, (thk. Abdulhamîd), s.306.

⁵⁴⁷Kasas, 28/17.

⁵⁴⁸İbn Hişâm, *Şerhu Katr*, (thk. Abdulhamîd), s.47,48.

حَتَّى مَطْلَعِ الْفَجْرِ / ..tan yerinin ağarmasına kadar...⁵⁴⁹veya حَتَّى حِينَ /şimdiye kadar. Kûfelilerin bu iki misaline göre حَتَّى harfi fiil ve isimde amel etmiştir. Bir âmil iki farklı konumda amel etmiş olur. Bu ise Arab gramerinde rastlanmamıştır.⁵⁵⁰

أَنَّ harfinin إِنَّ هَذَا لَسَاحِرٌ /..muhakkak ikisi sihirbazdır...⁵⁵¹bu âyette geçen أَنَّ harfinin إِنَّ diye okuyup أَنَّ harfini نَعَمْ manasında kullanan Müberrid'e İbn Hişâm iki itiraz ile karşı çıkmıştır. Birinci itirazı: أَنَّ harfinin نَعَمْ manasında gelmesi şâzdir. Bazıları duyulmadığını da söylemişlerdir. İkinci itirazı: Lam harfi mübtedâ'nın haberine dâhil olmaz.⁵⁵²

İbn Hişâm لَمَّا harfinin icab bildirip أَلَا manasında kullanıldığını savunmuştur. Örneğin: عَزَمْتُ عَلَيْكَ لَمَّا فَعَلْتَ كَذَا / Ancak bunu yaparsan sana gelirim. Yani اَطْلُبْ مِنْكَ إِلَّا فِعْلٌ / Sadece senden şu fiili yapmanı istiyorum. Bu durumda harf olduğunda ittifâk vardır. لَمَّا rabita için /bağlaç gelmiş ve mevcut olan bir şeyin başka bir şeye bağlama görevini yerine getirmiştir. Misal: لَمَّا جَانَنِي أَكْرَمْتُهُ / Bana geldiğinde ikram edeceğim. Burada ikramın mevcut olmasını gelmeye bağlamıştır. Bu kısım bağlaçta ihtilâf vardır.

Sîbeveyh burada bağlaç görevi gören لَمَّا ya harf demiş ve حِينَ manasında geldiğini savunmuş ve şu âyeti de buna örnek vermiştir: فَلَمَّا قَضَيْنَا عَلَيْهِ الْمَوْتَ / Süleymân'ın ölümüne hükmettiğimiz zaman...⁵⁵³Eğer bu âyette لَمَّا harfinin zarf olduğunu kabul edersek o zaman حِينَ manasına gelir ve âmili olan حِينَ mahallinde amel etmesi gerekir. O mahal ise nasb mahallidir. Bu âmilin قَضَيْنَا / Hükmettiğimizde olmasını veya دَلَّهُمْ / Onlara rehberlik ettiğinde olması gerekir. Bunlardan başka da bir âmil görülmemektedir.

Eğer âmilini قَضَيْنَا seçersek bu merdûtdur. Çünkü لَمَّا'nın isim olduğunu söyleyenler onun kendisinden sonrakine muzâf olduğunu kabul etmiş olurlar. Ancak Muzâfun ileyh muzâfta amel edemez. Âmilinin دَلَّهُمْ olduğunu söyleyenlerin görüşü de merdûtdur. Çünkü nefiy bildiren مَا kendisinden sonrasına ve öncesine tesir etmez. Bu şekilde لَمَّا'nın âmili olmadığı görüldükten sonra bunun i'rabta yeri olmadığı ve harf olup mebnî olduğu ortaya çıkmış olur.⁵⁵⁴

⁵⁴⁹Kadr, 97/5.

⁵⁵⁰İbn Hişâm, Şerhu Katr, (thk. Abdulhamîd), s.55.

⁵⁵¹Tâ-Hâ, 20/63.

⁵⁵²İbn Hişâm, Muğni, (thk. Mâzin Mubârek), I/57.

⁵⁵³Sebe, 34/14.

⁵⁵⁴İbn Hişâm, Şerhu Katr, (thk. Abdulhamîd), I/43.

3.3.2. Kelâm/Cümle

İbn Hişâm kelamla ilgili açıklamada bulunurken zaman zaman nahivcilerden bir kısmına itirazda bulunmuştur. Burada bazı örneklere yer vereceğiz.

3.3.2.1. Kelâmın Luğat ve İstılâhi Manası

Kelâm sözcüğü kelime ile aynı kökten geldiği için luğat manaları aynıdır. Yaralamak, te'sir etmek, acı vermek manalarına gelir. İstılâhi manası ise, bir manayı uygun ve tam ifade eden dinleyen muhatabın fayda görüp sukut ettiği hoş ve güzel sözlere denir.⁵⁵⁵

İbn Hişâm *Katru'n-Nedâ* isimli kitabında kelâmın istılâhi manasını tarif ederken **الكَلَامُ لَفْظٌ مُفِيدٌ / Kelâm faydalı sözdür.**⁵⁵⁶ diye tarif etmiş, *Evdahu'l-Mesâlik* isimli kitabında ise nahivcilerin istılâhına göre iki şeyi kendisinde bulduran sözdür diye tarif etmiştir. Bunlardan birincisi lafız, ikincisi. faydadır. Faydayı bir manaya delalet edip üzerinde sükut edilen, anlamı açık olan olgudur diye tarif etmiştir.

İbn Hişâm *Şuzurû'z-Zeheb* isimli kitabında kelâmı; kast edilmiş faydalı söz diye tarif eder. Bütün bunlardan anlaşılın İbn Hişâm sonuçta İbn Mâlik'in **كَلَامُنَا لَفْظٌ مُفِيدٌ كَمَا سَتَقِيمُ** in *Kelam; mustakim faydalı söze denir.* tarîfini kabul etmiştir.⁵⁵⁷

3.3.2.2. Kelâmın Kısımları, Tefsiri, Hükümleri

İbn Hişâm kelamı; haber, talep ve inşâ, şeklinde üç kısma ayırmıştır. Bu kısımlama da esas olan şey kelâmın doğru ve yanlış olma ihtimali veya bu ihtimalin yokluğudur. Eğer kelâmın doğru veya yanlış olma ihtimali varsa o zaman kelâm haber olur. **قام زيد / Zeyd kalktı.** veya **ما قام زيد / Zeyd kalkmadı** gibi.⁵⁵⁸

Eğer kelâmın doğru veya yanlış olma ihtimali yok ise o zaman manası lafzından sonra vücuda gelmiş ise kelâm talep bildirir. **هل جأك زيد / vur** **لا تضرب / vurma** gibi. *Zeyd sana geldi mi?* gibi. Eğer manası lafziyla birlikte olursa o zaman inşâ olur. Bir

⁵⁵⁵İbn Hişâm, *Evdah*, (thk. Habbûd), I/, 36; İbn Hişâm, *Şerhu Şuzur*, (thk. Abdulhamîd), s.308; İbn Hişâm, *Şerhu Katr*, (thk. Muhammed Hayri), s.34-36; el-Cürçânî, *et-Ta'rifât*, I/23; Feyrûzâbâdî, *a.g.e.* I/149; Vdd; es-Sâhib, *a.g.e.* II/53; Komisyon, *Mu'cem*, II/796; İbnû Manzûr, *a.g.e.* XII/522; Talu, *a.g.e.* III/11, Mutçalı, *a.g.e.* s.452.

⁵⁵⁶İbn Hişâm, *Şerhu Katr*, (thk. Abdulhamîd), I/43.

⁵⁵⁷İbn Hişâm, *Şerhu Katr*, (thk. Muhammed Hayri), s.34; İbn Hişâm, *Evdah*, (thk. Habbûd), I/36; İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, (thk. Abdulhamîd), s.51; Şâir Hasan, *Tetavvuru'l-Arâî*, s. 15-17

⁵⁵⁸İbn Hişâm, *Şerhu Katr*, (thk. Abdulhamîd), I/247; İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, (thk el-Cevceri), II/734.

kişinin kölesine *أنت حُرٌّ* / *sen hürsün* demesi gibi. İbn Hişâm bu üçüncü kısmın ayrı olarak değerlendirilmesini hoş karşılamaz.⁵⁵⁹

İbn Hişâm kelâmı açıklarken, ifadeli olması ve en az iki kelimedenden oluşması özelliğini öne çıkarır. Kelâm ve kelime arasında umum-husus ilişkisi vardır. Kelime mana yönüyle daha çok kavram ve nesnelere delalet ettiği için kelimadan daha umumdur, fakat lafız yönüyle kelâmdan daha az sayıda harften oluştuğu için hususilik belirtir.

İbn Hişâm kelimeyi kelâmın üzerine takdim etmiş, kelimenin, kelâmın bir parçası olduğunu, cüz olan kelimenin, tüm olan kelâm'a takdiminin zorunlu olduğunu savunmuştur.⁵⁶⁰

3.3.3.İ'râb

أَعْرَبَ Fiilinin mastarı olan i'râb kelimesinin sözlük manası, ortaya çıkmak, belirlemek, gidermek, fazlalıklardan ayıklamak, Arapça konuşmak, örtülü olmak vb. manalara gelir. İstlâhi manası ise; kelimenin sonunda oluşan zâhir veya mukadder değişikliğe denir.⁵⁶¹

3.3.3.1. İ'râbın Çeşitleri

İbn Hişâm, bazı Arabların *أَمْسَ* kelimesini *fetha* üzerine mebni kıldığını, Zeccâcî'nin de bunu savunup *مُدَّ أَمْسَا* / *dünden beri*. örneğini delil olarak getirmesinin bir yanılğı olduğunu, sahih olan *mu'reb ve ğayr-i munsarif* olması görüşündedir⁵⁶²

3.3.3.1.1. İ'râbın Genel Kurallarının Dışında Olanlar

İrâbda asıl ref durumunun dammeyle, nasb durumunun fethayla, cer durumunun kesreyle ifade edilmesidir. Ancak zaman zaman bazı kelimeler bu asli durumun dışına çıkarak farklı irab belirtisi alırlar. Bu kabilden olan kelimelerin yedi tane olduğunu görüyoruz. Bunlar içerisinde özellikle ğayr-i munsarif bölümünde İbn Hişâm'ın tenkitleriyle karşılaşılıyor. Ğayr-i munsarif isimler tenvin ve kesre kabul etmeyen

⁵⁵⁹İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, (thk. Abdulhamîd), s.57; İbn Hişâm, *Şerhu Katr*, (thk. Muhammed Hayri), s.34-36.

⁵⁶⁰İbn Hişâm, *Evdah*, (thk. Dâru'l-Ciîl), I/12; İbn Hişâm, *Te'cilu'n-Nedâ bi Şerhi Katru'n-Nedâ*, (thk. Abdullah b. Sâlih el-Fûzân), Mevkiu Saydu'l- Fevâid, trs. I/25.

⁵⁶¹İbn Hişâm, *Şerhu Şuzur*, (thk. el-Cevceri), I/180; İbn Hişâm, *Şerhu Şuzur*, (thk. Komisyon), s. 54-56; Komisyon, *Mu'cem*, II/598; İbn Manzûr, *a.g.e.* I/587; Talu, *a.g.e.* III/246.

⁵⁶²İbn Hişâm, *Şerhu Katr*, (thk. Muhammed Hayri), s.18; İbn Hişâm, *Te'cilu'n-Nedâ*, (thk. el-Fûzân), s.7; İbn Hişâm, *Şerhu Şuzur*, (thk. Abdulġani), I/128; İbn Hişâm, *Şerhu Katr*, (thk. Abdulhamîd), I/17.

isimlere denir. Kendisinde dokuz illet /*sebeb* ‘den iki tane veya iki illet yerine geçen bir illet bulunan isimler ğayr-i munsariftirler. İsimleri ğayri munsarif kılan dokuz illet şunlardır: 1-Adl. 2-Vasf. 3-Te’nis. 4-Alemiyet. 5-Ucme. 6-Cem. 7-Terkib. 8 Elif ve nun ile zâid olanlar. 9-Vezn-i Fiil.⁵⁶³

İsimleri ğayri munsarif kılan sebeplerden birisi olan ucmet vezninin üç harf’ten fazla olması gerekir. Dolayısıyla نُوحٌ نُوطٌ هُودٌ gibi isimler munsariftir. Sarf edilmesini engelleyen bir sebep yoktur. İbn Hişâm’a göre sahih olanda budur. كَذَّبَتْ قَوْمٌ وَقَوْمٌ نُوطٍ (43) / نُوحِ الْمُرْسَلِينَ / *Nûh kavmi de peygamberleri yalancılıkla suçladılar.*⁵⁶⁴ (43) وَقَوْمٌ نُوطٍ / *Lut’un kavmi ve Medyen halkı da.*⁵⁶⁵ âyetleri de buna delildir.

Peygamber isimlerinden صَلَاحٌ شُعَيْبٌ مُحَمَّدٌ den başka Arapça bir nebi ismi yoktur. İsâ b. Ömer es-Sakafî, İbnû Kuteybe, Cürcânî, Zemahşerî نُوحٌ ve benzeri isimlerde iki görüşü kabul ederler. Yani munsarif ve ğayr-i munsarif olma halini benimserler. Ancak İbn Hişâm’a göre burada bu gibi kelimelerin sarfını önleyen herhangi bir sebep yoktur. Şâzz bir görüş bile yoktur.⁵⁶⁶

3.3.3.1. Takdiri İ’râb Çeşitleri

Bir sebepten dolayı mu’reb kelimenin sonunda açıkça bulunmayıp takdir edilip var olduğu farz edilen i’râba takdiri i’râb denir ki, buna manevi i’râb’ta denir.

Yedi durumda i’râb takdir edilir. Sonu *elif* olan müfred kelimeler, sonunun makabli meksûr *ye* harfi olan kelimeler, sonunun makabli mazmum *vav* olan fiili muzâri, mütekellim *ya* harfine muzâf olan isimler, *i’râbı mahki* olan isimler, *i’râbı harfle* olan ve kendisinden sonra sakin harfle başlayıp bir cümleye bağlı olan isimler, *i’râbı farike* ile olan ve üzerinde vakıf yapılan kelimelerin i’râbı takdir edilir.⁵⁶⁷

Takdiri i’râb çeşitlerinden üç hareketin de takdir edildiği iki durumdan birisi de *mütekellim ya harfine izâfe* edilip müsennâ, cem-i müzekker salim, mankûs, maksûr olmayan isimlerdir. Bunların üç hareketi de takdiridir.⁵⁶⁸ غَلَامِي / *benim hizmetçim* غَلْمَانِي / *benim hizmetçilerim* / مُسْلِمَانِي *benim iki müslümanım*. gibi. Bu kelimeler *ya* harfinden bir önceki konumda hareketleri takdiridir. Hareketlerinin zahir

⁵⁶³İbn Hişâm, *Evdah*, (thk. Dâru’l-Cifl), IV/114.

⁵⁶⁴Şu’arâ, 26/105.

⁵⁶⁵Hac, 22/43, 44.

⁵⁶⁶İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, (thk. Abdulhamîd), s.457.

⁵⁶⁷İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, a.g.e. s.59-64.

⁵⁶⁸İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, (thk. Komisyon), s.97-103.

olmama sebebi ise **ya** harfinden önce ona uygun bir hareketin getirilmesi zorluluğundan dolayı takdir edilir.

Yukarıdaki örneklere baktığımızda takdir edilen hareketin kesre olduğu görülür. Bundan dolayı kesre ile birlikte aynı anda başka bir hareketin gelmesi imkânsızlaşır. Çünkü aynı mekânda iki hareke aynı anda bulunması mümkün değildir. Bundan dolayı *مَرَرْتُ بِغَلَامِي / Hizmetçimi gördüm* / *رَأَيْتُ غَلَامِي. / Hizmetçim geldi* / *جَاءَ غَلَامِي / Hizmetçime uğradım.* örneklerinde üç harekede takdiri'dir.⁵⁶⁹

İbn Mâlik bu kesrenin daha önce kelimenin aslında bulunduğunu iddia etmiştir. İbn Hişâm'a göre bu yanlış bir hükümdür. Çünkü bu kesre münasebeden dolayı gelmiş, terki' ten önce de var olan bir durumdur. Cer âmili ise bundan sonra kelimeye dâhil olmuştur.⁵⁷⁰

3.3.4.Mebnî

Mebni, i'râbın zıddı olup, kelimenin sonunun lafzen ve takdiren tek bir halde kalması olayına denir.⁵⁷¹ Bazı kelimeler damme üzerine mebnidir. İbn Hişâm'ın bu kabilden *عَلُ* kelimesini ele aldığını görüyoruz.

عَلُ kelimesi aslında muzâf olarak gelmez. Cevherî ise, gelir demiştir. İbn Hişâm'a göre bu yanlıştır. Eğer *عَلُ* kelimesi meçhul ve bilinmeyen bir yükseklik için düşünülürse bu düşünce bile onun *mu'reb* olmasına sebep olur. *كَجَلْمُودٍ صَخْرٍ حَطَّةُ السَّيْلِ مِنْ عَلٍ / Çok büyük Celmud gibi o kayayı yukarıdan sel getirmiştir.* Bu ifade ile yüksek bir mekân kastedilmiştir.⁵⁷²

3.3.5.Nekre ve Ma'rife

Ait olduğu mefhumun bilindiği, belirli ve muayyen olan bir şeye delalet eden isimlere ma'rife, ait olduğu mefhumun bilinmediği, muayyen olmayan şeye delalet eden isimlere nekire denir. Ma'rife olan isimler altı kısma ayrılır. Bunlar: Zamîrler, alemler, ismi-işâreler, ismi mevsûller, ta'rif lamı alan veya başında nidâ harfi bulunan isimler, ma'rife bir isme muzâf olanlardır.

⁵⁶⁹İbn Hişâm, *Te'cili'n-Nedâ*, (thk. el-Fûzân), I/44; İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, (thk. Abdulğani), I/53; İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, (thk. el-Cevcerî), I/215.

⁵⁷⁰İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, (thk. Abdulhamîd), s.94

⁵⁷¹İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, (thk. Komisyon), s.104.

⁵⁷²İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, (thk. Abdulhamîd), s.141,142; İbn Hişâm, *Evdah*, (thk. Dâru'l Ciil), III/165; İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, (thk. el-Cevcerî), I/22-61; İbn Hişâm, *Muğni*, (thk. Mâzin), I/205.

Nekire vasfı asıl olduğu için nekire isimler çoktur. En belirgin alameti *rubbe* kelimesini kabul etmesidir. Aynı şekilde nekire bir isme dönen zamîrin de nekire olup olmadığı konusunda ihtilafa düşülmüş, bazıları mutlak olarak nekire olduğunu, bazıları mutlak olarak ma'rife olduğunu savunmuşlardır.

İbn Hişâm zamîrin döndüğü ismin nekiresinin vâcip olduğu durumlar veya câiz olduğu durumların bulunduğunu, buna göre hüküm verilebileceğini savunmuştur.⁵⁷³

3.3.6. İsm-i Mevsûl

İsm-i mevsûl; iki veya daha fazla cümleyi aralarındaki ilişkiden dolayı birbirine bağlayan, kendisinden sonra gelen cümle ile manası tamamlanan, ilgi zamiri olarak ta bilinen isimlere denir.⁵⁷⁴

İsm-i mevsûlden sonra gelen cümleye, sıla cümlesi denir. Sıla cümlesinde ism-i mevsûle ait bir zamîr bulunur. Buna الضمير العاد / dönen zâmir denir. Bu zamîr genel mevsullerden sayılan الضَّارِبُ / vuran gibi *ism-i fâile* veya المَضْرُوبُ / vurulan gibi *ism-i mef'ûle* bitişir. Bu görüş İbn Serrâc, Fârisî ve müteahhirun nahivcilerin çoğunluğunun görüşüdür.

Mâzinî ال kelimesi tariflik ifade etmediği için mevsûl olarak genellik bildirmez, sadece iki cümleyi birbirine bağlar. Onun bu görüşüne cevap olarak, İbn Hişâm master olanın te'vil edilemeyeceğini ve gizli olan zamîrin kendi kendine dönme gibi bir olayın vuku bulduğunu söylemiştir. Ahfeş ise ال mevsûleyi tarif harfi olarak kabul etmiştir. İbn Hişâm bu durumda ise âmîlin mamûlüne takdimi gibi bir mahzurun doğacağını ve cümlelerin birbirlerine bağlanma durumunun ortadan kalkabileceğini belirtmiştir.⁵⁷⁵

ذو ve دُو / *sahib* 'nun ism-i mevsûl olarak kullanılması için مَا ve مَنْ istifhâm harflerinin ذَا ve ذُو mevsullerinin önüne gelmeleri gerekir. مَاذَا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ / Onlara: Rabbiniz ne indirdi?... âyetinde olduğu gibi.⁵⁷⁶

وقصيدة تأتي الملوك غريبة .. فذ قلئها ليقال من ذأ قالها / Benim bazı kasidelerim mükemmel ve nadirdir. Bu kasidelerimde çokça hikmetler ve sanatlar gizlidir. Kim dinler ve okur ise "bunu kim söylemiş, çok alıcı ve etkili bir kasidedir" itirafını yapar.

⁵⁷³İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, (thk. Abdulhamîd), s.164,165.

⁵⁷⁴Talu, a.g.e. III/37.

⁵⁷⁵İbn Hişâm, *Şerhu Katr*, (thk. Abdulhamîd), I/102.

⁵⁷⁶İbn Hişâm, *Şerhu Katr*, a.g.e. I/104; İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, (thk. el-Cevceri), I/249; İbn Hişâm, *Muğnî*, (thk. Mâzinî), I/727, 787; İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, (thk. Abdülğani), I/189, 279.

Kûfeliler istifham harfleri olan مَا ve مَنْ gelmese bile mevsûl olarak kabul etmiş ve aşağıdaki beyiti buna delil olarak getirmişlerdir. Şair bineğine seslenerek şöyle hitap ediyor

عَدَسٌ مَا لِعَبَادِ عَلَيْكَ إِمَارَةٌ أَمِئْتُ وَهَذَا تَحْمِلِينَ طَلِيقٌ

*Abbâd b. Ziyâd'ın senin üzerinde hiç bir gücü kalmamıştır. Sen köle olmayan bir kişiyi taşımaktasın, onu kendi haline bırak.*⁵⁷⁷

Kûfeliler وَهَذَا mevsûldür ve mübtedâdır. تَحْمِلِينَ / taşımaktasın sıla cümlesidir ve ona dönen zamîr ise mahzûftur, طَلِيقٌ /salınmış, hür ise هَذَا'nın haberidir. Takdiri ise وَالَّذِي تَحْمِلِينَهُ طَلِيقٌ / Taşıdığın kişi hürdür. 'dür demişlerdir.

İbn Hişâm bu görüşün delilinin olmadığını savunarak sahih olanın, هَذَا harfi *ism-i i işare ve mübteda* طَلِيقٌ onun *haberi* تَحْمِلِينَ kelimesi *hal cümlesi*, takdirinin de وَهَذَا'nın haberidir. Takdiri ise طَلِيقٌ فِي حَالَةٍ كَوْنِهِ مَحْمُولًا لَكَ / Sana yüklenilmiş olan kişi hürdür. olması görüşüdür demiştir. Tenbih harfinin üzerine dahil olması onun işaret için olduğunu gösterir, mevsul değildir.⁵⁷⁸

mevsûle. Buna örnek olarak لَنَنْزَعَنَّ مِنْ كُلِّ شَيْعَةٍ أَيْهَمُّ أَشَدُّ / her bir topluluktan, Rahman'a karşı en isyankar olanları mutlaka çekip çıkaracağız⁵⁷⁹ âyeti zikredilebilir. İfadenin takdiri, لَنَنْزَعَنَّ الَّذِي هُوَ أَشَدُّ / daha güçlü olanları da çekip çıkaracağız, biçimindedir. Bu takdiri Sîbeveyh yapmış, Kûfeliler ve bir kısım Basralılar ise âyetteki هَيْءُ harfinin mevsûle olmadığını, bazıları ise أَيُّ kelimesinin mevsûle olduğunu, istifham ve şart gibi daima mu'reb görevi yaptığını savunmuşlardır.

Zeccâc, Sîbeveyh'in iki yerde yanlış hüküm verdiğini, bunlardan birisinin de bu yer olduğunu belirtir. Eğer mevsûl müfred ise mu'reb olması kaçınılmaz iken, izâfe edildiğinde onun mebnî olduğunu nasıl söyleyebiliriz demiştir.

Cermî, Basradan çıkıp Mekkeye varıncaya kadar hiç kimsenin لَا ضَرِيْنَ أَيْهَمُّ قَائِمٌ / Kim ayakta ise onu döveceğim. cümlesindeki هَيْءُ kelimesini zâmme ile okunduğunu görmedim demiştir. İbn Hişâm bu görüşleri savunan kişilere karşı âyetteki هَيْءُ harfinin istifhâm harfi olup mübtedâ olduğunu, أَشَدُّ kelimesinin de onun haberi olduğunu sanmalarına karşı çıkmıştır.

İbn Hişâm aynı şekilde *mef'ûlu bih*'te ihtilâfa düşüldüğünü, نَنْزَعَنَّ fiilinin mef'ûlünü Halîl b. Ahmed'in mahzûf kıldığını, takdirini لَنَنْزَعَنَّ الْفَرِيقَ الَّذِي يُقَالُ فِيهِمْ أَيْهَمُّ أَشَدُّ / En kuvvetli diye çağrılan gurubu çekip atacağım, şeklinde yaptığını aktarmıştır.

⁵⁷⁷İbn Hişâm, *Şerhu Katr*, (thk. Abdulhamîd), I/106

⁵⁷⁸İbn Hişâm, *Şerhu Katr*, a.g.e. I/107.

⁵⁷⁹Meryem, 19/69.

Yûnus mefûl-u bihin cümle olduğunu, نَزَعَ fiilini amelden alıkoyduğunu belirtmiş ve şu âyeti de delil olarak getirmiştir: لِنَعْلَمَ أَيُّ الْحِزْبَيْنِ أَحْصَىٰ / iki zümreden hangisinin bekledikleri süreyi daha iyi hesap ettiğini bilelim.⁵⁸⁰

Kisâ ve Ahfeş mef'ûlü كَلَّ شَيْعَةً / Her gurup olarak takdir edip من harfini zâid ve istifhâm cümlesinin de isti'nâf cümlesi olduğunu söylemişler, من harfinin cevap cümlesinde fazlalık olarak gelebileceğini de savunmuşlardır.

İbn Hişâm bütün bunları aktardıktan sonra sonuç olarak تَعْلِيْق ta'lik yapma kalb fiillerine has bir özelliktir. لَأَضْرِبَنَّ الْفَاسِقُ / Fasıkı döveceğim cümlesinde الْفَاسِقُ kelimesini merfû olarak okumak ve takdirini ise, هُوَ الْفَاسِقُ / O fasıktır yapmak câiz değildir ve cevap cümlesinde مَنْ harfinin ziyâde olarak getirilmesi sâbit değildir görüşünü savunur.

İbn Hişâm, Ğessân b. Va'le'nin إِذَا مَا لَقَيْتَ بَنِي مَالِكٍ .. فَسَلِّمْ عَلَىٰ أَيُّهُمْ أَفْضَلُ / Mâlik Kabilesiyle karşılaştığında, onların en faziletli olanına selam ver şeklindeki beyitini almış, ta'likle ilgili yorumlamalarda bulunmuştur.

Burada اِي zâmme ile gelmiştir ve cer harfleri de ta'lik edilemezler. Cer harfini hazf edip, cer harfinin mamûlü olan sılaya dâhil edilmesi câiz değildir ve cer harfinden sonra tekrar yeni bir cümle getirmek yanlıştır.⁵⁸¹

3.3.7.Ma'rifeye Mûzaf Olanlar

حَسْبُ nun iki çeşit kullanılışı vardır. **Birincisi**; كَاف/ Yetermanasında sıfat olarak kullanılır ve muştâktır. Nekireye sıfat olarak gelir. Misâl مَرَرْتُ بِرَجُلٍ حَسْبُكَ مِنْ رَجُلٍ / Birisinin yanından geçtim adam olarak o sana yeter. yani كَافٍ لَكَ عَنْ غَيْرِهِ / Başkasına gerek duymazsın. veya ma'rife olan bir şeye hâl olarak gelir. Misâl هَذَا عَبْدُ اللَّهِ حَسْبُكَ مِنْ رَجُلٍ / Adam olarak Abdullah sana yeter.

İkincisi ise isimlerde kullanılışıdır. حَسْبُهُمْ جَهَنَّمَ / cehennem onlara yeter...⁵⁸²ve بِحَسْبِكَ دِرْهَمٍ / Dirhem sana yeter. ifadeleri örnek olarak verilebilir. Bu misâllerden anlaşılacağı üzere حَسِبَ kelimesinin اسم فعل olduğunu savunanlara bir cevaptır. Çünkü lafzî âmiller ism-i fiillere dâhil olamazlar. Bu hüküm icmâ ile sâbittir.

⁵⁸⁰Kehf, 18/12.

⁵⁸¹Emîn Abdusselâm, Hâşiye, I/212-214.

⁵⁸²Mücadele, 58/8.

Buradaki misallerde ان ve با zâid harflerdir حسب kelimesine bitişmiştir ve حسب kelimesi ان ve با dan dolayı nasb ve cer olmuştur. İsm-i fiil, fiil gibi amel eder. Fiillerin başına bu âmiller gelmez.⁵⁸³

3.3.8.Merfuât

Müfred veya mürekkeb bir cümlede bir kelimenin lafzen, mahallen veya takdiren merfû kılınması olayına denir ve on kısma ayrılır. Bunlar: Fâil, nâib-i fâil, mübtedâ, haber, nâkıs ve mukârebe fiillerinin ismi, fiillere müşâbih harflerin haberi, cinsini nefiy için gelen **la** harfinin haberi, leyse'ye benzeyen harflerin ismi, nevâsıb ve cevâzim'den mücerred olan muzâri fiildir.⁵⁸⁴

3.3.8.1.Fâil

Bir iş, bir oluş veya durumun ortaya çıkmasına sebep olan, fiilin kendisine isnad edildiği isimlere denir.⁵⁸⁵

İsm-i fâil; fiilden türeyen, fiilin oluş ve iş yapma görevini üstlenen kelimeye denir.⁵⁸⁶İsm-i fâil'in amel edebilmesi için bazı şartlar gerekir. Eğer ismi fâile ال tarif harfi bitişirse mâziye veya başka zamana delalet etse bile ismi-fâil amelini yapar ve onun herhangi bir şeye müteallik olup olmaması fark etmez. Ancak ال bitişmez ise **iki şart** ile amel yapar.

Birincisi: Hâl veya istikbâl bildirmesi gerekir. Mâziyi bildiremez. Kisâî ise; bunun aksini iddiâ eder ve onun görüşü desteklemek üzere ileri sürdüğü بِاسِطِ ذِرَاعَيْهِ / ...iki kolunu uzatmış...⁵⁸⁷örneği burada delil sayılmaz. Çünkü ismi fâil, hâlin hikâyesini bildirmektedir. Manası يَبْسُطُ ذِرَاعَيْهِ dir. Bunun böyle olduğuna delil ise âyette نُنْقِلُهُمْ / Onları çeviriyoruz. denilmesi, قَلْبِنَاهُمْ / Onları çevirdik ifadesinin kullanılmamasıdır.⁵⁸⁸

3.3.8.2.Nâibu Fâil

Bir iş, bir olay veya durum bildiren fiillerin üzerine vaki olduğu, meçhul, tam veya şibh-i cümleye isnad olabilen isimlere denir.⁵⁸⁹Nâibu fâilin, fâil ile müşterek

⁵⁸³ İbni Hişâm, *Evdah*, (thk. Habbud Berekat), I/560.

⁵⁸⁴ İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, (thk. Abdulhamîd), s.186, 245; Talu, *a.g.e. III/146*

⁵⁸⁵ İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, *a.g.e.* s.186.Talu, *a.g.e. III/147*.

⁵⁸⁶ İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, *a.g.e.* s.394.

⁵⁸⁷ Kehf, 18/18.

⁵⁸⁸ İbn Hişâm, *Evdah*, (thk Habbûd), I/12,13.

⁵⁸⁹ İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, *a.g.e.* s.188; Talu, *a.g.e. III/158*.

olduğu beş hükümden birisi de bu iki âmilin de cümle olarak gelmemesidir. Bazı çevreler bunun câiz olduğunu savunur ve delil olarak şu âyetleri getirirler: *ثُمَّ بَدَأَ لَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا رَأُوا الْآيَاتِ لَيْسَ جُنْدَهُ حَتَّىٰ حِينٍ* / *Sonra onlar, Yûsuf'un suçsuzluğunu ortaya koyan delilleri gördükten sonra yine de mutlaka onu bir süre zindana atmayı uygun buldular.*⁵⁹⁰ *وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ* / *Bunlara, yeryüzünde fesat çıkarmayın denildiğinde.....*⁵⁹²

Bu âyetlerden ilkinde *لَيْسَ جُنْدَهُ* /zindana attılar cümlesini *بَدَأَ* fiiline fâil, *لَا تُفْسِدُوا* / *Yeryüzünde bozgunculuk yapmayın.* cümlesini ise *قِيلَ* fiilinin fâil makamına yükseltmiştir. Bu hükümlerin bir delili yoktur.

Birinci âyette fâil gizli zamîrdir, fiilin mastarına döner ve takdiri *ثُمَّ بَدَأَ لَهُمْ بَدَاءً* / *Onlara bir şekilde zâhir oldu* gibi olur. *بَدَأَ لِي رَأْيٌ* / *Aklıma bir fikir geldi.* cümlesi de aynı şekildedir. Bunun sebebi *بَدَأَ* fiilinin isnâdının *بَدَاءً* olmasıdır. Aşağıdaki şiirde de Bu böyledir. Şâir kendisine genç bir deve vereceğini vaa'd eden kişiye şu şekilde hitap ediyor:

لَعَلَّكَ وَالْمَوْعُودُ حَقٌّ لِقَاوَهُ .. بَدَأَ لَكَ فِي تِلْكَ الْقُلُوصِ بَدَاءً / *Santıyorum ki deve hakkında görüşün değişti. Derin bir düşünceden sonra belirsiz olan şey sana açık göründü. Ancak bana verdiğin sözü yerine getirmen zorunludur.*⁵⁹³

Yûsuf suresi 35. âyetindeki *لَيْسَ جُنْدَهُ* fiilinin delâleti şu âyete dayanmaktadır. *قَالَ رَبِّ السِّجْنُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِمَّا يَدْعُونَنِي إِلَيْهِ* / *Yûsuf Ey Rabbim! Zindan bana, bunların beni davet ettiği şeyden daha sevimlidir.*⁵⁹⁴

İkinci âyette ise; *التَّبِينِ* yani *هو تبين* istifhâm cümlesi ise müfesser görevindedir. Üçüncü âyette ise manevi bir isnâd olmadığı için ihtilafa gerek yoktur. Çünkü *من* lafzî bir isnâddır. *أَيُّ: وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ هَذَا لِلْقَلْبِ* / *yani kendisine bu lafız denildiği zaman demektir.* Isnâdların herhangi bir lafızla yapılması câizdir.⁵⁹⁵ Arapların *زَعَمُوا مَطْيَبَةَ الْكُذْبِ* / *Yalanın ortaya çıkmayacağını zannettiler* ve hadîste ise *لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ كَثُرَ مِنْ كُنُوزِ الْجَنَّةِ* / *Güç ve kuvvet ancak Allah'ındır demek cennet hazinelerinden bir hazinedir.*⁵⁹⁶ şeklindeki sözleri de bu kabildendir.

⁵⁹⁰Yûsuf, 12/35.

⁵⁹¹İbrâhîm, 14/45.

⁵⁹²Bakara, 2/11.

⁵⁹³İbn Hişâm, *Şerhu Şuzur*, (thk. Abdulğani Dıkr), I/217.

⁵⁹⁴Yûsuf, 12/33.

⁵⁹⁵İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, (thk. Abdulhamîd), s.174.

⁵⁹⁶İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, (thk. Abdulğani), I/219; İbn Hişâm, *Muğni*, (thk. Mâzin), I/525, 559.

Nâibu fâilin amel edebilmesi için gereken şartlardan birisi de mef'ûlu bihi'nin bulunmamasıdır. Bundan dolayı ضَرْبَ الْيَوْمِ زَيْدًا / *Bugün dövüldü Zeyd* denilemez. Çünkü mef'ûlu bihi bulunmaktadır. Ahfeş ve Kûfeliler bunun câiz olduğunu söylemişlerdir.

Bu şart yani mef'ûlu bihi'nin bulunmama şartı car ve mecrûda da geçerlidir. Ahfeş ve Kûfeliler bunun aksi görüştedirler ve Ebû Ca'fer'in şu kıraâtini delil gösterirler: لِيَجْزِيَ قَوْمًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ / *Allah herhangi bir topluma (kendi) kazandığının karşılığını versin.*⁵⁹⁷ ayrıca وَاللَّيْمَةُ يَرْضِي الْمُنْتَبِّ رِبَّهُ مَا دَامَ مَعْنِيًا بِذِكْرِ قَلْبِهِ / *Kalbi daima Allah'ın zikriyle meşğul olan kimseden Allah razı olur*⁵⁹⁸ beyiti de ayrı bir delil olarak ileri sürülmüştür. İbn Hişâm'a göre beyitteki durum zarûret için gelmiştir. Kıraât ise şâzz'dır.⁵⁹⁹

3.3.8.3.Mübtedâ

Mübtedâ, lafzî isnadlardan sıyrılmış olup müsned-i ileyh olan isim veya isim hükmünde merfu kelimelere denir.⁶⁰⁰ İbn Hişâm mübtedâyı tarif ederken “ mübtedâ lafzî âmillerden sıyrılıp kendisinden haber verilen veya kendisine sıfat eklenip merfû haliyle yetinen bir âmildir” diye tarif ettikten sonra kendisinin merfû olmasıyla yetinen ibaresiyle merfû olmasının zâhir isim gelmesine bağlı olmadığını altını çizmiştir.

Kûfîler ve Zemahşerî bu merfû durumun olmasının zâhir isim olmasına bağlı olduğunun iddiasında bulunarak bunu aşağıdaki beyitle delillendirmeye çalışırlar:

أَقَاطِعُ /Şâir arkadaşına hitâb ederek şunları söylüyor: “*Ey Dostum! Sen kardeşlik görevini yapmadın. Birbirimize doğru olacaktık. Sen düşmanlarıma karşı bana yardımcı olmadın*”.⁶⁰¹

أَقَاطِنُ قَوْمٌ سَلَمَى أَمْ نُوُوا ظَعْنًا .. انْ يَطْعَنُوا فَعَجِيبٌ عَيْشٌ مِّنْ قَطْنًا / Şâir karşısındaki kişiye sorarak şöyle söylüyor: “*Selmân'ın kavmi her zaman ki yerlerinde midir? Yoksa sefere mi çıktılar. Eğer yolculuğa çıkmaya karar verirlerse sen göçebe olmayanlar ile birlikte yaşa. Çünkü göçebe hayatı çok zordur.*”⁶⁰²

İkinci beyitte قَوْمٌ سَلَمَى / *Selma'nın kavmi* mübtedâ tarifinde رَافِعًا لِمُكْتَفَى بِهِ / *Merfû olmasıyla yetinen* sözünün merfû zâhir isimden daha genel olduğunu ve bununla

⁵⁹⁷ Câsiye, 45/14.

⁵⁹⁸ İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, (thk. Abdulğani), s.237; *Şerhu't-Tasrih*, I/529.

⁵⁹⁹ İbn Hişâm, *Şerhu Katr*, (thk. Muhammed Hayrî), s.153,154.

⁶⁰⁰ İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, (thk. Abdulhamîd), s.207; Talu, a.g.e. III/160.

⁶⁰¹ İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, a.g.e. s.232; *Şerhu't-Tasrih*, I/57; İbn Hişâm, *Şerhu Katr*, (thk. Muhammed Hayrî), s.121; İbn Hişâm, *Evdah*, (thk. Habbûd), I/64,

⁶⁰² İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, (thk. Abdulğani), I/233.

zâhir olan ile zâhir olmayanın mübtedâ olabileceğini ve merfû olmasının kendisine yettiğinin delili olduğunu göstermek içindir.

İbn Hişâm'a göre, Kûfeliler'in ve Zemahşerî'nin mübtedânın zâhir isim olma şartını buradaki beyitte uygulaması yanlış bir tutumdur. Çünkü ikinci beyitte قَوْمٌ سَلَمَى / *Selma'nın kavmi* ve birinci beyitte اَنْتُمْ / *İkiniz* munfasıl zâmiri mübtedâdır. Bu durumda isim zâhir gelmemiş, ancak iki halde de mübtedâ olmuştur.

Zemahşerî ve Kûfelilerin görüşüne göre, اَرَاغِبُ اَنْتَ / *Sen benim ilâhlarımdan yüz mü çeviriyorsun?*⁶⁰³ âyetinde takdim ve te'hir vardır demişlerdir. Ancak bu durum birinci beyitteki mübtedâyı müfred müsennâ ile haber vermek mümkün olmaz. Aynı şekilde fâilin veya nâib-i fâilin mübtedâ gösterilmesi tehlikeye girilmiş olurdu.⁶⁰⁴

Asıl olan mübtedânın birden fazla haber ile tamamlanmasıdır. Bu bağlamda زَيْدٌ قَائِمٌ / *Zeyd kalkmıştır.* cümlesinde mübtedâ bir haber ile yetinmiştir. Mübtedâ daha fazla haber ile de gelebilir. Nitekim IO, وَهُوَ الْعَفْوَورُ الْوَدُودُ ذُو الْعَرْشِ الْمَجِيدِ فَعَالٌ لِّمَا يُرِيدُ / *çok bağışlayandır, çok sevendir. Arşın sahibidir, şanı yüce olandır. Dilediğini mutlaka yapandır*⁶⁰⁵ âyetlerinde birçok haber zikredilmiştir.

Bazıları haberin birden fazla gelmesi câiz değildir görüşünü savunmuşlardır. Bundan dolayı birinci haberden sonraki haberlere mübtedâ takdir etmişlerdir. Yani وَهُوَ ذُو الْعَرْشِ الْمَجِيدِ / *Arş'ın sahibidir, şanı yüce olandır.*⁶⁰⁶ denilmesi gibidir.

زَيْدٌ شَاعِرٌ وَكَاتِبٌ / *Zeyd şâir ve yazardır* cümlesinde haberin müteaddid gelmediğinde icmâ vardır. Çünkü birincisi haber, ikincisi ise ona matûftur. Ancak الزَّيْدَانِ شَاعِرٌ وَكَاتِبٌ / *Zeyd'ler şâir ve yazardır* cümlesinde ise iki şahıstan her biri bir haberle kendisine hüküm çıkarmıştır. هَذَا حُلُوحَامِضٌ / *tatlı ve ekşidir* cümlesinde ise iki haber bir haber mesabesinde. Manası ise, هَذَا مُرٌّ / *acıdır* şeklindedir.⁶⁰⁷

Sıfat olarak gelen mübtedânın önünde nefiy ve istifhâm olması gerekir. Eğer sıfat sonra gelene uymaz ise yani, müzekkerlik, ifrâd ve cemi vb. konularda uyuşmaz ise o zaman sıfatın mübtedâ olması vâcib olur. Bu bağlamda اَقَانِمٌ اَخْوَاكُ / *Kardeşlerin kalkmış mıdır.* cümlesinde müfred dışında muvafik olursa o zaman sıfat haber olur. اَقَانِمَانِ اَخْوَاكُ / *İki kardeşin kalkmış mıdır* ve اَقَانِمُونَ اَخْوَاكُ / *Kardeşlerin kalkmış mıdır* cümlelerinde ise ifrâtta muvafik olursa iki durum da söz konusudur. Haber veya mübtedâ olur.

⁶⁰³Meryem, 19/46.

⁶⁰⁴İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, (thk. Abdulhamîd), s.207-209.

⁶⁰⁵Burûc, 85/ 14.15.16.

⁶⁰⁶Burûc, 84/15.

⁶⁰⁷İbn Hişâm, *Şerhu Katr*, (thk. Muhammed Hayri), s.97

İbn Hişâm, mübtedâ ibtidâdan dolayı merfûdur. Haberin merfûluğu ise mübtadâdan dolayıdır görüşünü benimsemiş, Kûfelilerin mübtedâ ve haber, ibtidâdan dolayı merfûdur veya her ikisi de birbirini merfû kılar görüşünün yanlış olduğunu belirtmiştir.⁶⁰⁸

3.3.8.4 Mübtedâ'nın Haberi

Mübtedâ'nın durumundan haber veren, bir faydanın vuku bulmasını sağlayan ve lafzî âmillerden mücerred olan müsned bir isme haberi'l-mübtedâ denir.⁶⁰⁹

Haberin hazfi'nin vacip olduğu dört durumdan birisi de **mübtedâ'ya vav** harfi ile bitişmiş bir ismin atf edilmesidir. **كُلُّ رَجُلٍ وَضَيْعُهُ** / *Her kişi mesleğiyle* **وَكُلُّ صَانِعٍ وَمَا صَنَعَ** / *Her sanatkar sanatıyla* gibi. Eğer **زَيْدٌ وَ عَمْرُو** nun yakınlığından haber verdiğimizde haberin hazfî vâcip değil, câiz olur.

Buradaki cümleden anlaşılan vavdan önceki hükmün vavdan sonraki hükümle müşterek olması halidir. Ahfeş ve Kûfeliler **كُلُّ رَجُلٍ وَ ضَيْعُهُ** cümlesinde takdire gerek görmezler. Cümleyi **مَعَ ضَيْعِهِ** şeklinde yorumlarlar.⁶¹⁰

3.3.8.5.İnne ve Kardeşlerinin Haberi

Mübtedâ ve haber cümlesine dâhil olan, mübtedâyı mansûb kılıp kendisine isim, mübtedâ'nın haberini de merfû kılıp kendisine haber yapan âmile denir. Bu âmiller **كَأَنَّ** **لَعَلَّ** **لَاكِنَّ** **لَيْتَ** **لَعَلَّ** (*sanki, lâkin, keşke, ummak*)'tır.⁶¹¹

İnne'nin başta gelip kesre olması hallerinden **Şuzûru'z-Zeheb** isimli kitapta bildirilen yedinci hal, **muzâf-u ileyh** konumunda olması ve kendisinden önceki kelimenin ise cümleye i'rab yönüyle bir bağının olmaması durumlarında kesre gelir. Cümleyle alakalı olmayan kelimeler ise şunlardan birisi olabilir: **مِثَالُ: حَيْثُ إِذَا** Misâl: **جَلَسْتُ حَيْثُ أَنْ زَيْدًا جَالِسٌ** / *Zeyd oturur halde iken oturdum*. Bazı fakîhler **حَيْثُ** kelimesinden sonra **أَنَّ** nin kesresini fetha ile okurlar. İbn Hişâm'a göre bu ise çok büyük bir yanlıştır. Çünkü **حَيْثُ** ancak cümleye muzâf olur. Meftûh gelen **ان** ve **ما**'mülû müfred konumundadır. Cümle değildir.⁶¹²

Bazen **قَوْلٌ** kelimesinden sonra **cümle mahkiyye** gelir ve **قَوْلٌ** kelimesi bundan dolayı **inne**'de amel etmez. Mesela: **أَوَّلُ قَوْلِي أَنِّي أَحْمَدُ اللَّهَ** eğer **inne**'yi meksûr kılsak

⁶⁰⁸ İbn Hişâm, *Evdah*, (thk Habbûd), I/146,147.

⁶⁰⁹ İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, (thk. Abdulhamîd), s.230; Talu, *a.g.e. III/162*.

⁶¹⁰ İbn Hişâm, *Evdah*, (thk. Habbûd), I/169,170.

⁶¹¹ İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, (thk. Abdulhamîd), s.228; Talu, *a.g.e. III/60*.

⁶¹² İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, *a.g.e.* s.230.

mana, *أَوَّلُ قَوْلِي هَذَا* / *Sözümün başında اللفظ* olur. Ondan sonra gelen cümle ise haber olur ve mef'ûl bu cümlede bulunmaz.

Ebû Alî'nin görüşü bunun tersinedir. O *قَوْلٍ* den sonraki cümleyi nasb mahallinde mef'ûlu bihi olarak alır. Bu durumda ise mübtedâ haberden yoksun kalmış olur ve mübtedâ'ya *مَوْجُودٌ* kelimesini takdir edilerek haber yapılır. İbn Hişâm'a göre bu takdire gerek yoktur. Aksine bu takdir manayı da bozar. Çünkü *أَوَّلُ قَوْلِي إِنِّي أَحْمَدُ اللَّهَ* / cümlesinin manası: *Sözümün başı, ben Allah'a hamd ediyorum* olur. *İnne*'nin bu şekilde gelmesi manayı bozmuş ve *inne*'nin harekesi yanlış konulmuş olur. Eğer bu şekilde haber takdir edilirse o zaman cümlenin bir bölümü sabit, diğer bölümü ise yok durumuna düşer.

İkinci cümleye *أَوَّلُ* kelimesi takdir edilirse bu durum oluşmaz. Basralılar ise bunu câiz görmezler. Zemaşerî de Ebû Alî'ye bu konuda tabi olmuştur. İbn Hişâm'a göre doğru olan onların görüşünün aksinedir. Eğer *أَنَّ* yi *fetha* ile okursak manası, *حَمْدُ اللَّهِ* hangi şekilde olursa olsun Allah'a hamd biçiminde olur.⁶¹³

3.3.9.Mansûbat

Bir cümlede lafzen mansub gelen, mahallen veya takdiren mansûb kılınan kelimelere denir. Mensûbatlar, mef'ûlu bihi, mef'ûlü mutlak, mef'ûlü leh, mef'ûlü fihi, mef'ûlü maah, sıfat-ı müşebbehe ile mansûb olanlar, hâl, temyîz, müstesnâ, kâne ve kardeşlerinin haberi, kâde ve kardeşlerinin haberi, nefiy harflerinin haberi, *inne* ve kardeşlerinin ismi, *la* harfinin ismi, nasb harflerinin dâhil olduğu muzâri fiil⁶¹⁴ olmak üzere onbeş tanedir.

3.3.9.1.Mef'ûlü-Bihi

Fâil'in yapmış olduğu müsbet veya menfi fiilin üzerine vaki olan isme denir.⁶¹⁵ *أَلَمْ يَرَوْا كَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنَ الْقُرُونِ أَنَّهُمْ إِلَيْهِمْ لَا يَرْجِعُونَ* / *müşrikler görmüyorlar mı ki, onlardan önce nice kavimler helak ettik. Onlar tekrar dönüp de bunlara gelmezler*⁶¹⁶ âyetindeki altı çizili kelimeleri *مَنْ أَهْلَكْنَا* / *kimi helak edersek* diye okumuştur.

⁶¹³Emîn Abdusselâm, *Haşiye, II/468,469.*

⁶¹⁴İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, (thk. Abdulhamîd), s.249-306; Talu, *a.g.e. III/174.*

⁶¹⁵İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, *a.g.e. s.238; Talu, a.g.e. III/178.*

⁶¹⁶Yâsîn, 36/31.

Ferrâ يَرَوَا den dolayı كَمْ mansûbtur demiştir. Bu görüş yanlıştır. İstifhâm veya haber kılinsa bile yine de mansûb gelmez. Sîbeveyh ise اَنْ ismi ve haberiyle birlikte كَمْ kelimesine bedeldir demiştir. İbn Hişâm'a göre bu durumda da yanlıklık göze çarpar. Çünkü eğer كَمْ kelimesi يَرَوَا fiilinin mamûlü olarak takdir edilirse, o zaman Ferrâ'ya söylenen gibi كَمْ kelimesinin başta gelme hakkı ortadan kaldırılmış olur.

Eğer اَهْلَكْنَا fiilinin mamûlünü كَمْ olarak alırsak اَنْهُمْ cümlesine te'sir ettiğini kabul etmiş oluruz. Bundan dolayı اَهْلَكْنَا عَدَمَ الرَّجُوعِ /dönmemek üzere helak olduk demek sâhih olmaz. Bu görüş ise en isabetli görüştür. Kem ve ondan sonrakiler bedel olur. Çünkü يَرَوَا fiili manaya te'sir eder ve اَنْ ve sılasına etki etmiş olur.⁶¹⁷

3.3.9.2.Mef'ûlu Maah

Mea manasında beraberlik bildiren ve vav harfinden sonra gelip atıf harfi olmayan mansûb isme denir.⁶¹⁸

Ebû Esved ed-Duelî'ye nisbet edilen aşağıdaki beyitlerde bazı nahivciler mef'ûlü meah olduğunu iddia etmişlerdir. Ancak aslında burada mef'ûlü meah yoktur. O beyitler şunlardır:

يَا أَيُّهَا الرَّجُلُ الْمُعَلَّمُ غَيْرُهُ ... هَلَّا لِنَفْسِكَ كَانَ ذَا التَّعْلِيمِ
أَبْدًا بِنَفْسِكَ فَأَنْتَ هِيَ عَنِهَا ... فَإِذَا انْتَهَتْ عِنْدَهُ فَأَنْتَ حَكِيمٌ
فَهُنَاكَ يُسْمَعُ مَا تَقُولُ وَيَسْتَنْقَى ... بِالْقَوْلِ مِنْكَ وَيَنْفَعُ التَّعْلِيمِ
/ لَا تَنْهَ عَنْ خُلُقٍ وَتَأْتِي مِثْلَهُ ... عَارٌّ عَلَيْكَ إِذَا فَعَلْتَ عَظِيمٌ

Şair başkasına öğretip kendini unutan bir kişiye nasihat ederek: *Başkalarına emir edip kendini unutma. Önce kendinde doğruluğu bulmaya çalış ve kendini delâletten koru. Doğru olur ve yanlıştan uzak kalır isen gerçek bilgilerden olursun.*

*Sana nasihat edene kulağını aç ve onunla arkadaş ol ki; senin sözün hayat versin, öğretin başkalarına faydalı olsun. Yaptığın bir işi başkalarına yasaklama ki; sana utanç olarak dönmesin. Fiilin sözünü yalanlamasın.*⁶¹⁹

İbn Hişâm, وَتَأْتِي مِثْلَهُ / bir benzerini getir cümlesini *mef'ulu meah* diye i'râb edenlerin yanlış i'râb ettikleri görüşündedir. Çünkü *vav* harfinden sonra mea manası olduğu halde yani لَا تَنْهَ عَنْ خُلُقٍ مَعَ إِثْيَانِكَ مِثْلَهُ / İnsanlara senin yaptığın bir şeyi

⁶¹⁷İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, (thk. Abdulhamîd), s.378.

⁶¹⁸İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, a.g.e. s.260; Talu, a.g.e. III/202.

⁶¹⁹İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, a.g.e. s.313.

*yasaklama*⁶²⁰ demektir. Ancak burada *fiil cümlesi* vardır. *Mef'ûlu meah* ise fiil değil sarîh bir isim ile olur.

Nahivcilerin cumhûru ان harfinden evvel ve fiilden sonra mef'ûlu meah yapılamaz demiştir. Çünkü onlar mef'ûlu meah'ın sârih isim olmasını şart koşarlar.⁶²¹

3.3.9.3.Hâl

Fâil veya mef'ûlün durumunu bildiren, beyan eden kelimelere veya cümlelere denir.⁶²²

Sâhibu'l-hâl'in te'kidine örnek, لَأَمَنَ مَنْ فِي الْأَرْضِ كُلُّهُمْ جَمِيعًا / ...yeryüzünde bulunanların hepsi elbette topyekün iman ederlerdi..⁶²³ âyeti zikredilir.

جَاءَ النَّاسُ قَاطِبَةً أَوْ كَافَّةً أَوْ طَرًّا / İnsanlar koyun sürüsü gibi toplu ardı sıra geldi cümlesindeki ifadelere benzer ifadelerle yapılan hal çeşidine hiçbir nahiv âlimi işaret etmemiştir. İbn Mâlik yukarıdaki âyeti hâlin âmilini te'kidine misâldir demiştir. İbn Hişâm'a göre bu İbn Mâlik'in bir yanılığsıdır.⁶²⁴

Hâlin sâhibu'l-hal ile alakalı üç durumu vardır. Bunlardan birisi de hâlin sâhibu'l halden sonra gelmesidir. Veya sâhibu'l-hal istisnâ bildiren لا harfiyle gelir ve mecrûr olur. Bu mecrûrluk zâid bir cer harfiyle olmaz ise sâhibu'l hâlden sonra gelmesi vâciptir.

وَمَا تُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ / Biz peygamberleri ancak müjdeleyiciler ve uyarıcılar olarak göndeririz.⁶²⁵ مَرَرْتُ بِهَيْدٍ جَالِسَةً⁶²⁵ / Hint oturur halde iken geçtim örnekleri bu kabildendir.

Bu duruma İbn Cinnî, Fârisî, İbn Keysân muhaliftir ve hâl'in takdimi câizdir demişlerdir. İbn Nazm da bu görüştedir ve şu âyeti وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِلنَّاسِ / Biz seni ancak bütün insanlara gönderdik⁶²⁶ ve şu beyit تَسَلَّيْتُ طَرًّا عَنْكُمْ بَعْدَ بَيْنِكُمْ / Sizi o kadar çok andım ki; sanki ben, sizin aranızdaydım.⁶²⁷ delil getirir. İbn Hişâm'a göre bu beyitteki durum zarurettendir.

⁶²⁰İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, (thk. Abdulğani), I/311.

⁶²¹İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, (Abdulhamîd), s.261-263.

⁶²²İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, a.g.e. s.266; Talu, a.g.e. III/204.

⁶²³Yûnus, 10/99.

⁶²⁴İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, a.g.e. s.269.

⁶²⁵En'âm, 6/48.

⁶²⁶Sebe, 34/28.

⁶²⁷İbn Hişâm, *Evdah*, (thk. Dâru'l Ciil), II/321.

Âyetteki **كَافَّة** kelimesi **أَرْسَلْنَاكَ** / *Seni gönderdik* kelimesindeki **ك** harfine hâldir. **Ta** harfi ise mübâlağa içindir. Te'nis için değildir. Bu durumda hâl'in takdimi gereklidir. **ارسل** fiilinin **با** harfi ile müteaddî olması mümtendir.⁶²⁸

Hâl cümle olarak gelebilir. Bunun ise üç şartı vardır: **Birinci şart**: Bu cümlelerin haber cümlesi olmasıdır.

أَطْلُبْ وَلَا تَضْجِرْ مِنْ مَطْلَبٍ / *Daima istekli ol. Talep etmekten usanma*⁶²⁹ ifadesinde **لا** nehiy içindir, **vav** ise hâl içindir diyenler yanlış hüküm vermişlerdir. Çünkü buradaki **vav** atıf harfidir. Buna benzer şu âyet **وَأَعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا** / *Allah'a ibadet edin ve ona hiçbir şeyi ortak koşmayın..*⁶³⁰ Bu âyette de **vav** harfi atıf içindir, hâl için değildir.

İkinci şart: İstikbal bildiren bir cümle olmaması. İbn Hişâm'a göre bazılarının şu âyette hâl vardır görüşünü savunmaları yanlıştır. **إِنِّي ذَاهِبٌ إِلَىٰ رَبِّي سَيِّهْدِين** / *İbrâhîm, şöyle dedi, "Ben Rabbime (onun emrettiği yere) gideceğim. O bana yol gösterecektir"*⁶³¹ çünkü burada **سَيِّهْدِين** / *Beni hidayete erdirecek* fiili müstakil bir cümle olup, müstakbeli bildirmiş ve başka bir hükme tabi olmuştur.⁶³²

Hâl, fâil veya mef'ûl olarak gelebilir. **وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً** / *Allah'a ortak koşanlar sizinle nasıl topyekûn savaşıyorlarsa...*⁶³³ **ضَرَبْتُ زَيْدًا ضَاحِكًا** / *Zeyd'i gülerken dövdüm* gibi.

Zemahşerî âyette **كَافَّة** kelimesini hem fâil, hem mef'ûl göstermiştir. Bu ise yanılıdır. Çünkü **كَافَّة** kelimesini mahzûf bir mastarın sıfatı kılarak **رِسَالَةٌ كَافَّةٌ** / *Bütün insanlığın risalesi* şeklinde takdir etmiştir.⁶³⁴

Ebû Hayyân ve bazı nahivciler hâl'in muzâfu ileyh olarak gelmesinin muzâf, muzâfu ileyh'in bir parçası veya ona benzer bir parçası olur ise câiz değildir görüşündedir ve delilleri ise, hâl'de bulunan âmil, sâhibu'l hâl'de bulunan âmil'den farklı olmuş olur görüşüdür. İbn Hişâm'a göre bu durum ise mümtendir. Ona göre bu durumda doğru olanın muzâfu ileyh'in hâl olarak gelebileceğidir. Muzâfu ileyh'in bazıları veya bazısına benzer olan şey tek bir şey gibidir. Bundan dolayı muzâfu ileyh hâl gelebilir. Meselâ: İbn Hişâm örnek olarak **وَتَزَعْنَا مَا فِيهِمْ مِنْ عَرَبٍ وَنَتَّبِعُوا إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا** /

⁶²⁸İbn Hişâm, *Evdah*, (thk. Habbûd), I/442-444.

⁶²⁹İbn Hişâm, *Evdah*, (thk. Dâru'l Cîl), II/347; İbn Hişâm, *Muğnî*, (thk. Mâzin), I/519, 763.

⁶³⁰Nisâ, 4/36.

⁶³¹Sâffât, 37/99.

⁶³²İbn Hişâm, *Evdah*, (thk. Habbûd), I/456-457.

⁶³³Tevbe, 9/36.

⁶³⁴Emîn Abdusselâm, *Hâşiye*, III/254.

İçlerindeki kötülüğü çıkarıp attık ve hanîf olan İbrâhîm'e uyun dedik ifadesini kullanmış ve bu şekilde gelmesi kulağa hoş gelen bir kullanılıştır demiştir.⁶³⁵

3.3.9.4.Temyîz

İsmlere sonradan arız olan veya aslında bulunan mübhem bir şeyi ortadan kaldırmak için gelen isimlere temyîz denir.⁶³⁶Temyîz kinâyeli gelebilir. Bu durumda istifhâm bildiren كَمْ ile olur. Bu bağlamda كَمْ عَبْدًا مَلَكَتْ / Kaç köle sahibisin cümlesinde كَمْ lafzı mukaddem mef'ûldür ve عَبْدًا temyîzdür. Müfred ve mansûb olması vâciptir.

Kûfeliler ise bu halde temyîzin cem gelmesini câiz görürler ve كَمْ عَبْدًا مَلَكَتْ / Kaç köleye sahipsin söylerler. İbn Hişâm'a göre bu şekilde geliş semâ yoluyla duyulmamıştır ve kıyâs'ta bunu uygun görmez. Temyîzin كَمْ istifhâm harfiyle gelip mecrûr olması câizdir.

Bunun iki şartı vardır. Önüne bir harfî cer gelmesi ve temyîz'in de onunla bitişik olması. Yani, aralarına fâsıla girmemesi gerekir. بِكَمْ دِرْهَمٍ اشْتَرَيْتَ / Kaç dirheme aldın عَلَى كَمْ شَيْخٍ اشْتَعَلْتَ / Kaç hocanın yanında okudun gibi. Harf-1 cer ile temyîz arasına fâsıla girer ise o zaman burada cer harfî takdir edilir. İfadenin takdiri ise, بِكَمْ مِنْ دِرْهَمٍ / kaç dirheme وَعَلَى كَمْ شَيْخٍ اشْتَعَلْتَ / Kaç hocadan ders aldın şeklindedir. Zeccâc ise bu cer halinin izâfe ile olduğunu iddiâ eder.⁶³⁷

3.3.9.5.Müstesnâ

İstisnâ edatlarından olan لَيْسَ لَا يَكُونُ خِلاَ إِلَّا غَيْرَ عَدَا (değil, olmaz, hariç, ancak, başka, dışında) biriyle bir hükmün önceki hükümden ayırma işlemine denir.⁶³⁸**Müstesnâ**'nın nasb durumunun vâcib olduğu hallerden birisi de istisnâ edatının مَاعَدَا olmasıdır. ثَمَلِ النَّدَامَى مَا عَدَانِي فَبَانِي. / Zeyd dışında herkes geldi جَاءَ الْقَوْمُ مَا عَدَا زَيْدًا / مَاعَدَا ⁶³⁹ بِكُلِّ الَّذِي يَهْوَى نَدِيمِي مُوَلِّعٌ / Pişmanlıklar insanları yordu. Ben bu içtenliğimle pişmanlıklarına öyle bağlandım ki; beni etkilemedi, bıktırmadı⁶⁴⁰ örneklerinde bu durum görülmektedir.

Buradaki **ya** harfî nasb mahallindedir. Çünküvikâye için gelen nun **ya** harfinden önce gelmiştir. Cermî, Rebeî ve Ahfeş bu kelimedden sonraki temyîzi mecrûr

⁶³⁵İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, (thk. el-Cevcerî), II/454.

⁶³⁶İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, (thk. Abdulhamîd), s.275; Talu, *a.g.e. III/210*.

⁶³⁷İbn Hişâm, *a.g.e. s.277*.

⁶³⁸İbn Hişâm, *a.g.e. s.280*

⁶³⁹İbn Hişâm, *Evdah*, (thk. Dâru'l Cîl), I/107, II/290.

⁶⁴⁰İbn Hişâm, *Şuzuru 'z-Zeheb*, (thk. Abdulğani Dıkr), I/339.

kılmışlardır. Bu durum ise şâzz'dır. Bundan dolayı İbn Hişâm konunun başında zikretmeye gerek görmediğini belirtir.⁶⁴¹

3.3.9.6.Kâde ve Kardeşlerinin Haberi

Nakıs fiiller olan kane ve kardeşleri gibi isim cümlelerinin başına gelip mübtedayı kendisine isim yapıp merfû kılan, haberini de haber yapıp mansup kılan ve daima haberinin muzari fiiliyle bitişik geldiği fiillere mukarebe fiilleri denir.⁶⁴²

Kâde ve kardeşlerinin haberinin muzârî fiilden başka gelme durumu yoktur ve **أَنْ** harfiyle bitişik gelip gelmemesi yönüyle dört kısma ayrılır.

Birincisi **أَنْ** ile bitişik gelmesinin vâcib olduğu haller. Bu durumda iki kelime vardır. Bunlar: **حَرَى** ve **اِخْلَوْلَقَ** dır. **حَرَى زَيْدٌ أَنْ يَفْعَلَ** / *nerdeyse Zeyd yapacaktı اِخْلَوْلَقْتَ* / *gökten nerdeyse yağmur yağacak* ifadeleri örnek olarak zikredilebilir.

İbn Hişâm'a göre, İbn Mâlik ve Ebû Hayyân'ın ikisi de bir yanılığa düşerek **حَرَى** kelimesi tenvinli gelirse isim'dir, fiil değildir görüşünü savunmalarındır.⁶⁴³

3.3.9.7.Önünde Nasb Harflerinin Geçtiği Muzâri Fiil

Mansûbatlardan birisi olup müzârî fiilinin **أَنْ لَنْ كَيْ إِنْ** (*mastar edatı, olmayacak, diye, öyleyse*) nevâsıb harflerinden sonra mansûb gelmiş muzari fiildir.⁶⁴⁴

İbn Hişâm **عَسَى زَيْدٌ أَنْ يَقُومَ** / *Umarız Zeyd kalkar* cümlesinde **أَنْ يَقُومَ** cümlesinin mahalli hakkında ihtilafa düşüldüğünü ve meşhur görüşe göre nasb mahallinde haber olduğunu, bazılarının ise mef'ûl olduğu görüşünü savunduklarını bildirmiştir.

عَسَيْتَ أَنْ تَفْعَلَ cümlesinin manası, **قَارِبْتَ أَنْ تَفْعَلَ** *laz kalsın yapacaktın* olduğu Müberrid'ten rivâyet edilmiştir. Bazıları ise cer harfinin düşürülmesi ile mansûb kılınmış veya **عَسَى** fiilinin manasının **قَارِبَ** manasını taşıdığını kabul etmişlerdir. İbn Mâlik, Sîbeveyh'ten naklederek takdirin, **دَنَوْتُ مِنْ أَنْ تَفْعَلَ** / *yapmaya yaklaştın* veya **قَارِبْتَ أَنْ تَفْعَلَ** / *yapmaya yakınlaştın* olduğunu belirtmiştir. İbn Hişâm ise, birinci takdirin uzak olduğunu, cer harfinin bu yerlerde hiçbir zaman sâbit olduğunun görülmediğini bildirmiştir. Bazıları ise, **أَنْ تَفْعَلَ** cümlesinin ref mahallinde bedel olduğu ve iki mahal görevini ifâ ettiğini belirtmişlerdir. Buna benzer olarak Hamza'nın kırâatinde **وَلَا يَحْسَبَنَّ** **الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّمَا نُمَلِّي لَهُمْ خَيْرٌ لَأَنفُسِهِمْ** / *İnkâr edenler,kendilerine vermiş olduğumuz mühletin,*

⁶⁴¹İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, (thk. Abdulhamîd), s.282,283.

⁶⁴²İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, a.g.e. s.288.Talu, a.g.e. III/117.

⁶⁴³İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, a.g.e. s.288,289; İbn Hişâm, *Evdah*, (thk. Dâru'l Ciîl), I/310; es-Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmîi*, I/470.

⁶⁴⁴İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, a.g.e. s.307; Talu, a.g.e. III/80.

sakin kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar....⁶⁴⁵ *أَتَمَّا نُمَلِّي لَهُمْ خَيْرًا لِّأَنْفُسِهِمْ* / ...kendilerine mühlet vermemiz onlar için daha hayırlıdır cümlesinin iki mef'ûl konumunda olduğunu söylemeleri gibi. İbn Hişâm'a göre âyette geçen *أَنْ* kelimesi mevsûl harfidir. Munsarif fiile bitişir, o fiili müzâri veya mâzi olsun değiştirir *لَوْلا أَنْ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْنَا* / ...Allah, bize lütfetmiş olmasaydı....⁶⁴⁶ ve *وَلَوْلا أَنْ تَبْتَئَاكَ* / Eğer biz sana sebât vermiş olmasaydık.....⁶⁴⁷ veya emir fiiline bitişerek değişikliğe sebep olur. Bu görüşü de Sîbeveyh savunmuş, örnek olarak ise *كَتَبْتُ إِلَيْهِ بِأَنْ فَمَ* / Kalkması için ona yazdım getirmiştir. İbn Hişâm'a göre bu görüş sahihtir.

Nahiv âlimleri iki şeyde ihtilâfa düşmüşlerdir. ***Birinci İhtilaf Konusu:*** Mâzi ve emir fiillerindeki mevsûl harfi, muzâri fiilinde de mevsûl harfidir. Ancak, İbn Tâhir muhalefet ederek muzâride olanın farklı olduğunu, iki delilinin olduğunu savunmuştur. ***Birinci delil:*** Muzâriye dâhil olan *أَنْ* harfinin muzâriyi istikbâle has kıldığını, başka bir kelime veya fiile bitişmez. *سَوْفَ* ve *سَيِّنَ* harflerinde de aynı durum söz konusudur.

İkinci delil: Eğer cümlenin mansûb olduğu kabul edilirse, mâzi ve emir fiillerinin mahallerinin de mansûb oldukları hükmüne varılır. Nasıl ki; mâzi fiile *أَنْ* harfinden sonra cezm hükmünün verilmesi gibi. Bu görüşü ise kimse savunmamıştır.

İbn Hişâm bunları aktardıktan sonra cevaben şöyle devam ediyor: ***Birinci görüşe*** cevap olarak *أَنْ* deki nun te'kid olma halini kaybedip, muzâri fiilini istikbâl bildirmekten çıkarır. Emir fiiline de zorunlu hallerde dâhil olabileceğinde icmâ vardır. Şart edatları da mâzi fiile dâhil olup onu mâzilikten çıkardığında ittifâk vardır.

İkinci görüşe cevap olarak: Mâzi fiilin de cezm olabileceğini, onun mâzilikten muzâriliğe dönüşebilirliğinden dolayı bu edat mahallinde mâziyi cezm etmiştir. Aynı şekilde mâziyi istikbâle has kılıp mana yönüyle muzâri kıldığı için onun mahalli de lafzen nasb haline dönüştürülmüştür.

İkinci İhtilaf Konusu: Emir fiiline *أَنْ* harfinin bitişmesidir. Ebû Hayyân bunun câiz olmadığını, bitişemeyeceği ve *أَنْ* harfinin daima tefsiriyye olarak geleceğini savunmuş, iki delille bunu desteklemiştir.

Birinci delil: Eğer emir fiiline mastar manası takdir edilirse o zaman emir manasını kaybeder. ***İkinci delil:*** Mef'ûl veya fâili bulunmaz. Bunun için *أَعْجَبَنِي أَنْ فَمَ* / Kalkışın beni şaşırttı denilemez. Aynı şekilde *كَرِهْتُ أَنْ فَمَ* / Kalkışını beğenmedim da denilemez. Ancak, mâzi ve muzâride denilebilir.

⁶⁴⁵ Âl'î İmrân, 3/178.

⁶⁴⁶ Kasas, 28/82.

⁶⁴⁷ İsrâ, 17/74.

Bunlara cevap olarak İbn Hişâm, emir manasının ن harfinin mevsûl olduğunda ortadan kalkması, mastar olduğunda da kalkmasını gerektirir. Bu durum mâzi ve muzârîde mevsûl görevinde bulunduğu da manasının kaybolmasına sebep olur diyerek cevabını başka delillerle devam ettirmiştir.⁶⁴⁸

3.3.10.Mecrûrât

Bir cümlede lafzen, takdiren veya mahallen gelen mecrur kelimelere denir. Harf-i cerler, mecrûr olan isimler, izâfe ile mecrûr olan isimler ve mücâvere ile mecrûr olanlar olmak üzere üç kısma ayrılır.⁶⁴⁹

3.3.10.1.Harf ile Mecrûr Olanlar

Cer harfleri bahsinde رُبَّ / Övmek veya yermek, azlık ve çokluk gibi kavramları vasfetmek için kullanılan bu kelimenin İbn Hişâm harf-i cer olduğunu savunmuştur. Kûfeliler isim olduğunu iddiâ edip, ismin alâmetlerinden olan isnâda rubbe örneğini getirerek şu beyti zikretmişlerdir:

إن يَقتلوك فإن قتلك لم يكن .. عارا عليك ورب قتل عار / *Seni öldürürlerse öldürülüğün sana ayıp değildir. Bazı öldürülüşler ise ayıptır. Ancak burada rubbe musnedu ileyhi değildir. Aksine mahzûf bir şeyin haberidir Cümle ise mecrûrun sıfatı veya mecrûrun haberidir ve mübtedâ konumundadır. Mana yönüyle daima azlık için kullanılmaz. Ancak çoğu nahiv âlimi daima azlık için kullanılır demişlerdir.*

Durustevayh ve ona tabi olmuş bir topluluğun dediği gibi daima çokluğu da bildirmez. İbn Hişâm'a göre aslında çoğu zaman çokluk için, bazende azlık için gelir. Çokluk için geldiğine şu âyet örnektir : رَبُّمَا يَوْمَ الدِّينِ كَفَرُوا لَوْ كَانُوا مُسْلِمِينَ / *İnkâr edenler, “Keşke müslüman olsaydık” diye çok arzu edeceklerdir.*⁶⁵⁰ Şu hadiste aynı şekilde çokluk için delildir.⁶⁵¹ يَا رَبُّ كَاسِيَةً فِي الدُّنْيَا عَارِيَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ: *Ey dünyâda örtülü olan bazı kişiler ahiret gününde çıplak olacaksınız.*⁶⁵²

⁶⁴⁸Emîn Abdusselâm, *Hâşiye*, I/77-84.

⁶⁴⁹İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, (thk. Abdulhamîd), s.333; Talu, *a.g.e.* III/228.

⁶⁵⁰Hicr, 15/2.

⁶⁵¹Emîn Abdusselâm, *Hâşiye*, I/366-68, 124,125; *Sahîhi-Buhârî*, I/40; *Süneni Tirmizi*, IV/488.

İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, (thk. Abdulhamîd), s.342.

⁶⁵²İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, (thk. el-Cevcerî), tsh. Nevvâf, II/557.

3.3.10.2. İzâfe İle Mecrûr Olanlar

İsm-i fâil, ism-i mef'ûl ve sıfatı müşebbehe izâfe ile ta'rif ve tahsislik kazanmaz. Ta'riflik kazanmadığında icmâ vardır. Tahsislik te kazanmaz. Ancak bazı kişiler tahsislik kazandığını söyleyerek şu örneği verirler: ضَارِبِ زَيْدٍ / *Zeydi vuran* ifadesinde ضَارِبِ kelimesi daha çok ma'rifeye yakındır ve tahsislik kazanmıştır.

Cevap olarak: ضَارِبِ زَيْدٍ cümlesi ضَارِبِ kelimesinin bir parçası değildir ki; ondan daha açık ve tahsislik kazanmış olsun. Ancak o ضَارِبِ زَيْدًا nin bir parçasıdır ve o tenvinli ve mansûbtur. Tahsislik özünde vardır.

3.3.11. Nahve Ait Bazı Bölümler

3.3.11.1. Te'kid

Tabi olanın yani metbu'un manasını pekiştirmek, kuvvetlendirmek için gelen kelimelere denir.⁶⁵³

Şu âyetteki isim te'kid için gelmemiştir. كَلَّا إِذَا دُكَّتِ الْأَرْضُ دَكًّا دَكًّا / *Hayır, yeryüzü (kıyâmet sarsıntısıyla) parça parça olup dağıldığı zaman.*⁶⁵⁴ Çoğu nahivci دَكًّا دَكًّا/ parça parça kelimelerinin tekrar için geldiğini savunmuştur. Çünkü âyetin tefsiri manasının دَكًّا دَكًّا / *parçalanmadan sonra tekrar parçalanma* dır. دَكَّ fiili o kadar çok tekrarlandığından dolayı هَبَاءً مُنْبَثًا / *dağılıp toz duman haline dönüşmüştür* صَفًّا صَفًّا ise meleklerin bütün yönden semâdan inmesine delâlet eder ve bazısı sâf dururken, diğer bir yerde tekrar sâf yapıp tekrarlanır. Bundan dolayı, birincisi, ikincisinin te'kidi değildir.

Buna benzer şu örnek verilebilir: عَلَّمْتُهُ الْحِسَابَ بِأَبَا بِأَبَا / *matematiği bölüm bölüm öğrettim* aynı şekilde müezzinin sözü olan اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ / *Allah büyüktür. Allah büyüktür* te'kid değildir. İbn Cinnî ise te'kid olduğunu söyler. Ancak ikincisi birincisinin te'kidi için değildir. Aksine yeni bir cümledir.

قَدْ قَامَتِ الصَّلَاةُ قَدْ قَامَتِ الصَّلَاةُ / *Namaz yaklaştı, namaz yaklaştı* ise ikinci cümle birincisinin te'kidi içindir ve ikinci cümle ise haberdur.⁶⁵⁵

يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ / *kendi kendilerine üç ay hali beklerler...*⁶⁵⁶ âyetine ilişkin bazı kişilerin nefs kelimesiyle te'kid yapılmıştır görüşünün incelenmesi gerekir. Çünkü merfû muttasıl zamîrin nefs veya ayn ile te'kid edilmesi için öncelikle munfasıl bir

⁶⁵³İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, (thk. Abdulhamîd).s.432; Talu, *a.g.e. III/235*.

⁶⁵⁴Fecr, 89/21.

⁶⁵⁵İbn Hişâm, *Şerhu Katr*, (thk. Muhammed Hayrî), s.251.

⁶⁵⁶Bakara, 2/228.

şekilde te'kid edilmesi gerekir. *فَمَنْتُمْ أَنْتُمْ أَنْفُسَكُمْ* / *Siz kendiniz kalktınız*, buna örnektir. Zira te'kid burada yitirilmiş olur.

Tarabbus ile emir edilenlerin kendileri dışında olanların olduğu zannı oluşmasını diye te'kidi munfasıl getirmek gereklidir. Muttasıl olur ise bu zan ortaya çıkar. Ancak *زَارَتِي الْخَلِيفَةُ نَفْسُهُ* / *halifenin bizzat kendisi beni ziyaret etti* cümlesinde bu zan yoktur ve bu kuralın dışındadır. Âyette *أَنْفُسُهُنَّ* / *onların kendileri* kelimesi olarak zikredilmesi tarabbus / *bekleme* haline daha önem verilmesi gerektiğinin işaretidir ve erkeklere olan meylin önüne geçilsin diye direk onların nefislerini hitap almıştır.⁶⁵⁷

Te'kid lafızlarından *جَمِيعٌ* / *hepsi* Herevî'nin *Zevâhir* kitabında *جَاءَ الْقَوْمُ جَمِيعًا* / *kavmin hepsi geldi* cümlesinde cemii kelimesi hâldir. Ancak Herevî *جَمِيعٌ* kelimesini te'kid olarak kabul eder. Çağdaşlarımızın bazıları ise şu âyette *هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ* / *O, yerde ne varsa hepsini sizin için yarattı*⁶⁵⁸ geçen *جَمِيعًا* kelimesi *ما* mevsûlün te'kidi'dir demişlerdir.

Burada *ما* mevsûlün te'kidi olmuş olsa idi *جَمِيعُهُ* / *onun hepsi* denilmesi gerekirdi. *جَمِيعٌ* şeklindeki te'kid ise azdır. Kur'ân buna dayandırılmaz. İbn Hişâm'a göre doğru olanın hâl olarak gelmesidir. Ferrâ'nın ve Zemahşerî'nin *أَنَا كُلًّا فِيهَا* / *...doğrusu hepimiz bunun içindeyiz...*⁶⁵⁹ şu kırâat için *كُلًّا* kelimesini te'kid'tir demişlerdir. Sahih olan bedel olduğudur.

İbn Mâlik âyetteki *كُلًّا* kelimesini hâl olarak almıştır. Bu görüşünde iki zayıf noktası vardır. **Birincisi:** *كُلٌّ* kelimesinin nekire kılınp izâfeden lafzen ve manen sıyrılması nâdir bir durumdur. **İkincisi:** Hâl'in âmili olan zarfa takdimi yanlıştır.⁶⁶⁰

كِلَا ve *كِلْتَا* / *müzekker ve müennes için gelip müsennayı işaret yoluyla bildiren kelimelerdendir.* *كُلٌّ جَمِيعٌ عَامَّةً* / *hepsi, tümü, geneli* kelimeleri ise çoğul içindir. Bunların müekked bir zamîre muttasıl olması vâciptir. Bundan dolayı *خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ* / *...yerde ne varsa tümünü sizin için yarattı.*⁶⁶¹ âyetindeki *جَمِيعًا* kelimesini İbn Akîl'in te'kid olarak kabul etmesi İbn Hişâm'a göre yanlıştır. Bu kelime hâl'dir.⁶⁶²

İbn Hişâm, Müberrid'in nehiy ve nefiy'den sonra gelen *بَلْ* harfinin kendisinden sonra gelen cümleye nehiy ve nefiy manasını intikâl görevinin câiz olduğuna ilişkin görüşünü yanlış olduğunu şu şekilde reddeder: *مَا جَاءَ زَيْدٌ بَلْ عَمْرُو* / *Zeyd gelmedi. Aksine*

⁶⁵⁷İbn Hişâm, *Muğni*, (thk. Mâzin), s.300-301.

⁶⁵⁸Bakara, 2/29.

⁶⁵⁹Ğâfir, 40/48.

⁶⁶⁰Emin Abdusselâm, *Hâşiye*, III/137,138.

⁶⁶¹Bakara, 2/29

⁶⁶²İbn Hişâm, *Evdah*, (thk. Habbûd), II/96.

Amr geldi cümlesinin Müberrid'in görüşüne göre manası, *مَا جَاءَ زَيْدٌ* ve *بَلْ مَا جَاءَ عَمْرُو* /*Zeyd ve Amr gelmemiştir* olur. Bu görüş cumhûrun görüşüne terstir. Çünkü *بَلْ* kelimesi nehiy ve nefiy'den sonra gelir ise kendisinden öncekini takrir ile hâlinin devamını ve kendisinden sonra gelenin ise birincisinin zıddı olduğunun isbatı içindir görüşünü belirtir.⁶⁶³

İbn Hişâm sahibini te'kid edenlere *لَأَمَّنَ مَنْ فِي الْأَرْضِ كُلُّهُمْ جَمِيعًا* /...eğer Rabbin dileyseydi yeryüzünde bulunanların hepsi elbette topyekün iman ederlerdi...⁶⁶⁴ İbn Mâlik yukarıda zikredilen Yûnus suresi 99. âyetindeki te'kidin âmilini te'kid için geldiğini savunmuştur. İbn Hişâm bunun bir yanığı olduğunu, ancak; âmilini te'kid'e şu örneklerin verilebileceğini söylemiştir: *وَأَزَلَقْتِ الْجَنَّةَ لِلْمُتَّقِينَ غَيْرَ بَعِيدٍ* / *Cennet, Allah'a karşı gelmekten sakınanlara uzak olmayacak şekilde yaklaştırılacak*⁶⁶⁵ âyetinin *جَاءَ زَيْدٌ* / *Zeyd tek olarak, Amr ise kavminin akrabalarıyla geldi* ifadesinin örnek olarak verilebileceğini söylemiştir. Çünkü âyette *ازلاف* / *takrîb, yakınlaştırmak* içindir. Her muzlef olan yakındır. Her yakın olanda uzak değildir.

وَأَرْسَلْنَاكَ لِلنَّاسِ رَسُولًا /... (Ey Muhammed!) Seni insanlara bir peygamber olarak gönderdik⁶⁶⁶ *وَلَّى مُدِيرًا* / Süleymân, onun bu sözüne tebessüm ile gülererek⁶⁶⁷ *وَلَا تَعْتَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ* / Yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın⁶⁶⁹ âyetleri de bu kısım te'kid'e örnektir.⁶⁷⁰

3.3.11.2. Nidâ

Nidâ harflerinden biriyle kişiye yönelmesi istenen isme denir. Nidâ harfleri ise şunlardır: *Hemze elif, ey, eyya, ya, heyya, vav*.⁶⁷¹ Mûnâda müfred elif harfiyle iki şekilde gelir: Yakın yer için nidâ harfidir. *أَفَاطِمُ مَهْلًا بَعْضَ هَذَا التَّدْلِيلِ وَإِنْ كُنْتَ قَدْ أَزْمَعْتَ صَرْمِي* / Şair sevdiğine karşı hissettiği duyguları bastıramadığı için yaptığı bütün fiillerin kendi iradesi dışında olduğunu belirtmek için şöyle söylüyor: “*Ey Fâtıma! Sakin ol. Ben hislerimden dolayı sana eziyet etmiş olabilirim, ama bu kalbim bana her*

⁶⁶³İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, (thk. el-Cevceri), II/813.

⁶⁶⁴Yûnus, 10/99.

⁶⁶⁵Kâf, 50/31.

⁶⁶⁶Nisâ, 4/79.

⁶⁶⁷Neml, 27/19.

⁶⁶⁸Neml, 27/10.

⁶⁶⁹Şu'arâ, 26/183.

⁶⁷⁰İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûr*, (thk. el-Cevceri), I/319.

⁶⁷¹İbn Hişâm, *Evdah*, (thk. Dâru'l Ciil), IV/3; Talu, a.g.e. III/281.

*şeyi yaptırıyor. Benden sana ulaşacak kötülüğü sen engelle. Çünkü ben yaptığım bütün fiilleri kalbimin emriyle yapıyorum.*⁶⁷²

İbn Habbâz hocasından rivâyetle hemzenin orta mesafe için münâda olduğunu savunur ve يا harfini ise yakın mesafe için kabul eder. İbn Hişâm bunun icmaya ters bir görüş olduğunu belirtir.⁶⁷³

Müfred münâda tekrar edilirse o zaman üç görüş ortaya çıkar. **Birincisi:** Zamme gelmesidir. Bu durumda ise müfred münâda takdir edilir. **İkincisi:** Münâda'dan nidâ harfi hazf edilir, tekrar edilen nidâ atfı beyân olabilir veya ikinci münâda mef'ûlü bih olur ve fiili اعني olarak takdir edilir.

Üçüncü görüş ise: Müfred münâda fetha gelir ve bu asıldır. يَا زَيْدُ الْيَعْمَلَاتِ يَا زَيْدًا / *Ey Zeyd'in hızlı atı, ey Zeyd'in hızlı atı.* Ancak burada ihtilâfa düşülmüştür. Sîbeveyh ikinci يَعْْمَلَاتِ kelimesini hazf etmiş, birincisinin ona delâlet ettiğini belirterek, muzâf ve muzâf-u ileyh arasında زَيْدٌ kelimesini gizlemiştir.

Müberra id ise, birinciyi hazf edip ikinciyi ona delâlet ettirmiştir. İbn Hişâm'a göre bu iki görüşten ikincisinin çıkış noktası zayıftır. Sîbeveyh'in görüşü müzaf ve muzâf-u ileyh'in arasını ayırmak olduğundan bir kelimeyi iki kısma ayırmak manasına gelir. Müberra id'in görüşü ise, birincisini hazf edip ikincisinin ona delâlet etmesi gibi bir şey oluşur. Bu durumda nâdir görülür. Aksi olan ise çok kullanılan olmasıdır.⁶⁷⁴

فُلٌ bunlar nidâyâ mülâzımdırlar. Manaları اِمْرَاةٌ وَرَجُلٌ / *kadın ve erkek*' dir. İbn Mâlik ve bir gurup nahiv âlimi manasının زَيْدٌ وَهَيْدٌ isimleri gibi olduğu görüşündedir. İbn Hişâm'a göre bu görüş bir yanlışlıktan ibarettir. Manası: فُلَانٌ وَفُلَانَةٌ / *o adam, o kadın*' dir. İbn Mâlik فِي لُجَّةِ اَمْسِكِ فُلَانًا عَنْ فُلٍ / *ey filân kişi! o dalgadan o filân kişiyi koru* sözüyle bunlara açıklık getirmiştir.

Buradaki فُلٌ kelimesi nidâyâ has olan kelimedir. Mecrûrluk ise zarûretten dolaydır. Kelimenin aslı فُلَانًا dir. Elif ve nun ise burada zarûret için hazfedilmiştir. Misâl: دَرَسَ الْمُنَا بِمُتَالِعِ فَاَبَانَ / *evi yerden yüksek yapmaya çalıştı. Ancak karşı çıktılar burada iki harf الْمُنَا kelimesinden hazfedilmiştir. Aslı الْمُنَاذِلٌ dir.*⁶⁷⁵

⁶⁷²İmru'l Kays, *Dîvân*, s.12; el-Murâdî, *el-Cene'd-Dânî*, s.35; es-Suyûtî, *Şerhu Şevâhidü'l-Muğni*, (thk. Abdurrahmân b. Kemâl), I/20; es-Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmî*, I/17; Ya'kûb Emîl, *el-Mu'cemu'l-Mufassâl*, II/792.

⁶⁷³Emîn Abdusselâm, *Hâşiye*, I/32,33.

⁶⁷⁴İbn Hişâm, *Şerhu Katr*, (thk. Muhammed Hayrî), s.176,177.

⁶⁷⁵İbn Hişâm, *Evdah*, (thk. Habbûd), II/175,176.

3.3.12.İbn Hişâm'ın Bazı İlim Talebelerinin Sordukları Sorulara Karşılık Verdiği Risale Türü Cevaplara Örnekler

3.3.12.1.Nahiv Konularına Dair Üç Risâle'de Geçen Soru ve Cevapları

3.3.12.1.1.Birinci Risâle

Bu risâle *el-Mebâhisu'l-Merdiyye Muteallika bi min'i-Şartıyye*⁶⁷⁶ diye isimlendirilmiştir. Bu risâlede İbn Hişâm şart bildiren **men** hakkında geniş açıklamalar yapmış, bu konu hakkında kendisiyle Takîyyuddîn es-Subkî Ebu'l-Hasan⁶⁷⁷ arasında geçen münâkaşadan elde ettiği sonuçlar olduğunun altını çizerek mes'elelerin izâhına geçmiş ve ilk mes'ele deyip şöyle başlamıştır:

Şart bildiren **men** kelimesinin isim olduğu ve yine şart bildiren **in** kelimesinin de harf olduğu hakkında icmâ vardır. Subkî'nin mefhûmu ve görevi aynı olan iki şeyin yani kelime çeşitlerinin isim ve harf olarak farklı adlandırılmasının gerekçesi ne olabilir sorusuna İbn Hişâm aşağıdaki gibi cevap verdiğini belirtmiştir:

Men ve **in** eşit ve birbirlerinin murâdifi değildir. **İn** harfi sadece şart bildirir. İki cümle arasında sebep ve musebbebi birbirine bağlar ve cümlelerin hükmünü değiştirir. Yani **in** harfinin gelişi önceki mana ve hükmün sonraki mana ve hükümden farklı olmasını doğurur. Bundan dolayı harftir.

Ancak şart bildiren **men** ise iki şeye delâlet eder. **Birincisi**: Akıllı kişiye ki, bunda isim manası vardır ve kendi içinde gizlidir. Meselâ insan kelimesi. Bu kelime manası itibariyle insan denilen varlığa delâlet edip mana ile lafız eşittir. **İkincisi**: Şart manası. Bu ise ârizi olarak **in** manasını içerir. Bundan dolayı nahivciler şart bildiren isimlere harf manasını da içerdiği için mebnilik özelliği vermişlerdir. Ancak harf manasını içerdiği için onun harf olmasını gerektiren bir şey yoktur. Çünkü harf başkasının manasına delalet eder. Kendisinin manasına tek başına delâlet edemez.

Harf manası istifhâm ve şart isimlerde geçerli değildir. Bundan dolayı harfin tarifi yapılırken sadece başkasının manasına delâlet edendir demek doğru olur. Çünkü daha önce tarifi *الْحَرْفُ مَادَّلٌ عَلَى مَعْنَى فِي غَيْرِهِ* / “Başkasının manasına delalat eden, tek başına manası olmayan şeye denir” diye yapılmış, bu tariftten dolayı bazı harf olmayan şeylere harf hükmü verilmesine sebep olmuştur. Şart bildiren **men** kelimesinin isim

⁶⁷⁶Emîn Abdusselâm, *Hâşiye, I/10*; İbn Hişâm, *Selâsu Resâi'l fi'n-Nahv*, (thk. Nasreddîn Fâris, Abdulcelîl Zekerıyyâ), Dâru'l-Meârif Li't-Te'lif ve't-Tercüme ve'n-Neşr, Mısır, 1987.

⁶⁷⁷es-Subkî. Alî b. Abdulkâfi b. Alî b. Temmâm es-Subkî el-Ensârî el-Hazrecî. Ebû'l-Hasan. (öl.756/1355), Asrının Şeyhu'l-İslâmı ve müfessirdir. Mısırdaki doğup orda vefat etmiştir. *ed-Durru'n-Nazm, Muhtasâru Tabakâtu'l-Fukahâ, İhya'u bi'n-Nufûs fi Sun'ati İlkâi'd-Durûs, el-Kâfiyye* gibi kitapların müellifidir. Zirikli. el-Â'lâm, IV/301.

yerine harf olarak nitelenmesi gibi. Bundan dolayı harf'in tarifine **فَقَط** kelimesini eklemek gerekir. O zaman tarifi şöyle olur: **الْحَرْفُ مَا دَلَّ عَلَى مَعْنَى فِي غَيْرِهِ فَقَط** / *Sadece başkasının manasına delalet eden kelimeye harf denir.*⁶⁷⁸

Kûfeliler şart bildiren isimler iki kelime gibidir ve merfû hükmündedir görüşünü savunurlar. Kûfelilerin yanıldığını belirten İbn Hişâm bu durumun onların mübtedâ ve haberin kendilerinin âmil olduğunu kabul etmelerinden kaynaklandığını, Subkî'nin bundan dolayı mübtedâ ve haberin birbirlerine takdim ve te'hir salâhiyetine sahip olduklarını savunduğunu belirtir.

Âmilin rütbesinin takdim, ma'mülün rütbesinin ise te'hir olması gerekir. Buna cevap olarak bunlar görev bakımından müşterek olduğu için ikisinde amelleri takdim ve te'hirde eşittir demişlerdir.

أَيُّ kelimesi **أَيُّمَا تَدْعُوا** / ...hangisiyle çağırırsanız...⁶⁷⁹ âyetinde **تَدْعُوا** fiiliyle mansûb ve **تَدْعُوا** fiili ise meczûmdur. İki şeyden birisi diğerinin ma'mülü ise bu iki şey hüküm olarak birbirine eşit olur. Burada **eyyu** kelimesi konuluş amacına uygun olarak isimdir ve şart manası içermektedir. Şart manasından dolayı meczûmdur. Fakat aynı zamanda isim manası da taşıdığı için mansûbta gelebilir. Mübtedâ ve haber ise her biri lafzen ve takdiren bir kelimedir.⁶⁸⁰

İbn Hişâm *Nahiv Hakkında Üç Risâle* diye adlandırdığı kitabının İkinci Risâlesinin başlığını **إِعْرَابُ عَشْرَةِ الْقَاظِ** / *On lafzın i'râbı* diye isimlendirmiştir. Senâdigî⁶⁸¹ bu risâleyi muhtasâr olarak şerh etmiştir. İbn Hişâm bu risâlesini halk arasında çokça kullanılan kelimelerin i'râbını soranlara cevaben yazmıştır.

Meselâ o kelimelerden olan **فُضْلًا** / *bundan öteye* kelimesinin i'râbını şu şekilde yapmıştır: Bu kelime iki şekilde i'râb edilir. **Birincisi**: Nefîy için kullanılır. Misal: **لَا يَمْلِكُ** / *dirheme sahip olamamış dinara nasıl sahip olsun* bu cümlenin manası **أَنْهُ لَا يَمْلِكُ دِرْهَمًا وَلَا دِينَارًا** / *Ne dirheme ne de dinâra sahiptir* dirhem sahibi olmayan kişinin dinâr sahibi olması düşünülemez. Sanki şöyle söylenmiş: O dirhem

⁶⁷⁸İbn Hişâm, *Selasu Resâil*, (thk. Komisyon), s.16.

⁶⁷⁹İsrâ, 17/110.

⁶⁸⁰İbn Hişâm, *Selâsu Resâil*, s.19,20; Emîn Abdusselâm, *Hâşiye*, I/10.

⁶⁸¹Senâdigî, Abdurrahmân b. Ahmed es-Senâdigî. (ö.1164/1751), Dimeşk'te doğup orada vefât etmiştir. *Şerhu'l-Burde, Şerhu-Şemâil, Risâletun fi'l-Kelâm alâ Aşreti Elfâz* gibi kitapların müellifidir. Zirikli. *el-Â'lâm*, III/297.

sahibi olamamış nasıl dinâr sahibi olsun. *İkinci i'râbı ise*, Fârisî⁶⁸²'nin yapmış olduğu iki i'râbıktır:

Birincisi: Mahzûf olan bir fiilin masdarıdır. Cümle dirheme sıfattır. Takdiri لا يَمْلِكُ دِرْهَمًا يُفْضَلُ فَضْلًا عَنْ دِينَارٍ / *dirhem sahibi değil, onun dinar sahibi olmaması doğaldır* şeklindedir. Ya da, bu sözcük nefiy siğâsında nekire geldiği için hâldir. **İkincisi:** *Fazlen* kelimesi dirhem kelimesine hâldir ve bunun bir müsavviği/ gerekçesi vardır. Bu gerekçe Sîbeveyh'in görüşüne de yakın bir gerekçedir. *Fazlen* kelimesinin sıfât olması câiz değildir. Çünkü sadece mansûb olarak geldiği görülmüştür. Öncesi veya sonrasının değişik gelmesi onu değiştirmez. Misâl: لَيْسَ عِنْدِي دِرْهَمٌ فَضْلًا عَنْ دِينَارٍ / *dirhemim yok, dinar sahibi de değilim* veya إِلَى دِرْهَمٍ فَضْلًا عَنْ دِينَارِ فَلَانَ لَا يَصِلُ / *filan dirhemi elde edemiyor, dinarı nasıl elde etsin*⁶⁸³

İbn Hişâm لُغَةً وَاصْطِلَاحًا kelimelerinin i'râbına değinerek şöyle demiştir: Her halükarda *mansûb* gelip hâl olur. Ancak cümlede bir muzâf takdir etmek gerekir. Mesela الإِعْرَابُ لُغَةٌ كَذَا وَاصْطِلَاحًا كَذَا / *İ'râb'ın sözlük manası bu, istilahi manası ise şudur* veya مَوْضُوعُ الإِعْرَابِ لُغَةٌ كَذَا وَمَوْضُوعُهُ إِصْطِلَاحًا كَذَا / *İ'râb'ın sözlük terimindeki konusu bu, istilahi konusu da şudur* denilebilir. Ancak bazılarının mansûb olmasını *nez'ul hâfif*'e bağlaması doğru değildir. Çünkü nez'ul hâfif kıyâs yoluyla i'râb edilemez. *Luğaten* ve *istilâhen* kelimelerinin nekire gelmesi zorunludur. Ancak اِي عَلَى الدِّيَارِ تُمْرُونَ الدِّيَارَ / *diyar üstüne diyar diyar geçersiniz* örneğindeki gibi ma'rife geldiği de görülmüştür. Bu cümlede nez'ul hâfif'in müteallikinin bulunmaması veya iskât edilmesi onun nasb olmasını gerektirmez. Bilâkis câr ve müteallik olan âmilin bulunmasını gerektirir. Bunu engelleyen câr harfinin bulunuşudur. Eğer câr harfi ortadan kalkarsa nasb hali ortaya çıkar.

Cümlede fiil ve şibh-i fiil olmazsa câr olanın hazfiyle nasb olması da câiz olmaz. Çünkü asıl görevini kaybetmiş ve sonuç olarak Kûfelilerin yanlışlığı ortaya çıkmış olur. Misal: مَا زَيْدٌ قَانِمًا / *Zeyd kalkmamış* cümlesinin mansûb olmasının sebebi nez'ul hâfif olmasıdır.⁶⁸⁴

İbn Hişâm'ın *nahiv hakkında üç risâle* olarak isimlendirdiği kitabının *üçüncü risâle* de bazı yolculuklarında kendisine sorulmuş olan konulara dair kısa cevaplarını

⁶⁸²el-Fârisî. (öl.377/987), el-Hasan b. Ahmed b. Abdulğaffâr el-Fârisî Ebû Alî. Arap dili imamlarındandır. Farşlıdır. *el-İzâh, et-Tezkire, Teâligu Sîbeveyh, Cevâhiru'n-Nahv, el-Avâmil* gibi kitapların müellifidir. Ziriklî. *el-Â'lâm, II/179,180.*

⁶⁸³İbn Hişâm, *Selâsu Resâil*, (thk. Komisyon), s.25,26.

⁶⁸⁴İbni Hişâm, *Selasu Resail*, s.31,32.

içeren bir risâledir ve *مَسَائِلُ فِي النُّحُوِّ وَاجْوَابَتِهَا* / *Nahiv mes'eleleri ve cevapları*. diye isimlendirmiştir.

İbn Hişâm'a *الْكَفْلُ* / *tartı* kelimesinin manası sorulmuş, cevâp olarak: *النَّصِيبُ* / "Pay" demiştir. Nisâ suresinin 85. âyetinde *مَنْ يَشْفَعْ شَفَاعَةً حَسَنَةً يَكُنْ لَهُ نَصِيبٌ مِنْهَا وَمَنْ يَشْفَعْ شَفَاعَةً سَيِّئَةً يَكُنْ لَهُ كِفْلٌ مِنْهَا* / *Kim güzel bir (işte) aracılık ederse ona o işin sevabından bir pay vardır. Kim de kötü bir (işte) aracılık ederse, ona da o kötülükten bir pay vardır....*⁶⁸⁵ niçin birinci bölümde *نَصِيبٌ* kelimesi kullanılmış, ikinci bölümde ise *الْكَفْلُ* kelimesi kullanılmıştır. İbn Hişâm bu soruya şöyle bir cevap vermiştir: Sözcüklerin çeşitliliği ve farklılığı tekrarıdan daha güzeldir.

Bazıları ikinci kısımdaki *الْكَفْلُ* gelmesinin gerekçesini onun mutlak olarak nasb manasını taşımadığını, bilâkis sadece *şer* için kullanıldığından dolayı, ikincisinde bu şekilde getirmeyi savunmuşlar ve buraya daha uygundur demişlerdir. Ancak İbn Hişâm bu sözün merdûd olduğunu savunmuş ve Hadîd Sûresinin 28. âyetinde *kişlun* kelimesiyle *يُؤْتِكُمْ كِفْلَيْنِ مِنْ رَحْمَتِي* / *...size rahmetinden iki kat pay versin...*⁶⁸⁶ rahmetinin kastedildiğini delil olarak sunmuştur.⁶⁸⁷

İbn Hişâm'a *السَّوَاكُ مُطَهَّرَةٌ لِلْفَمِ* / *Misvâk iyi bir ağız temizleyicisidir*⁶⁸⁸ hadîsinde mübtedâ olan *السَّوَاكُ* kelimesi müzekker olduğu halde mübtedâ'nın haberi olan *مُطَهَّرَةٌ* / *temizleyicidir* kelimesinin müennes gelme sebebi nedir diye sorulmuş, cevaben şu karşılığı vermiştir: *مُطَهَّرَةٌ* kelimesi te'nis için gelmemiştir. *مَفْعَلَةٌ* vezinde kesreti bildirmek için gelmiştir.

مَفْعَلَةٌ vezindeki kelimeler sadece te'nis için gelmez. İbn Hişâm, İbn Mâce'nin⁶⁸⁹ Süneni'nde de bulunan şu hadisin bir bölümünü delil olarak sunup, bu görüşü savunanlara şu cevabı vermiştir. Hadis şudur: *الْوَالِدُ مَبْخَلَةٌ مَجْبُتَةٌ* / Bu hadiste mecâz vardır. Manası: *Çocuklarına ikram ve ilgide aşırı olan ebeveyn başkalarına karşı cimri ve korkak olur..*⁶⁹⁰ hadiste geçen *الْوَالِدُ* kelimesinin bu görüşü savunanlara göre müennes olması gerekirdi. Ancak bunu savunan hiçbir nahiv âlimi yoktur.⁶⁹¹

⁶⁸⁵Nisa, 4/85.

⁶⁸⁶Hadid, 27/28.

⁶⁸⁷İbni Hişâm, *Selasu Resail*, s.73,74.

⁶⁸⁸Sünen-i Tirmizi, I/35.

⁶⁸⁹İbni Mace.(öl.273/888) Muhammed b. Yezid er-Rebii el-Kazvini. Ebû Abdullah. İbni Mace. Hadis İmami ve Kutub-i Sitte diye meşhur hadis kitaplarından birinin müellifidir. Hadis ilmi için Bağdât, Basra, Mısır, Hicaz gibi yerleri dolaşmıştır. *Süneni İbni Mace, Tefsiru-l-Kur'an, Tarihu Kazvini* gibi kitapların müellifidir. Ziriklî. *el-Â'lâm*, VII/144.

⁶⁹⁰Süneni İbn Mâce, (thk. Muhammed Fuât Abdulbâkî), Dâru'l-Fikr, Beyrût, trs. s. II/1209.

⁶⁹¹İbn Hişâm, *Selasu Resail*, s.81,82.

مَا أَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللَّهِ وَمَا أَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ / *Sana ne iyilik ulaşırsa Allah'tandır. Sana ne kötülük ulaşırsa kendindedir....*⁶⁹² bazıları bu âyette Allahu-Teâla'nın hayırlı işlerin yaratıcısı olduğu, kullarının ise şer olanı yarattığı manasının anlaşılacağını gösterir diye bir sonuç çıkardıklarını, İbn Hişâm ise bu âyetten bu mananın çıkmacağını, insanoğluna ulaşan nimetlerin, güzelliklerin Allah'ın bir lütfu ve faziletinden dolayıdır. Ve aynı şekilde insanoğluna ulaşan şer ise kendisinin işlemiş olduğu hata ve günahlarından dolayı ulaşmıştır. Âyette hayır ve şerrin yaratma olayı anlatılmamaktadır demiştir.⁶⁹³

---

⁶⁹²Nisâ, 4/79.

⁶⁹³İbn Hişâm, *Selâsu Resâil*, s.83.

SONUÇ

İlk dönemlerinde bölgesel nitelik taşıyan İslâm Dininin, Arap yarımadasında doğup, bütün dünyaya yayılmasıyla evrensel hale dönüşen Arapça'nın ne kadar geniş ve köklü bir dil olduğu, hayatın bütün evrelerine etki eden İslâm Dini'nin dili olması hasebiyle de bütün ilimlerin başı sayıldığı hemen hemen bütün âlimlerce kabul edilmiştir.

Bir dil âlimi olan İbn Hişâm'ın aynı zamanda kâri, müfessir, muhaddîs olduğu görülmektedir. Câhiliyye döneminden beri yazılmış olan eserlerin ve dil ekollerinin çokluğu bizi, Arapça'ya hizmet edenlerin çok olduğu gerçeğine götürmektedir.

Nahiv ekollerinin geçirdiği aşamalar ve bir yönüyle bunların içinde yetişen İbn Hişâm, ekoller arası münâzaralara kendine has üslûbuyla katılarak görüşler sunmuş, bunu kaynakları yerli yerinde ve ikna edici bir uslûpla yapmıştır.

İbn Hişâm Kurân-ı-Kerim'i nahiv kurallarının belirlendiği birincil temel kaynak, Arap dili usulünün tashih mercii, kelimelerin i'râb alanı, alıştırma ve kural çıkarım yolu olarak görmüştür.

İbn Hişâm'ın nahiv kitaplarını özellikle *Muğni'l-Lebîb* isimli kitabını incelediğimizde Kur'ân'dan 1980 âyetin örnek olarak sunulduğunu, *Şuzuru'z-Zeheb*'te ise 655 âyetin işlendiğini görünce bu ana kaynağın İbn Hişâm tarafından ne kadar önemsendiği, kitaplarının genelinde kullandığı gerçeğine ulaşmış olduk.

Kurân'dan deliller sunmada birkaç farklı yöntem kullanmış, öncelikle nahivcilerin ittifâk ettiği mes'elelere örnekler getirmiş, tartışma konusu olanlara da muteber kıraatlerden, Arap dilinin kabul ettiği şâzz kıraatlere de yer verip örnek çeşitliliğini sağlamış, kitaplarını daha okunur hale getirdiğini ve sahihlik, zayıflıklarını bu yolla açıklama yolunu tuttuğu görülmüştür.

İbn Hişâm bazı nahivcilerin aksine nahiv kuralları saptamada muteber hadisleri delil olarak kabul etmiş, *Muğni'l-Lebîb* de 77 kez, *Şuzuru'z-Zeheb*'de 27 kez, *Katru'n-Nedâ*'da 17 kez kullanmıştır. Şiirlerin hüccet sayıldığı cahiliyye döneminden birçok deliller getirmiş, *Evdahu'l-Mesâlik*, *Şuzuru'z-Zeheb*, *Katru'n-Nedâ* gibi kitaplarında örnekler sunmuştur.

İbn Hişâm'ın sayılı nahivcilerden olduğu, ezbere konuşan, taklitle uğraşan birisi olmadığını, kitaplarını tahlil sonucunda ulaştığımız en önemli özelliğidir. Nakli kaynakları alabildiğince kullanmış, Kur'ân'ın birincil ana kaynak olduğunu, hadisleri,

Kur'an'dan sonra ikinci kaynak kabul etmiş, câhiliyye dönemi Arap şiirleri, sözleri, meselleri ise sahîh, fesîh ve mütevâtir olmak şartıyla üçüncül nakli kaynak olarak kabul etmiştir.

İbn Hişâm aklî kaynaklardan sayılan kıyâs, icmâ, istishâb, illet, âmil gibi tali kaynaklara da kitaplarında yer vermiş, özellikle *Şuzûru'z-Zeheb*, *Katru'n-Nedâ*, *Evdahu'l-Mesâlik*, *Muğni'l-Lebîb*'de örnekleriyle göstermiştir.

İbn Hişâm'ın naklî ve aklî kaynaklara dayanarak nahiv mes'elelerine getirmiş olduğu bakış açısı sayesinde yeni ve yapıcı çözümlere eleştiri üslûbundan azami faydalanarak ulaştığını, Kur'ân'ı ve hadîsleri yanlış telaffuzlardan korumak adına çok gayret gösterdiği görülmektedir.

Çağının hemen hemen bütün nahiv âlimleriyle münâzara ve münâkaşalarda bulunmuş, Sibeveyh, İbn Hâcib, Zemahşerî, İbn Mâlik gibi âlimlerden faydalanmış, zaman zaman görüşlerini kabul etmiş, bazen de onları eleştirip, reddiyeler yazmıştır. Nahiv mes'elelerini araştırıp, doğru veya yanlış yönlerini açıklamış, kişilere elle tutulur veriler sunmuştur.

EKLER

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	ABDULLAH KUŞÇUOĞLU
Öğrenci Numarası	121212101
Enstitü Anabilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
Programı	ARAP DİLİ VE BELAGATİ
Danışmanın Unvanı, Adı-Soyadı	YRD. DOÇ. DR. ENES ERDİM
Tez Başlığı (Türkçe)	İBN HİŞAM'IN ARAP DİLCİLERİNE YÖNELTİĞİ TENKİTLER

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 137 sayfalık kısmına ilişkin, 27/04/2015 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 5'tir.

Abdullah KUŞÇUOĞLU
(Tezi Hazırlayan)

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yukarıda bilgileri verilen öğrencinin doktora tezi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından belirlenen azami benzerlik oranlarını aşmadığını ve tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim. Gereğini saygılarımla arz ederim.

Yrd.Doç.Dr. Enes ERDİM
Danışmanın Adı-Soyadı
(İmzası)

Prof.Dr. Erkan YAR
Anabilim Dalı Başkanı
(İmzası)

F.Ü.LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ÖĞRETİM YÖNETMELİĞİ

Madde 41- Lisansüstü tezleri ile birlikte teslim edilmesi gereken belgeler şunlardır:

- a) Lisansüstü tezler, savunma öncesinde **intihal program raporu** ve ilgili makale şartını¹ sağladığına dair belgeleri ile birlikte enstitüye teslim edilir.
- b) İntihal raporu ile ilgili olarak etik kurallar dâhilindeki benzerlik oranları ilgili Enstitü Yönetim Kurulu tarafından belirlenir. (Enstitü Yönetim Kurulu tarafından tezin, intihal kapsamı dışında değerlendirilmesi için TURNITIN'den alınan raporda "benzerlik oranı"nın, "alıntılar hariç" en fazla %10, "alıntılar dâhil" % 30'u geçmemesi şeklinde kabul edilmiştir).

¹ Makale şartı doktora öğrencilerini kapsamaktadır.

KAYNAKÇA

- el-ABBÂDÎ, Ahmed Muhtâr, *fî Târîhi'l-Eyyubiyyîne ve'l-Memâlik*, Beyrut, 1995.
- el-AKBERÎ, Ebi'l-Bekâ, *Mesâilu'l-Hilâfiyye fî'n-Nahv*, (thk. el-Halvânî Muhammed Hayr), Dâru Şarku'l-Arabî, Beyrût, 1992.
- el-ASKERÎ, Ebû Hilâl, *Kitâbu Cemheretu'l-Emsâl*, (thk. Muhammed Ebû Fadl İbrâhîm, Abdulmecîd Katamış), Dâru'l Fikir, 1998.
- el-BAĞDÂDÎ, Abdulkadîr, *Hizânetu'l-Edeb va Lubbu Lubâbu Lisânu'l-Arab*, (thk. Hârûn Abdusselâm Muhammed), Mektebetu'l-Hancı, Kâhire, 1979.
- Hizânetu'l-Edeb va Lubbu Lubâbu Lisânu'l-Arab*, (thk. Muhammed Nebîl et-Tâifî, Emîl Bedîf el-Ya'kûb), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998.
- el-BEREDÎ, Yûsuf b. Tağrî b. Abdullâh ez-Zâhir, Ebû'l Mehâsin Cemâleddîn, *en-Nucûmu'z-Zâhire fî Mulûki Mısır ve'l-Kâhire*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1992.
- el-BEYHÂKÎ, Ebû Bekr, *Sunenu'l-Kubrâ*, (thk. Alâuddîn Alî b. Osmân el-Mârdinî.), Meclisu Dâiretu'n-Nizâmiyye'l-Kâineti, Haydar Âbâd, 1344.
- el-BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm b. Muğîre, Ebû Abdullâh, *el-Camiû*, (thk. Muhammed Zuheyr b. Nasr en-Nasr), Mevkiu'l-İslâm, 1422.
- el-CESSÂS, Ebû Bekr, *el-Usûl fî'l-Usûl*, (thk. Uceyl Câsim en-Neş'emî), Kuveyt, 1994.
- el-CÜRCÂNÎ. Alî b. Muhammed Şerîf, *et-Ta'rifât*, (thk. İbrâhîm Ebyârî), Dâru'l-Kutubi'l-Arabi, Beyrût, 1405.
- ed-DÂBÎ, Yûsuf Abdurrahmân, *İbn Hişâm ve Eseruhu'n-Nahvî'l-Arabi*, Dâru'l-Hadis, Kâhire, 1998.
- EBÛ DÂVUD, Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî, *Süneni Ebû Dâvûd*, Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, Vizâretu'l-Evkâfu'l Mısriyye. trs.
- el-GAZALÎ, Ebû Hâmid, *Mi'yâru'l-İlim fî Fenni'l-Mantık*, Mevkiu'l-Verrâg, el-Mektebetu's-Şamile, trs.
- DÂYF ŞEVKÎ, Ahmed Abdusselâm, *el-Medârisu'n-Nahviyyeti*, Daru'l-Meârif, trs.
- İlmu Usûli'n-Nahv*, (thk. Ahmed Subhî Fuât), İstanbul, 1975.
- Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, Dâru'l-Meârif, Kâhire, trs.
- ed-DEMÂMİNÎ, Muhammed b. Ebû Bekr, *Şerhu'd-Demâminî Alâ Muğni'l-Lebîb*, (thk. Ahmed Azv İnâye), Muessesetu Târîhu'l-Arab, Beyrut, 2007.
- DÖNMEZ, İbrâhîm Kafi, "İcma", *D.İ.A*, XXI, Ankara, 2004.

- EMÎL, Bedî Ya'kûb, *el-Mu'cemu'l-Mufassâl fî Şevâhidi'n-Nahvi's-Şi'riyyeti*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyyeti, Beyrut, 1999.
- ERDİM, Enes, *Basra ve Kûfe Arap Dili Ekollerinin Amiller Özelinde İhtilafları*, Fırat Üniversitesi. İlahiyat Fakültesi Dergisi, XVI/1, Elazığ, 2011.
- el-EZRÂRÎ, Takîyuddîn, *Hizânetu'l-Edeb ve Ğâyetu'l-Ereb*, (thk. Âsım Şa'yûtî), Dâru Mektebetu'l-Hilâl, Beyrût, 1987.
- FİRUZÂBÂDÎ, Muhammed b. Ya'kûb, *Kâmusu'l-Muhît*, el-Mektebetu's-Şâmîle.
- el-ĞAZÂLÎ, Muhammed, *ed-Dâ'vetu'l-İslâmiyyeti Testegbilu Â'mehâ'l-Hâmis Aşer*, Dâru Nahdatu Mısır, trs.
- el-HADÎSÎ, Hadice, *Medârisu'n-Nahviyye*, Dâru'l-Emel, İrbid.2001.
- HAMMUR, İrfân Muhammed, *Sûgu Ukâz ve Mevâsîmu'l-Hac*, Muessesetu'r-Rihâb el-Hadîse, Beyrut, 2000.
- HASAN, Abbâs, *en-Nahvu'l-Vâfî*, Dâru'l-Meârif, trs.
- HASAN, Abdulvahhâb, *Târîhu'l-Mesâcîdi'l-Eseriyye*, Kâhire, 1993.
- el-HUMEYDÎ, Muhammed b. Futûh, *el-Cem'u Beyne's-Sahîheyn el-Buhârî ve Müslim*, (thk. Alî Hüseyîn el-Bevvâb), Dâru İbn Hazm, Lübnân, Beyrut, 2002.
- İBN CİNNÎ, Ebû'l Feth Osmân, *el-Hasâis*, (thk. Muhammed Alî Neccâr), Âlemu'l-Kutub, Beyrut. trs.
- İBN FERRÂ, Kâdî Ebû Alî. *el-Udde fî Usûli'l-Fıkh*, (thk. Ahmed b. Alî Seyr el-Mubârekî), 1990.
- İBN HACER, Ahmed b. Alî b. Hacer Ebû Fazl el-Askalânî eş-Şafîî, *ed-Dureru'l-Kâmine fî A'yâni'l Mi'eti's-Sâmine*, (thk. Muhammed Abdul'Mut'î Dân), Meclisu Dâiretu'l-Meârifu'l-Osmâniyye, Saydar Âbâd, 1972.
- Tehzîbu't-Tehzîb*, Dâru'l Fıkr, Beyrut, 1984.
- İBN HAZM, Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm ez-Zâhirî. Ebû Muhammed, *Merâtibu'l-İcmâ fî'l-İbâdeti ve'l-Muamelâti ve'l-İ'tikâdâti*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, trs.
- el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, Dâru'l-Hadîs, Kâhire, 1404.
- İBN HİŞÂM, Ebû Muhammed Abdullâh Cemâleddîn b. Yûsuf b. Ahmed Abdullâh b. Hişâm el-Ensârî, *Evdahu'l-Mesâlik*, (thk. Abdulhamîd Muhammed Muhyiddîn)
- Evdahu'l Mesâlik ilâ Elfiyeti İbn-i Mâlik*, (thk. Habbûd Berekât Yûsuf), Dâru İbn-i Kesîr, Dimeşk, Beyrut, 2008.

- Evdahu'l-Mesâlik İlâ Elfiyeti İbn-i Mâlik*, Dâru'l-Ciâl, Beyrut, 1993.
- Muğni'l-Lebîb an Kutubi'l-E'ârîb*, (thk. Mâzin el-Mubârek Muhammed Alî Hamdullâh), Dâru'l-Fikir, Beyrut, 1975.
- Selâsu Resâi'l fi'n-Nahv*, (thk. Nasreddîn Fâris, Abdulcelîl Zekeriyâyâ), Dâru'l-Meârif Li't-Te'lif ve't-Tercüme ve'n-Neşr, Mısır, 1987.
- Şerh'u Ebyâtu Muğni*, (thk. Abdulazîz Ribat, Ahmed Yûsuf Dakkâk) Matbaatu Zeyd b. Sâbit, Dimeşk, trs.
- Şerhu Katru'n- Nedâ*, (thk. Abdulhamîd Mumammed Muhyiddîn), Beyrut, trs.
- Şerh'u Katru'n-Nedâ ve Bel'us-Sedâ*, (thk. Muhammed Hayrî Ta'me el-Halebî), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1984.
- Şerh'u Şuzûru'z-Zeheb*, (thk. Şemseddîn Muhammed b. Abdul'mun'im b. Muhammed el-Cercerî el-Kâhirî), tsh. Nevvâf b. Cezâ el-Hârîsî, İmâdetu'l-Bahsi'l-İlmî Bi Câmiati'l İslâmiyye, Medine Munevvere, 2004.
- Şerh-u Şuzûru'z-Zeheb fî Ma'rifeti Kelâmu'l Arab*, (thk. Abdulğani Dıkr), eş-Şeriketu'l-Muttehîdetu li't-Tevziî, Dimaşk, 1984.
- Şerh-u Şuzûru'z-Zeheb fî Ma'rifeti Kelâmu'l-Arab*, (thk. Abdulhamîd Muhammed Muhyiddîn), el Mektebetu'l Asriyye, Seydâ, Beyrut, 2011.
- Te'cîlu'n-Nedâ bi Şerh'i Katru'n-Nedâ*, (thk. Abdullah b. Sâlih el-Fûzân), Mevkiu Saydu'l- Fevâid, trs.
- İBN KESÎR, Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Dâru İhyâu Turâsi'l Arabî. trs.
- İBN MÂLİK, Muhammed b. Abdullâh el-Ceyyânî et-Tâî. *Tevdîhu'l-Mekâsid ve'l-Mesâlik bi Şerhi Elfiyeti İbni Mâlik*, (thk. Süleymân b. Abdurrahmân b. Alî), Dâru Fikru'l-Arabi, trs.
- İBN MANZÛR, Muhammed b. Mukrim, *Lisânu'l-Arab*, Berâmicu Muhaddisu'l-Meccânî, Dâru's-Sadr, Beyrut, trs.
- İBN ŞEDDÂD, İzzeddîn Muhammed b. Alî b. İbrâhîm, *Târîhu'l-Meliku'z-Zâhir*, (thk. Ahmed Hutayt), Beyrût, 1983.
- İBN YA'İŞ. Ya'îş b. Alî b. Ya'îş İbnû Serâyâ. *Şerhu'l-Mufassâl*, Dâru's-Sadr, Beyrût, trs.
- İBNU NEDÎM, Muhammed b. İshâk Ebu-l Ferec en-Nedîm, *el-Fihrist*, (thk. İbrâhîm Ramazân), Beyrut, trs.
- el-Fihrist*, (thk. Mustafa eş-Şuveymîn) Tunus. 1985.

- İBNU'L ENBÂRÎ, Ebu'l Berekât Kemâleddîn Abdurrahmân b. Muhammed el-Enbârî, *el-İnsâf fî Mesâili'l-Hilâf Beyne'l-Basriyyîne ve'l-Kûfiyyîn*. (thk. Cevdet Mebrûk, Muhammed Mebrûk.), Mektebetu'l-Hancı, Kâhire. 2002.
- Kitâbu Esrâru'l-Arabiyye*, (thk. Fahr Sâlih Kadara), Daru'l Cîl, 1995.
- Luma''u'l-Edille*, (thk. Saîd Afgânî), Matbaâtu Câmiâti's-Suriyye, Dimaşk, 1979.
- Nuzhetu'l-Elibbâ fî-Tabakâti'l-Udebâ*, (thk. Muhammed Ebû Fadl İbrâhîm), Dâru Fikru'l- Arabî, Kâhire, 1998.
- Nuzhetu'l-Elibba fî-Tabakâti'l-Udebâ*, (thk. İbrâhîm es-Semarrâî), Ürdün, 1985.
- İMRU'L-KAYS, Hacer b. Hâris Kindi, *Divânu İmru'l-Kays*, Mevkiu'l-Verrag, el-Mektebetu's-Şamile, trs.
- İZZEDDÎN, Kemâleddin, *el-Hareketu'l İlmiyye fî Mısır*, Beyrut, 1990.
- KARAGÖZ, İsmâil, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, "Kur'an", D.İ.A. Ankara, 2006.
- KIRKIZ, Mustafa, *Zuheyir b. Ebî Sülma ve Şiirlerinde Hikmet*, Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Urfa, 1998.
- KOMİSYON, *Mu'cemu'l Vasît*, Mecmeu'l-Luğatu'l-Arabiyye. trs.
- el-LABDÎ, Muhammed Semîr Necîb, *Mu'cemu'l-Mustalahâtu'n-Nahviyyet ve's-Sarfîyye*, Dâru'l- Furkân, Ürdün, 1985.
- MAHMÛD, Rızg Selîm, *Asru Selâtini'l-Memâlik ve Netâcuhu'l-İlmî ve'l-Edeb*, Mektebetu'l-Âdâb, Mısır, 1976.
- el-MAKRİZÎ, Ahmed b. Ali b. Abdukadîr, *es-Sulûk Lim'a'rifeti Duveli'l-Mulûk*, (thk. Muhammed Mustâfâ ez-Zeyyâdî, Saîd Abdulfettâh Aşûr), Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, 1973.
- el-MURÂDÎ, el-Hasan b. Kâsım. *el-Cinnî'd-Dânî fî Hurufi'l-Meâni*, (thk. Fahreddîn Kabâve, Muhammed Nebîl Fadl), Dâru'l Âfâku'l-Cedîde, Beyrut, 1973.
- MUTÇALI, Serdar, *Arapça Türkçe Okul Sözlüğü*, Dağarcık Yayınları, Ankara.2008.
- en-NÂİLE, Abdulcebbâr Ulvân, *el-Hadîsu'n-Nebeviyye-Şerîf min Mesâdiri'd-Dersi'n-Nahvî*, (thk. Ahmed Azv İnâye), Muessesetu Târîhu'l-Arab, Beyrut, 2007.
- en-NEYSÂBURÎ, Mes'ûd b. Muhammed, *Mecmeu'l-Emsâl*, (thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, trs.

- en-NUVEYRÎ, Ahmed b. Abdulvahhâb b. Muhammed b. Abduddâim, *Nihâyetu'l-Ereb Fî Funûni'l-Edeb*, (thk. Mufîd Kamhiyye ve Cemâatun), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 2004.
- er-RÂFÎ, Mustafâ Sâdık b. Abdurrahmân b. Saîd b. Ahmed Abdulkadîr er-Râfî, *Târîhu'l-Edebu'l-Arabî*, Mevkiu'l-Verrâg, el-Mektebetu'ş-Şamile, trs.
- er-RÂZÎ, Muhammed b. Ebû Bekr b. Abdulkâdîr, *Muhtâru's-Sihâh*, (thk. Mahmûd Hâtir), Mektebetu Lübnân li'n-Nâşirûn, 1995.
- es-SÂHİB, Abbâd, *el-Muhît fî'l-Luğa*, Mevkiu'l-Verrâg. el-Mektebetu'ş-Şamile. trs.
- SAÎD, Muhammed Ahmed el-Afğânî, *el-Mu'ciz fî Kavâidi'l-Luğati'l-Arabiyye*, Dâru'l-Fikir, Beyrût, 2003.
- SÂLİM, Hüseyîn Ulvî el-Halebî, *Nez'ul-Hâfid fî Dersi'n-Nahv*, (thk. Abdulcelîl Ubeyd Hüseyîn), Câmîiatu Hadramut li'l Ulûmi ve't-Teknulucyâ, Yemen, 1425.
- es-SÂMIRRÂÎ, İbrâhîm, *el-Medârisu'n-Nahviyyeti Usturetun ve Vekâiun*, Dâru'l-Fikir, İskenderiyye, 2002.
- es-SİBÂÎ, Mustafâ, *es-Sünne ve Mekânetuhâ fî Teşri'il-İslâmî*, Dimaşk, 1978.
- SİBEVEYH, Ebû Bişr Amr b. Osmân b. Kaymâz. *el-Kitâb*, (thk. Abdusselâm Hârûn), Mektebetu'l Hancı, Kâhire, 1988.
- es-SİRÂFÎ, el-Hasan b. Abdullâh b. el-Merzubân, *Ahbâru'n-Nahviyyîne'l-Basriyyîn*.
- SUÂD, Muhammed Mâhir, *Mesâcîdu Mısır ve Evliyâuha's-Sâlihûn*, Kâhire, 1980.
- es-SUYÛTÎ, Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebûbekr, *Buğyetu'l Vuât fî Tabakâtu'l-Luğâviyyîne va'n-Nuhât*, (thk. Muhammed Ebû Fadl İbrâhîm), el-Mektebetu'l-Asriyye, Lübnân, Saydâ, trs.
- el -Eşbâh ve'n-Nezâir*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, trs.
- Hâşiyetu Sabbân Ale'l-Eşmûnî*, Matbaâtu İsa el- Bâbî. Kâhire. Trs.
- Hem'ul-Hevâmi Şerhu Cem'i'l-Cevâmi fî İl'mu'l-Arabiyye*, (thk. Abdurrahmân b. Kemâl), Mektebetu'l-Kulliyâtu'l-Ezheriyye, Kâhire, trs.
- Husnu'l-Hadâra fî Târîhi Mısır ve'l-Kâhire*, Matbaâtu'l-Mevsûât, Kâhire, trs.
- el-Muzhîr fî Ulûmi'l-Luğa ve Envâihâ*, (thk. Fûat Alî Mansûr), Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998.
- Şerhu Şevâhidu'l-Muğnî*, Daru Mektebetu'l-Hayât, Beyrut, Lübnân, trs.
- ŞÂİR, Hasan. Mûsa, *Tetâvvuru'l-Ârâi en-Nahviyyeti inde İbn-Hişâm el-Ensârî*, Dâru'l-Beşer, Ürdün, 1994.

- eş-ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Alî b. Muhammed b. Abdullâh, *el-Bedru't Talî, bi Mehâsîni min Ba'de Kar'nu's-Sâbi*. Matbaâtu's-Saâde, Mısır, Kâhire, 1348.
- İrşâdu'l-Fuhûl*, (thk. Ahmed Azv İnâye), Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, Dimeşk, Kafr Batna, 1999.
- ŞUAYB, İmrân Abdusselâm, *Menhecu İbn Hişâm min Hilâli Kitâbu'l-Muğnî*, Dâru'l Cemâhiriyye li'n-Neşr va't-Tevziî ve'l-İ'lâm, Bingâzi, 1986.
- TALU, Mehmet, *Arap Dili ve Edebiyatı Sarf ve Nahiv İlmi*, Fatih Enes Kitapevi, Kayseri, 1996.
- el-USEYMİN, Muhammed b. Sâlih b. Muhammed, *el-Usû'l min İl'mi'l-Usul*, Dâru İbnu'l-Cevzî. 1426.
- ez-ZEBİDÎ, Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezzâk el-Hüseynî. Ebû Fayd, el-Murtezâ, *Tâcu'l-Arûz mi'n-Cevâhiru'l-Kâmûs*, Komisyon, Dâru'l-Hidâye, trs.
- ez-ZEHEBÎ, Osmân Kaymaz, *el-İber fî Haberi Men Ğeber*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Mevkiu'l-Verrâg, Beyrut, trs.
- Ma'rifetu'l-Kurrâu'l-Kibâr Ala't-Tabakâtu ve'l-Â'sâr*, (thk. Beşşâr Ma'rûf, Şuayb Arnavûtî, Sâlih Mehdî Abbâs), Müessesetu'r-Risâle, Beyrut.
- ez-ZEYLEÎ, Cemâleddîn Muhammed, *Nasbu'r-Râye li Ehâdisu'l-Hidâye*, (thk. Muhammed Avâme), Muessesetu'r-Reyyân Li't-Tibâe ve'n-Neşr, Beyrut, 1997.
- ZİRİKLÎ, Hayruddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ez-Ziriklî, ed-Dimeşkî, *el-A'lâm*, Dâru'l-Ulûm Li'l-Melâyîn, Dimeşk, 2002.
- ez-ZUBEYDÎ, Ebû Bekr, *Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Luğaviyyîne*, (thk. M. Ebû Fazl İbrâhîm), Kâhire, 1973.
- ZUHEYR, Ebi Sülmâ, *Divanu Züheyr*, (thk. Ömer Faruk Tabba'), Dâru'l-Erkâm, Beyrut, trs.
- ez-ZUHRÎ, Muhammed b. Saad, *et-Tabakât*, Dâru's-Sadr, Beyrut, 1968.

ÖZGEÇMİŞ

Abdullah Kuşcuoğlu, 1969 Bitlis’de doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Bitlis’te tamamladı. 1996 yılında Suûdi Arabistan Riyad İmam Muhammed Üniversitesi Arap Dili Enstitüsüne burslu öğrenci olarak kabul edildi. 1999’da Arap Dili Enstitüsünü bitirdi. Aynı yıl Üniversitenin Din Esasları Fakültesine başladı. 2003’te fakülteden mezun oldu. 2003-2006 yılları arasında Riyad’ta serbest olarak çalıştı.

2010’te Yüksek Öğretim Kurumunun denklik programı dahilinde Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesine başladı. 2011’de denklik programını tamamladı.

2011’de Diyanet İşleri Başkanlığının bünyesinde Elazığ İli Baskil İlçesi Eskiköy Köyüne İmam olarak atandı. 2011’den bu yana aynı görevi sürdürmektedir.